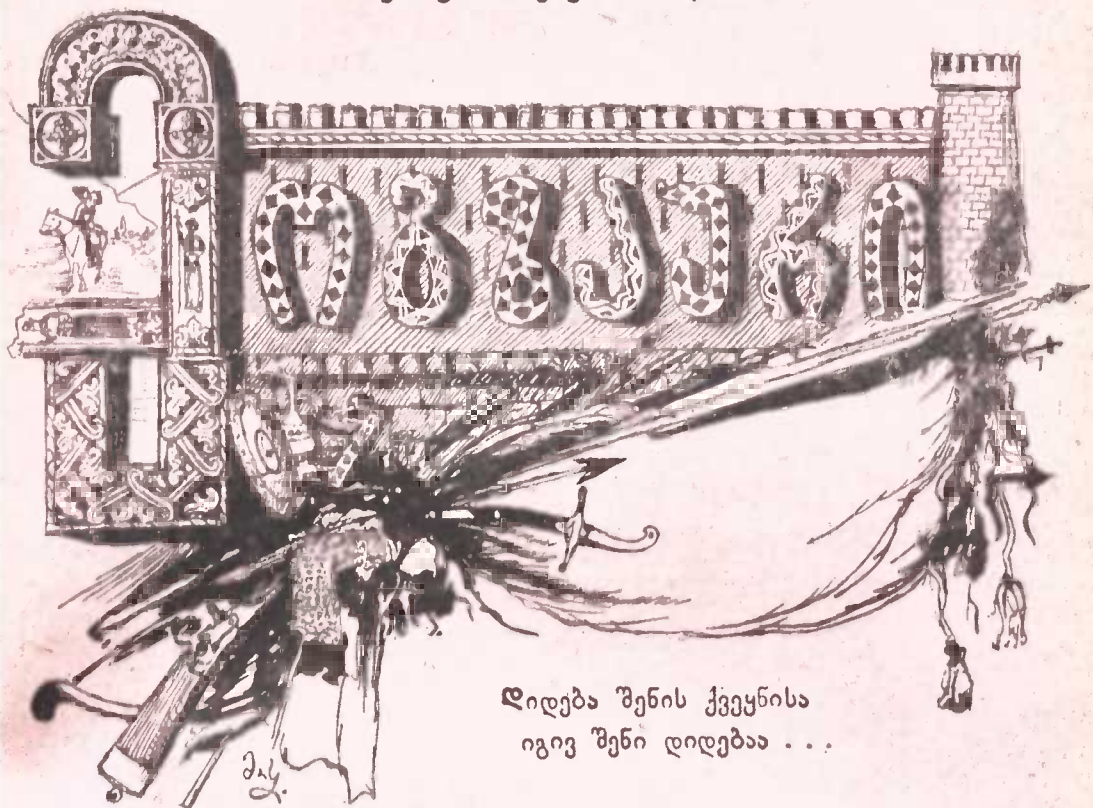

თვიური ჟურნალი

დიდება შენის ქვეყნისა
იგივე შენი დიდებაა . . .

წელიწადი პირველი.

№ III

მარტი 1901

თბილისი

სტამბა მ. შარაძისა და ამხანაგობისა, ნიკოლ. ქ., № 21
1901

შ ი ნ ა ა რ ს ი № 3:

გვ.

1. თავადი ბრიგოლ სერგეის ძე ზოლიცინი, მთავარ-შართველი ძავკასიისა (სურათი) 195.
2. სასიამოვნო ამბავი (მეთაური წერილი) 197.
3. სიონის ტაძარი თბილისში (სურათით) 200.
4. სოფელ შაურმის საყდარი (სურათით და ორის ძეგლის წარწერით მე-XI საუკუნისა). 209.
5. სოფელი უჯარმა (სურათით) 212.
6. ზორგასლანის ციხე-დარბაზი (სურათით). 217.
7. ზორგასლანის ციხე (ლეგენდა) დ. ნახუცრიშვილისა 221.
8. კატა და ლომი, (იგავ-არაკი, სურათით) ს. ორბელიანისა 225.
9. წმ. მოღვაწე ნინო (სურათით, შემდეგი), ვინმე მესხისა 226.
10. შანთი და მღუღარე (ჩვენის სამართლიდგან), ნ. ურბნელისა 239.
11. ეხლანდელი დუელი, ტ. ართმელაძისა 252.
12. სოლომონ ლეონიძე, (შემდეგი), ი. მარუშიძისა 256.
13. სახალხო ლექსები, შეკრებილი თ. რაზიკაშვილის-მიერ 265.
14. კულტურული ნაშთნი (თარგმანი), მღვდ. ა. ტატუნაშვილისა 271.
15. ბურია (შემდეგი), პ. გვარამაძისა 278.
16. ბიბლიოგრაფია: ბორის მსაძეს ნაწერები; ლექსები დ. ბაბრუაშვილისა; სურათი: „ჯგუფი ქართველ მწერლებისა, ტ. მომცელიძისა 283.
17. დამატება: „სახალხო ისტორია საქართველოსი“ (შემდეგი). 17.

მარტი № 3 1901 წელი.

მ ო გ ზ ა უ რ ი

ისტორიულ-ანქელოგიური და გეოგრაფიულ-ეტიმო-
გრაფიული სურათებისა და აქრისა, გამოვა ყოველის
თვის პირველს რიცხვებში.

წლიური ფასა ჟურნალ „მოგზაური“-სა გაგზავ-
ნით არის 5 მანეთი. მისაც 2 ან 3 მანეთი აქვს შე-
მოტანილი, დანარჩენი აპრილის გასვლამდის უნდა გა-
მოგზავნონ, წინააღმდეგ შემთხვევაში ჟურნალი აღარ
გაეგზავნებათ.

რადგანაც მეტად ბევრი გვთხოვენ ჟურნალის
გზავნას უფასოდ ანუ ნახევარ ფასად, რედაქცია ამით
აცხადებს, რომ ჟურნალი უფასოდ და ნაკლებ ფასად
არავის გაეგზავნება, რადგანაც თვით ინტერესი ჟურნალი-
სა მოითხოვს, რომ ჩვენ დასაწყისშივე გავუფრთხილდეთ მის გა-
მოცემის თანხის უზრუნველად ყოფის საქმეს.

ხელის მოწერა მიიღება „წერა-კითხვის გამავრცე-
ლებელ საზოგადოების მაღაზიაში, ი. იმედაშვილის
წიგნის მაღაზიაში და თვით რედაქტორთან, დავითის
ვიწრო ქუჩაზედ, № 20. აქვე შეიძლება ნახვა რედაქ-
ტორისა ყოველ დღე შუადღის შემდეგ 4 საათიდან
7 საათამდე.

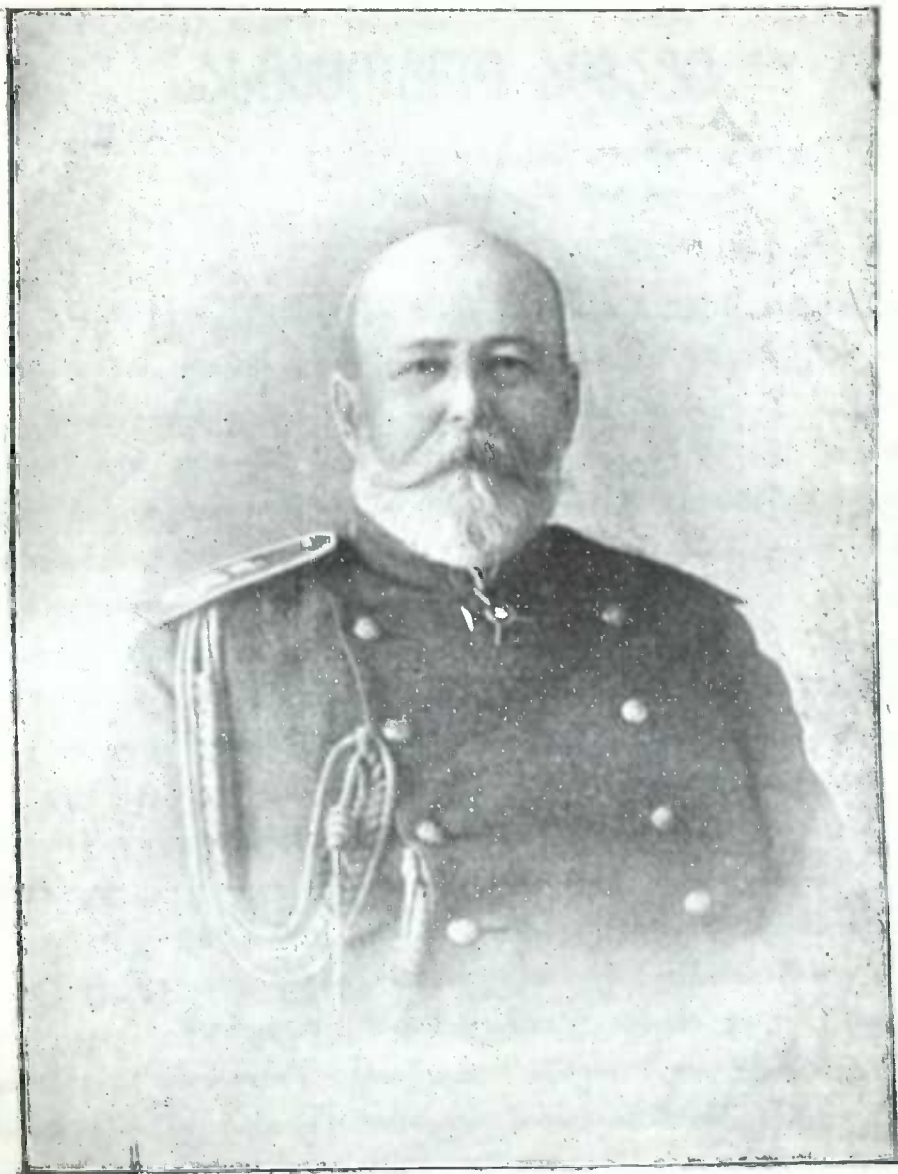
ადრესი: Тифлисъ, въ редакцію „МОГЗАУРИ“.
რედაქტორ-გამომცემელი ივანე ზ. როსტომაშვილი.

თბილისი

სტამბა მ. შარაძისა და ამხანაგობისა, ნიკოლოზის ქუჩა № 21.

1901

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 10 февраля 1901 года.

თავადი გრიგოლ სერგეის ძე გოლიცინი,
მთავარ-მარტებელი კავკასიისა.
დაიბადა 20 დეკემბრისთვის 1838 წელსა.

სასიამოვნო ამბავი.

„აწმყო, შობილი წარსულისაგან,
არის მშობელი მომავლისა“.

ლეიბნიცი.

ზოგი ჩვენგანი მეტად სუბუქად უყურებს წარსულს და თითქმის არავითარს ფასს და მნიშვნელობას არა სდებს მას. რაც არის—აწმყო და მომავალიაო, წარსული რაღა სახსენებელია, იგი იყო და აღარ არის, მან უკვე მოჰკამა თავისი მწარე თუ ტკბილი დღეები და საუკუნოდ ჩაჰბარდა წიაღსა აბრაამისასა, საიდანაც კვლავ აღარავინ და აღარაფერიც დაბრუნდებაო. ეს აზრი ჩვენ შემცდარად მიგვაჩნია და ამიტომ საჭიროდ ვსთვლით ორიოდე სიტყვა ვსთქვათ მის შესახებ.

ზრუნვა და ცხოვრება მარტო აწმყოსა და მომავლისათვის, ყოვლის უკუხედად წარსულზე — ქვიშაზე აშენებული სახლია. თუ გვინდა, რომ სახლი მცკიცედ და შეურყეველად იდგეს, მისთვის აუცილებლად საჭიროა მტკიცე და შეურყეველი საძირკველი. ასევეა აწმყო და მომავალი: თუ გვინდა, რომ იგი მტკიცე და შეურყეველი იყოს, აუცილებლად საჭიროა, მათაც უეჭველად მტკიცე საძირკვედ ჰქონდესთ, ზოლო ეს საძირკველი წარსულის ზედმიწევნით განცხად და შესწავლაა. უამისოდ, როგორც ვსთქვით, აწმყო და მომავალი და ამათის წარმატებისა და მომტკიცებისათვის ზრუნვა იგივე ქვიშაზე აგებული სახლი იქნება და ამიტომაც უღლეო. აი აქ არის დიადი მნიშვნელობა წარსულისადმი ტრფილისა და უცილობელი ვალიცა ყოველის ადამიანისათვის — ზედმიწევნით იცოდეს თვისის ერის წარსული. ტყუილად-კრ არ ამბობს ლეიბნიცი:

„აწმყო, შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი მომავლისა“.

ზოგჯერ არის შობილი აწმყო წარსულისაგან, აი რა უნდა გვესწავლოს სამშობლოს წარსულის ზედ-მიწევნით შესწავლამ და გამოკვლევამ. მეცნიერები იმ აზრს ადგანან, რომ უმიზეზოდ არაფერი ხდება ქვეყნად და ამიტომ ისიც, რაც მომხდარა, უწყებულს მიზეზს გამოუწვევიაო. ამიტომაც, ამბობენ ისინი, როცა ჩვენ ზედ-მიწევნით გვეცოდინება წარსულის წვლილნი, იმისი თქმაც შეგვეძლება, საიდან რა გამოვიდა და ახლაც რა გამოვაო.

მს გარემოებაა მიზეზი, რომ ჩვენ დიდად სასიამოვნოდ დავგრჩა, როცა ამოვიკითხეთ გაზეთებში, რომ მ. შაყაიშვილის თაოსნობით თბილისში სდგება ქართულის ისტორიისა და ლიტერატურის მოყვარეთა წრე, რომელსაც აზრად აქვს დრო-გამოშვებით გამოჰსცეს ჩვენის წარსულის საისტორიო და სალიტერატურო მასალები. რომ უკეთ გავითვალისწინოთ თუ რა დიადი სამსახურის გაწევა შეუძლიან ასეთს წრეს სამშობლოს წინაშე, მოვიყვანთ აქ ერთს დიდად საინტერესო ცნობას რუსეთში არსებულ ერთი ასეთის წრის მოქმედების შესახებ. —

13 აპრილს 1884 წელსა უმაღლესად დამტკიცდა „ღებულება“ სამეცნიერო არქიულ (სიძველეთა) კომისიათა შესახებ, ხოლო 15 თებათვეს იმავე წლისა ქ. რაზანში ადგილობრივ მოღვაწეთ უკვე დაუარსებიათ ასეთი კომისია. 15 წლის არსების განმავლობაში კომისიის წევრთ კარგა ბლომა საქმე გაუკეთებიათ სამშობლოს წარსულის შესწავლისათვის. მათ გადუხსინჯავთ არქივები საგუბერნიო გამგეობისა, საოლქო სასამართლოსი, სახაზინო პალატისა და სხვა, გაურჩევიათ მათშე 155,000 საქმე და გადუტანიათ აქედამ შესანახად და დასაცველად ისტორიულს არქივში 14,000-მდე საქმე. სულ ამ ჟამად ინახება იქ 16,000 საქმე, 50,000 ბრძანება სამხედრო კანცელარიისა და 5,000 სხვა-და-სხვა სიგელი, წიგნი და სხვა. ბარდა ამისა კომისიას დიდის მუყაითობით ხელი მიუყვია არქეოლოგიურად გუბერნიის შესწავლისათვის და ამიტომ

გაუთხრია ძველი ნაშთები და აღმოჩენილ ნივთების შესანახად დაუარსებიათ „რიაზანის მუზეუმი“, რომელიც შეადგენს უმთავრეს სიმდიდრეს და სიამაყეს კომისიისას. მასში ამ ჟამად ინახება 15,000-ზე მეტი სხვა-და-სხვა ნივთი, რომელთ შორის მრავალია რიაზანის უძველესის დროის ნივთები და ფულები. მუზეუმის კარები მუდამ ღიაა მნახველთათვის და ამიტომ დიდი სარგებლობა მოაქვს მას სამშობლოს შესწავლისათვის. ბარდა მოხსენებულისა, რიაზანის არქიულ კომისიის წიგნთ-საცავში ინახება 9.000-მდე სხვა-და-სხვა წიგნი, გარდა საკუთარ „შრომათა“, რომელიც ამ ჟამად გამოდის ყოველ წლივ 3—4 წიგნად. 15 წლის განმავლობაში კომისიაში უმუშავნია 83 კაცს, დაუწერიათ 400-სი ისტორიული გამოკვლევა, რეფერატი, წერილი და სხვ. ამ დროს განმავლობაში კომისიას ჰქონია საშუალებად სულ 17.212 მანეთი, რომელიც შემდგარა წევრთა გარდასახადისგან—3.875 მ. და 95 კ., კერძო შემოწირულებათაგან—7,106 მ., საგუბერნიო და სამაზრო ერობათაგან შესაწევრიდან—4.625 მ. და სხვ. უმეტესი ნაწილი ამ ფულისა დახარჯულა კანცელარიაზედ და მწერლისა და მოსამსახურის დაქირავებაზე—3.660 მ. (244 მ. წელიწადში), „შრომათა“ გამოცემაზე—3.348 მ., ნაშთთა ამოთხრაზე—3.340 მან. და, დასასრულ, შენობათა, არქივთა, წიგნთ-საცავთა და მუზეუმის მოწყობა-ვამგეობაზე—2.994 მ. ურიგო არ იქნებოდა, რომ განზრახული წრე გვერდში ამოუდგებოდეს წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების გამგეობას და საეკლესიო მუზეუმის კომიტეტს და მათთან ერთად, რიაზანის არქიულ კომისიის მსგავსად, კისრად აიღებდეს ჩვენის ქვეყნის წარსულის ძიება-შესწავლისა და ამისათვის საჭირო მასალების საქვეყნოდ გამოცემის საქმეს.

სიონის ტაძარი თბილისში, ს.-ა. მხრიდამ.

თბილისის ყოვლად წმიდა ღვთის-მშობლის სიონის ტაძარი დაფუძნებულია მეფე ვახტანგ ბორგასლანისაგან (446—

499). ბევრი ქართველი, ბევრი ქვენი განძრახვანი საქართველოს შეურიგებელ მტერთა განიცადა სიონმა თავის კედლებზედა, მაგრამ დღეს იგი ისევე დიდებულად გამოიყურება მტკვრის მაღალს კიდებზედ აგებული, როგორც ამ ათას-ხუთასის წლის წინათ, როცა აღარნასე მთავარმა († 639) დაამთავრა და დააგვირგვინა აზრი და ღვაწლი შახტანგ ბორგასლანისა.

სიტყვა სიონი აღნიშნავს სიმტკიცეს, დარაჯს. ტყუილად კი არ უწოდა შახტანგმა ამ ტაძარს სიონი: იგი უნდა ყოფილიყო სიმტკიცე ქართველთა და ქრისტიანობისა, დარაჯი საქართველოსა და ქრისტეს ჯვარისა აღმოსავლეთში; და არც მოსტყუვდა ცხებულის მეთე: ბევრმა რისხვამ და სისხლთა ჩქეფამ გაღიარეს სიონის თავზედა, მაგრამ ვერა ბორტებამ ვერ დაამხო იგი და მისი მორწმუნე ერის ბარდა მბილისის სიონისა, საქართველოში არსებობს კიდევ სხვა ბევრი სიონი. შტველესი მათგანი არის ბაქსისის სიონი, აღშენებული მეთე შარსმან მეოთხისაგან († 410); მას მოსდევს სიონი სამშვილდისა, აღშენებული მეთის არჩილ I-ის დროს († 434), მისის შვილის მირდატის მეუღლის საგდუხტას-მიერ, რომლის დროსვე და ბრძანებითვე პირველად ითარგმნა წმ. სახარება ქართულად. შემდეგ — სიონი თბილისისა, აღშენებული შახტანგ გორგასლანისაგან († 499); სიონი ერწკისა, აღშენებული მეთის არჩილ II-ის-მიერ († 718), სადაც დაკრძალულია მისივე წმ. ნაწილები; სიონი ატენისა, აღშენებული ბაგრატ მეოთხე დიდისაგან († 1072 წ.). სიონი უწკრისა (რაჭაში), კავკასისა (ყაზბეგთან), შილდისა (ძახეთში), ქარისა და სხვანი, რომელნიც რკალსავით შემორტყმიან მთელს საქართველოს და ვითარცა ფხიზელნი დარაჯნი განამტკიცებენ მას სჯულისა და მამულისათვის.

შახტანგ ბორგასლანი ვერ მოესწრო ტაძრის დამთავრებას და ამიტომ შენება მისი განაგრძო შვილმა და მემკვი-

დრემ მისმა ღაჩიმ († 514 წ.); ღაჩის შემდეგ ზვარამ კურატ-
პალატმა († 599 წ.)

„განახლა საფუძველი ტფილისის სიონისა, ხოლო
განასრულეს იგი, ნახევარი ერთმან ვინმე ქვრივმან დე-
დაკაცმან, რომლის სახელი დარჩა აქამომდე განუცხადებე-
ლი და ნახევარიც უფუგლმან ერმან, ჟამსა პირველისა
მთავრისა ადარნასისა († 639 წ.), რომელიც აგრეთვე
შეეწია მის აღშენებასა“.

მს ის აღარნასეა, რომელმაც იმავ დროს დაამთავრა
„მოგზაური“-ს პირველს ნომერში აღწერილი და დასურათე-
ბული ჯაჭვის მონასტერი (იხ. გვ. 5).

პირველად სიონი ყოფილა აგებული აგურით, ვითარცა
ალავერდის ტაძარი, ხოლო შემდეგში, 1710 წელსა, ვახ-
ტანგ შეექვსეს სჯულ-მდებელსა. მოუმტკიცებია იგი მშვენიე-
რის ყვითელის ქვითა. ამას მოწმობს თვით წარწერა. (მხე-
დრული), რომელიც მოჩანს ტაძრის დასავლეთ კედელ-
ზედ, 9—10 საუენის სიმაღლეზედ. აი ეს წარწერა:

„მადიდებელი სამებისა და ვითიანი ძმუსწული სასელო-
ვანის მეფის გიორგისა, და ძე დიდად პატრონისა ლევანი-
სა, განმკებელი ქართლისა ბატონიშვილი ვახტანგ, განმა-
ხლებელი გუმბათით ღორფინის-ცვრით მონასტრისა
ამის, სულისა მეფის ბიძის და მამისა, დედისათვის,
და სულთა ჩემთა და მეუღლისა, ძისა და ასულთა ად-
საზრდელად. ქრისტეს აქეთ ჩლი (1710), ქორთნიკონ-
სა ტჷც (398)“.

ბარდა ამ წარწერისა, სამხრეთ კედელზედ არსებობს
მეორე წარწერა, უძველესი პირველისაზე, რომელიც გვამ-
ცნევს შემდეგსა:

„ნებითა ღვთისათა და შეწევნითა სიონთა ღვთის-
მშობლისათა, მე თბილელმან ელისე საგინაშვილმან,
აღვაშენე გუმბათი ესე სიონისა, ჩრჯელ სამხრეები და
კარის-ბჭე და დავხატე და შევაძვე უფლეთა სამკაული-

თა. შენდობას იტყუდეთ ღვთის გულისთვის, ამან. ქა-
რნიკანი ტმმ- (345, ე. ი. 1567 წ.).

ძველი კანკელი სიონისა იყო დაბალი, აწინდელის მო-
გვარი, მაგრამ, რადგანაც მტრები ხშირად ანგრევდნენ და
ანადგურებდნენ მას, თბილისის ეპისკოპოსებმა შაჰაბაზ I-ის
შემოსევის შემდეგ, ააგეს აქ ხის კანკელი, მაგრამ იგიც
1795 წელს დასწვეს სპარსელებმა. მაშინ ბარესჯის უდაბნოს
ბერმა, ზოსიმემ, ათონის მთის კანკელის მიმსგავსებით, ააგო
გაჯის ჩუქურთმიანი კანკელი და მოხატა იგი ოქროთი. მა-
გრამ, რადგანაც კანკელი ხუთ-სართულიანი იყო და ამიტომ
მეტად მაღალი, რისგამოც ჰფარავდა მლოცველთა თვალ-
თაგან საკურთხევლის კამარასა, მხატვარმა ბაგარინმა, რომელ-
მაც თავად მორონცოვის ბრძანებით 1850 წლებში განაახ-
ლა 1795 წლიდან წაქვარტლული მხატვრობა სიონის ტა-
ძრისა, დააქცია იგი და, მსგავსად საქართველოს ძველ ტაძართა-
კანკელებისა, მაგ. ძველის შუამთის მონასტრისა, ქ. თელავს
ახლო, გაუკეთა სიონსაც დაბალი, მაგრამ დიდად მშვენიერი
მწვანე ქვის კანკელი, რომელიც დღესაც დიდს შნოსა სდებს
მთელს ტაძარსა. ტაძრის სვეტებზედ დახატულ არიან სვეტნი
საქართველოს ეკლესიისა, წმიდანნი: ნინო, აბო, მეთევან,
ლუარსაბ, არჩილ, ზოლო საკურთხევლის კამარაზედ 13
სირიელნი მამანი, აღმომფხვრელნი ცეცხლ-თაყვანის-მცემლო-
ბისა და განმამტკიცებელნი ქრისტიანობისა საქართველოში.

მართაღ თბილისთან, სიონიც ბევრჯელ გაუძარცვავთ
და აუოხრებიათ საქართველოს მძვინვარე მტრებსა, მაგრამ
ღვთით, იგი დღესაც სდგას მტკიცედ და სანუგეშოდ მისს
ძეთა. მოვიყვანოთ ზოგიერთი რისხვათაგანი, აღნიშნული
ჩვენსა და უცხოთა მატეიანებში.

შსასტიკესი რისხვა დაატყდა სიონის ტაძარსა ხვარას-
ნელ ჯალალ-ედინის შემოსევის დროს, რომელიც 1228
წელს, რუსუდანის მეფობაში, მოადგა თბილისს 40,000 ჯა-
რის კაცითა, არღო იგი და საშინლად ააფორიაქა.

ბი როგორ აგვიწერს ამ ამბავს ჩვენი მატთან: დამარცხებული მონგოლთაგან, ჯალალ-ედინმა მიატოვა სპარსეთი და 40,000 ჯარითა წარმოემართა საქართველოსკენ. მოახლოვდა რა საზღვარსა, ჯალალ-ედინმა აფრინა. ელჩი რუსულადან მეფესთან შემდეგის დანაბარებით:

„ვიძლიე რა ჩინგიზ-ყაენისაგან, დაფუტევე სსმეფო ჩემი და წარმოველ საქართველოსკენ, მშვიდობისა და სავისა ყოფად, რადგანაც ვიცი სიმაგრე საქართველასა დასავისა და სიმხნე მათი წყობათა შინა. აწ მნებაჲს რათა შევერდეთ და შევიქმნეთ მტკიცითა ფიცითა და ერთად ვებრძოლოთ მტერთა მათ ჩვენთა. მუავით მე ქმრად თქვენის მეფისა და მეუედ თქვენზედა. თუ ესე იქნება, ვსძლიოთ ყოველთა მტერთა ჩვენთა, და უკეთუ ესე არა ჰყოთ, მოხსრდეს სსმეფო თქვენი, და თუნდა მეც წავიდე, თათარნი ეგრეცა მოხსრულ არიან და თქვენ მარტოდ ვერ წინააღუდგებიოთ“.

რუსულდანი და მისმა კარის-კაცებმა შორს დაიჭირეს ჯალალ-ედინის წინადადება და უარი შეუთვალეს. ბიყარა ჯალალ-ედინი და წარმოემართა თბილისისაკენ. რუსულდანი გაიქცა ძუთაისს, ხოლო ქალაქის დასაცველოად დასტოვა ლაშქარი და ორი თაყადი, ბოცოს ძენი, მემზა და ბაჯო. ჯალალ-ედინი შემოვიდა ჯერ სამხრეთ საქართველოში (ბორჩალოში), საფორიაქა იგი, მოხსრნა სრულიად მისი განთქმული მკვიდრობა და მოადგა თბილისს. შემნა და ბოცო მამაკურად დაუხვდნენ მტერსა და, ვგონებ, ვერც აიღებდა ქალაქსა, რომ ქალაქში მცხოვრებ სპარსელებს არ ეღალატნათ ქართველებისთვის და ქალაქი მტრისათვის არ მიეცათ. სცნეს რა ეს ამბავი შემნამა და ბოცომ, ფიცხლავ წარმოემართნენ უმუხარადონი ჯალალ-ედინის ლაშქრის წინააღმდეგ, გაადეს მანჯის ძმრის კარები და ძლიერად ეკვეთნენ მტერსა. მს დრო იყო, რომ ვინმე ქალაქელმა სპარსმა დაჰკრა უმუხარადო შემნას აფთი (ფართო პირიანი) და გრ-

ძელ-ტარიანი მახვილი) და სრულიად გაუხეტქა თაჭი. მოკვდა მემნა, ხოლო ბოლო გამაგრდა ისანში, აწინდელს პელობარში და აქედამ გაუმართა ჯალალ-ედინს ძლიერი ომი, მაგრამ არა დიდის ხნით:

წარმოუვლინა მეტეშან რუსუდად ბატონს და სხვათა მცველთა ქალაქისათა, რათა დაუტყონ სხანი და წარვიდნენ“.

ბოლო დიდხანს არ ასრულებდა მეტეშის ბრძანებას, მაგრამ ბოლოს მაინც იძულებული იყო შეესრულებინა მისი ბრძანება და გავიდა ქალაქიდან. ჯალალ-ედინმა დაიჭირა ქალაქი და ხელი მიჰყო უბოროტესთა საქმეთა. აი როგორ ასწერავს მატეიანე აზ ამბავსა:

„ხოლო არა შეშინდობს ტკივილი გულისა მოხსენებად, თუ რას შერებოდნენ ხვარაზმელები ქალაქში. რამეთუ ესე-აღენ მძვინვარედ ხოცდეს, რომელ ჩხვილნიცა ძუძუთაგან დედისათა აღიტაცნიან და წინაშე დედისა დახარცნიან, და რომელსამე თვალნი წარსცვივდიან, და რომელსამე ტვინი დაითხის, და მერმე დედანი მთავლობდიან, ბერ-ბერნი უწყალოდ თვალთრცთა შინა ცხენთა მიერ დაითრგუნებოდეს, და ჭაბუკნი დაკეკუთებოდეს... ეკლესიანი და უოველები სამსხვერპლთანი შეუტყნებოდნენ, ჰატოასანნი მღვდელნი, და დიაკონნი, და მონაზონნი, ეკლესიასა შინა, თვით ხატთა და ჯვართა თანა, შეიმუხრვოდეს და დაიკვოდეს. და ესე ვითარნი ჭირნი მოიწივნეს, რომელ არადეს ძველთა სადამე წიგნთა მიერ სმენილ არს, უკუნისამდე... ამასთანა არა დამშვიდდა ცუდ-რჯული იგი და ბილწი. მოიგონა სხვადა სიბოროტე; იწყო რდევად ეკლესიასში, ილოთა, ვიდრე საფუძველადმდე, რომლისათვის იკადრა და ხელი მიჰყო სიონის გუმბათის შემუხრვასა და მასზედა ბილწისა საჯდომისა მისისა აღშენებას, რომელი იგი ხიდითა მადლითა და კრძელითა განხიდა, აღსვლად

მას ზედა. და ესეცა შესძინა, რამეთუ ხატი უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი და უფლად წმიდისა ღვთისმშობლისა, რომელი სიონს მკვიდრ იყო, ბრძანა მოეყვანებად და ხიდისა სსშუაღს დადებად, პირადმართ, და ბრძანა ეგულა მათ ჰერობილთა ქრისტიანეთა, მამათა და დედათა, იძულებით დათრგვნა ჰატიოსანთა ხატთა, დატევება რჯულისა, და უკეთუ ესე არა ჰქონ, წარკვეთათათა მათთა. და მრავალთა უკვე ბრწინვალე ძლევა ჩვენის, და არა თავს-იდეეს შეურაცხება წმიდათა ხატთა და დატევება ქრისტიანობისა, რჯულისა მათისა. მაშინ მრავალმა მიიღო გვირგვინი წამებისა, რომლისა აღრიცხვა შეუძლებელ არს, სიმრავლისათვის, რამეთუ ვგონებ ვითარმედ ათ ბევრად (ას ათასამდის). აღიწია რიცხვი მოკლულთა“.

ბავილა თერთმეტი წელიწადი და ჯალალ-ედინს კვალ და კვალ ახლა მოჰყვნენ თვით მონგოლნი, აიღეს ობილისი და კვლავ ააოხრეს იგი, სანამ 1243 წელს საქართველოს ტახტზედ არ აღვიდნენ მეფენი: ლავით რუსუდანის ძე და ლავით ლაშას ძე. მათს დროს იყო კათალიკოზი ნიკოლოზი,

„კაცი სულითა მზილველი, მობაძავი ანგელოსთა და მრავალთა მოღვაწებათა შინა საკვირველი, მართლ-მადიდებელი, ძლიერი და თვალ-უხვად მამხილებელი მეფეთა და მთავართა“.

ამან მოუყარა თავი სიკვდილს გაღარჩენილ მეოჯახეთ, განაახლა სიონი და კვლავ აღადგინა სასოება მისი ხალხში.

მრთი ასეთი საშინელება და უფრო უარესიც, ობილისმა და სიონმა გამოიარეს ომურ-ლენგის შემოსევის დროს 1383 წელსა. ომურ-ლენგმა დაიპყრა მთელი ოურქეთი, ინდოეთი, სპარსეთი და წარმოემართა ჩვენსკენ. ამ დროს საქართველოში მეფობდა ბაგრატ მეხუთე დიდი. ბაიგო რა ომურ-ლენგის გამძლავრება, ბაგრატმა იწყო ციხე-ქალაქთა

მაგრება, გაამრავლა და დარაზმა ლაშქარნი და ჩაღდა თბილისში. ტემურ-ლენგმა მართლა არ დააყოვნა ჩვენსკენ გამოლაშქრება. შემოვიდა სომხითს, მოსრნა ყოველი და მოადგა თბილისს. მეფე მიუხტა და მრავალი დაუხოცა. ტემური შეშინდა, მაგრამ ექვს თვემდის ადგილიდამ ფეხიც არ მოიცივალა. ღლე-ყოველ ქართველნი და თათარნი ერთმანერთს უხტებოდნენ, ქართველნი მუდამ იმარჯვებდნენ კიდევ, მაგრამ ბოლოს ტემურმა მაინც აიღო ქალაქი შემდეგის ხერხითა: გააკეთებინა რკინის ჩელტები (ლასტები), წარუმძღვარა ისინი ჯარს და ისრე მოვიდა ქალაქამდის. ქართველნი მიუხტნენ მტერს, მაგრამ ჩელტები ვერ გასტეხეს და ქალაქში შთაიკეტნენ. ამის შემდეგ ტემურმა მალე აიღო ქალაქი და საშინლად ააფორიაქა იგი. აღდუმდნენ კამარანი სიონისა, მაგრამ რა განაქრობს ერთხელ ანთებულს სინათლესა ჭეშმარიტებისას! ტემური წავიდა, მოკვდა, მოისპო; მოისპო მისი საქმენიც ბოროტნი, ჭრილობანი გამრთელდნენ და ჭეშმარიტების ლამპარი სიონი კი კვლავ განახლდა და ახმაურდა!..

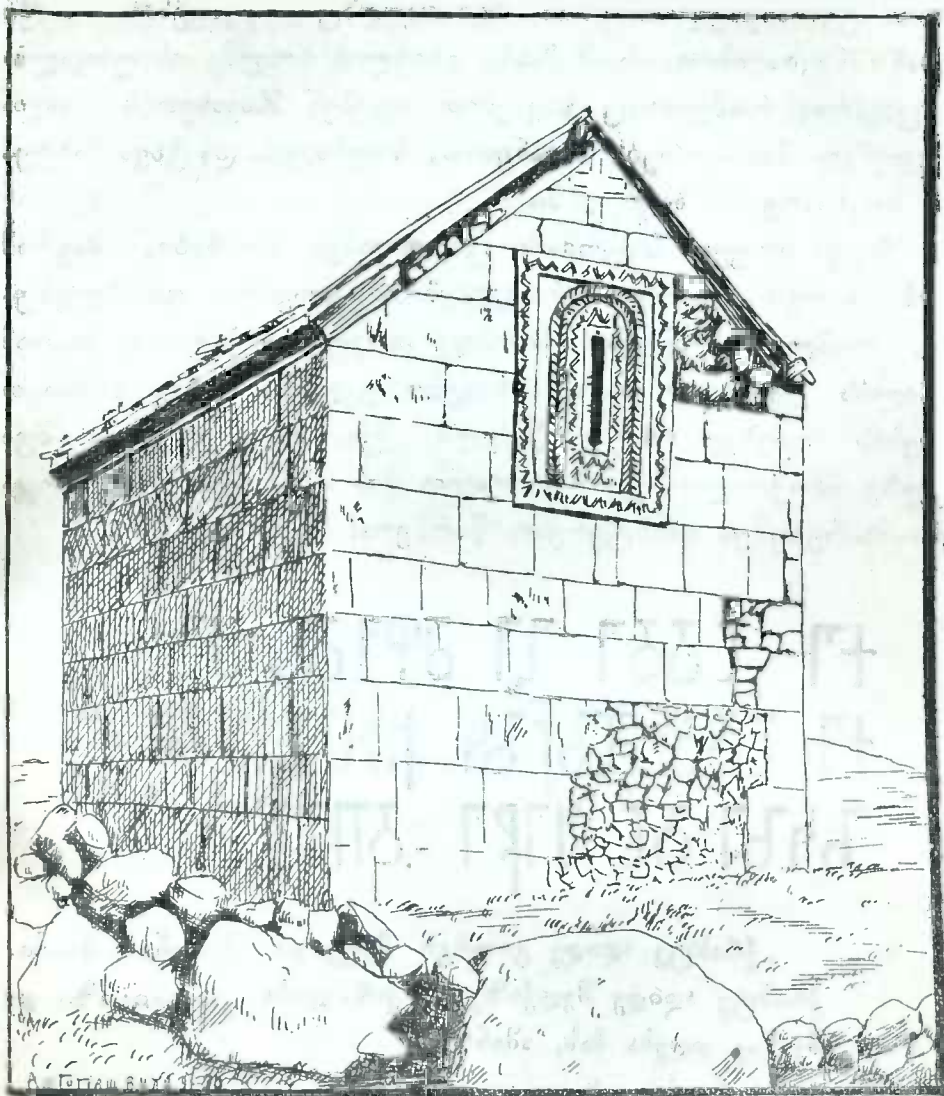
სიონის სამრეკლო პირველად აუშენებიათ 1425 წელს, მეფე ალექსანდრე პირველის დროს. იგი იყო ორ-სართულიანი და იღდა სიონის ჩრდილოდ, ეზოში შესავალ კარების თავზე. 1795 წელს სპარსელებმა დააქციეს იგი და ამიტომ, 1816 წელს, ეკზარხოსმა შარლაამმა ააშენა ახალი სამრეკლო დასავლეთის მხარეზე, რომელიც ახლაცა სდგას აქ და ჩვენს სურათზედაც სჩანს. მასზე დაცულია შემდეგი წარწერა:

„ღრმსა ალექსანდრე პირველისა, იმპერატორისა ეფლისა რფსიისა, აღშენდა უწმინდესის სინოდის ჩლეხის, მცხეთის მიტროპოლიტისა, ქართლისა და კახეთისა და სრულიად საქართველოსა ექსარხოსისა და კავალერისა ვარლამ ქსნის-ერისთვის დაფითის ძისაგან: წელსა ჩუბ (1812): ქობნიკონსა 3 (500).

სიმაღლე აწ არსებულ სამრეკლოსი იქნება 24 საყენი. მის აგებაზედ შედგენილი იყო ოთხ-სართულიანი გეგმა, მაგრამ აშენების დროს ერთი სართული მოაკლეს შიშისა გამო მიწის-ძვრისა, რომელიც ხშირად იცის თბილისში. მის შრავალ ზართა შორის, აღსანიშნია თავისი სიდიდით ერთი რომელიც 1848 წელს ჩამოუსხმევინებია თავადს. შორონ-ცოვს დაძველებულ ზარბაზნებიდან და თბილისის სიონისათვის შეუწირავს. ზარი იწონს 650 ფუტსა.

სიონის სიწმიდეთა შორის აღსანიშნია: წმ. ნინოს ჯვარი ვაზისა, სიონის ღვთის-მშობლის დიდად მშვენიერი ხატი, მეფის გიორგის ბრწყინვალის წმ. ღვთის-მშობლის ხატი და სხვანი. ამათზე ცნობას და მათ სურათებს ჩვენ განვუზიარებთ „მოგზაურის“ მკითხველებს ხან გამოშვებით შემდეგ ნომრებში.

[Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is too light to transcribe accurately.]

სოფელ შაურზის საშლარი.

სოფელი შაურზი ძვეს სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ ქ. ახალ-ქალაქიდან, 9—10 ვერსის მანძილზე მისგან, მდინარე ჯავახეთის-მტკვრის (აწინდელის თათარაუნის) მარჯვენა კილით, სადაც გაკეთებულია მდინარეზე მშენიერი ქვით-კირის ძველი ხიდი. მცხოვრებნი მეუბნებოდნენ, რომ ამ ხიდზე

იყო „გურჯული“ (ქართული) წარწერაო, მაგრამ შეკეთების დროს უკანასკნელ ხანებში, იგი სადღაც მიჩქაფესოა. ხიდი შესანიშნავია იმით, რომ მასზე გაივლის ხოლმე ის უთვალაქვი ცხვარი, რომლითაც სავსებით ავსებენ ჯავახეთის თვალქუწვდენელ მთა-გორებს. თიანეთის, სიღნაღის და სხვა მახრებიც მეცხვარეები ზაფხულში.

ღღეს სოფელ შაურმაში ცხოვრობენ სომხები, მაგრამ უწინ კი იგი მთლად ქართველებით ყოფილა დასახლებული, რომლის მოწმედ აქამომდე დაცულია პატარა, მაგრამ თლილის ქვით ტურფად ნაგები ეკლესია. მის სამხრეთ კარების თავზედ ძვეს გრძელი ქვა, რომელზედაც შუბგულზე ამოჭრილია ჯვარი, ხოლო მის მარცხენა და მარჯვენა მხარეზე ეს საინტერესო წარწერა:

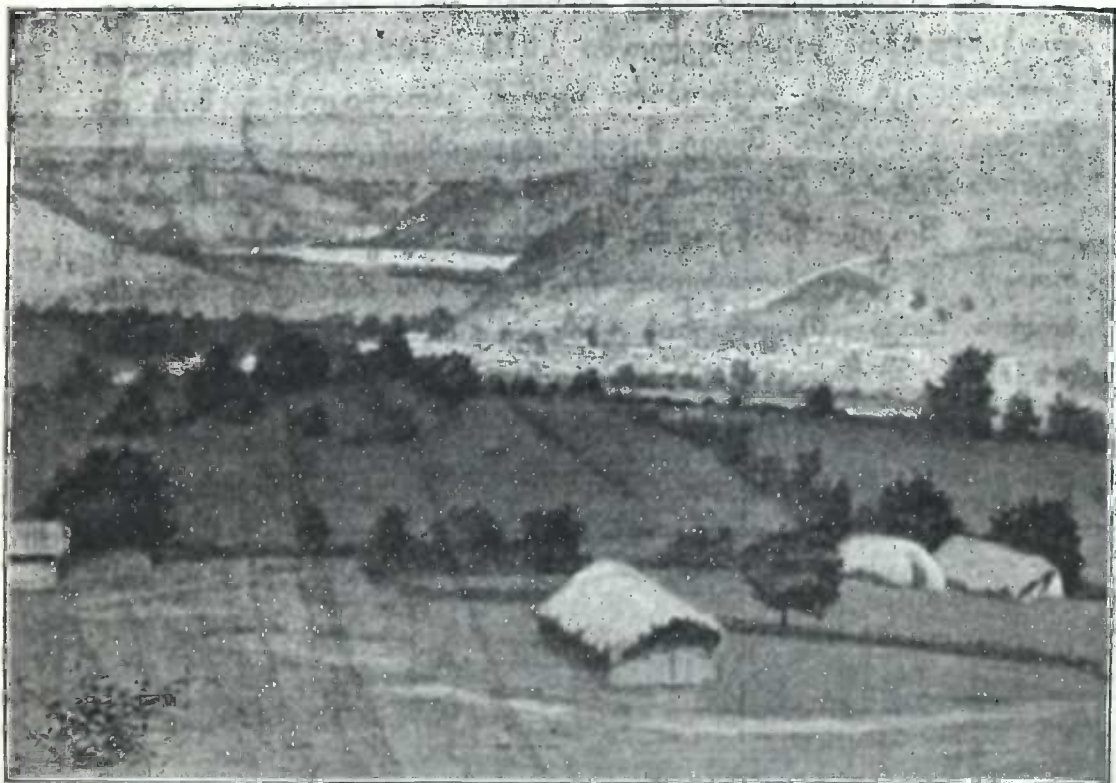
ჩუ სტბუ უუ შფუბს ყუნი
ჩუ სტბ შუჩუხა ქაძუსს ნძ
ზხხუ ბს ყუქუ ბიუტ სსტნ

„ქრისტე ადიდე გიორგი მეფე და შვილნი მათნი.
ქრისტე ადიდე მელქიზედე ქარაღის კათალიკოზი და
შეეწიე დღეს მას, ამინ“.

ამავე ეკლესიის დასავლეთ კედელზე, წითელ ქვაზე, ზედ თანჯრის თავზე, საწვეთის ქვეშ, დაცულია შემდეგი მშვენიერი წარწერა:

ჩუ სტუ ბუტსუ ჩუ

„ქრისტე, ადიდე ოქროზირი კათალიკოზი“.

სოფელი უჯარმა, უჯარმო.

უჯარმა დღეს ერთი ჩვეულებრივი ქართული პატარა სოფელთაგანია მდინარე იორის მარჯვენა კილით, 40 ვერსზე ქ. თბილისიდან, მისსა და თელავს შუა არსებულ საფოსტო გზა-ტკეცილზე. სოფელს და მისს მომცრო ვენახებს ამ ჟამად უჭირავს მხოლოდ ერთი მცირედი კუნჭული იმ ველით, რომელიც მოუვაკებია აქ მდინარე იორს ანუ თვით უჯარმის ხევს. სახლები უჯარმაში მომეტებულად მიწურება, როგორც შართლში, მაგრამ ამ ბოლოს დროს ქვით-კიკირის ერთ-სართულიანის და ორ-სართულიანის სახლების კეთებაც გახშირდა, მეტადრე საფოსტო გზა-ტკეცილის გაყოფით, მაგრამ საზოგადო სახე სოფლისა მაინც და მაინც მწირი და, ლარიბია. ასეთი არ იყო უჯარმა უწინ. ჩვენის მა-

ტიანის სიტყვით იგი ააშენა მეფე ასთაგურმა, რომელიც მეფობდო საქართველოში 262—265 წლებში მარტეს შემდეგ. ამ ამბავს „მართლის ცხოვრება“ მოიხსენიებს ასე:

„და ამან ასთაგურ ააშენა ციხე-ქალაქი უჯბრძა“ (გვ. 75).

მღეს ჩვენ აქ ნატამალსაც უფრო ვბრვებთ. ასთაგურ მეფის ციხისას და არც საკვირველია, რადგანაც ჯერ ერთი, რომ 1700 წლის ჭანძავლობაში მართლაც და აღვიღად შესაძლებელია, ნატამალიც არ დარჩენილიყო იმ დროის რაიმე შენობისა და მეორეც, უჯარმა, როგორც ამას ქვემო აღწერილობაც დაეინახავთ, იმდენჯერ იყო მტრისაგან აღებულნი და განადგურებული, რომ დიდი შეცდომა იქნება ექვში შევიდეთ მისს სიძველესა და მატეანისაგან გარდმოცემაში: მაგრამ მე თვით მოვსწრებოვარ ამ 30-ოდ წლის წინად, რომ უჯარმის მთაზედ ციხის ნაშთი იყო დარჩობილი, მაგრამ იმ მთის ნახევარი იორმა წაიღო და ციხეც ჩაჩქცა.

რაც შეეხება იმას, თუ რამ აიძულა ასთაგურ მეფე ციხე-ქალაქი დაეარსებინა აქ, ამის შესახებ შემდეგ უნდა განუმარტოთ მკითხველს: ასთაგურ მეფის დროს, დიდი ამბები და ცვლილებანი ხდება სპარსეთში; მასრე (იგივე შირვან) სასანიანმა მოსრნა სპარსეთის სამეფო გვარის აქლალისების (იგივე არდაშირების) ყველს წარმომადგენელი და თვით გამეფდა. სპარსეთის ასეთი არევ-დარევით ისარგებლეს ქართველთა მეფემ ასთაგურმა და სომეხთა მეფემ ძოსარომი; ამათ შეჰკრეს ზავი, დარაზმეს და გააშრავლეს ჯარები, ასთაგურმა გახსნა კავკასიის კარნი, გამოიყვანა ოვსნი, ლეკნი, ხაზარნი და შეესივნენ სპარსეთს; რომელიც საშინლად მოსრეს და მოსტყვევენს. ღმწუხარდა დიდად მასრე და არ იცოდა რით და როგორ ეშველა ამდენის ტანჯვა-ვაებით და სისხლით შეძინებულ სამეფოსათვის. მაგრამ, ტყუილად კი არ უთქვამთ ძველებს, რომ ციხე შეიგნიდამ გატყდებოა. მოუწოდა დიდებულებს სათათბიროდ; მოვიდა წარჩინებული მთა-

ვარი პნაკაც, ნათესავი სომეხთ მეფის ქოსაროსისა; ამან აღუ-
 თქვა ქასრეს ქოსაროს ქოკლა და შეასრულა კიდევ დაპირე-
 ბული. პნაკაც ჩამოვიდა სომხეთს და ერთხელ, ნადრობაში,
 როცა ქოსარო მეფე განლაღებული იშვებდა და ლხინობდა,
 პნაკამ იღროვა და მოჰკლა იგი. პნაკა გაქცა, მაგრამ ვერ
 გადურჩა სომეხთა აბორგებულს შურის-ძიებას; მხლებელნი
 ქოსაროსი მოეწვივნენ მას და სულ ასო-ასოდ აკუწეს იგი და
 მთლად მისი ოჯახიც მოსრნეს. ბადაჩი ამხროლოდ სამის-
 წლის ვაჟი პნაკასი, რომელიც ვააკციეს ქალაქ ქესართაში,
 მონათლეს იქ ქრისტიანად და უწოდეს ბრიგორი, მომავალი
 ხუსავორჩი (განმანათლებელი). სომეხებისაგან მისი
 ქოსაროს მეფის სიკვდილის წმბავი თავ-ზარც დამცემი
 იყო ასთავურ მეფისათვის. იგი გრძნობდა, რომ ქასრეთარ-
 დაყოვნებს მაგიერი უგოს მას სომეხთა ოდნმარებისათვის და
 ამიტომ შეუდგა ქვეყნის მაგრებას. აი ეს დრო იყო, რომ
 ასთავურ მეფემ განამაგრა ციხე-ქალაქნი საქართველოსი და
 სხვათა შორის ააშენა უჯარმის ციხე-ქალაქიცა, რათა ამით სა-
 ქართველოში შესასვლელი გზა შეეკრამიტრისათვის მიჭრის
 ხეობით. ამით მოთუ პიღენ ოღგანდს: პუნდოიღს ორტონდმ
 მონ მოვიყვანოთ მქ: ზოგიერთი ცესტორბული ცნობენი
 უჯარმის შესახებ. რუნდს აიღეს პონდ ამოქონ ამშიმქამ (მაღ
 თე იმუნდო... მეფობდა მირიან (265—342) ქართლს, ჩანს,
 ქერეთს და მთავანს, და აქენდა ეკრძისი ცეკრის წყლთ
 მდე, და მისცა ქეს თვისსა რეფს საუფლისწულად კა-
 ხეთი და კუხეთი, და დასვა იგი უჯარმოს, რეგ და
 ცოლი მისა სალამე, ასული თრდატისი, და ცხონდებო-
 დეს (ქსცხფრუბდენენ) უჯარმოს“ (გვ. 85). ...
 ზირგულად ვახსენათ ცხფრუბია წმიდისა და
 ნეტარისა დედისა ჩვენისა და უფლისა ქართლისა გან-
 მანათლებელისა ნინო მცტიქელისა, რომლისათვის მხს-
 ვე ნეტარმან მოგვითხრა, ჟამსა აღსრულებისა მისისა,
 რომელ აღწერა მორწმუნემან დედოფალმან სალამე

უჯარმოელმან, ძის ცოლმან შირიან მეფისმან (გვ. 86), როდესაც ნინოს ბრძანებით მოსკრეს ხე ჯაჭვის მთაზე და და გააკეთეს მისგან სამი ჯვარი, ნინომ უბრძანა:

... წარჩვენით (წაიღეთ) ორნივე ესე ჯვარნი და აღმარტენით, ერთი თხოთს*), სადა იგი ღმერთმან გამოხილათ ძალი თვისი, და ერთი მიეცეთ საღმრთეს, მხევაღსა (შისხურსა) ქრისტესსა, აღმართოს უჯარმოს ქალაქსა; რამეთუ ბუდი (ბოდბე, სიღნაღს ახლო), დაბაი კუხეთისა, არა წინააღუდგეს ქალაქსა მეფეთასა, რამეთუ ერისა სიმრავლე არს მუნ. ბუდისი კუჭა დაბაი თვით იხილეს სათნო იგი ადგილი ღმრთისაი**) და უკეს კერე ვითარცა უბრძანა ნინომ* (გვ. 130).

... მაშინ დასწეულდა მუნ (ე. ი. ნინო, ბოდბეში) და ვითარცა ცნა რეკ. ქემან მეფისმან, და საღმრთე, ცოლმან მისმან, რომელნი ცხოვრდებოდეს (ცხოვრობდნენ) უჯარმოს, მოვიდეს ნინოსსა“ (გვ. 135)

... მაშინ შეიძრნეს ორნივე ესე ქალაქნი, მცხეთა და უჯარმო, და უოგული ქართლი, მიცვალებსა მისსა, მოვიდეს და დამარხეს ძლევით შემოსილი გვამი მისი ადგილსავე ზედა ჭკრეთისა, დაბასა ბოდისსა“ (გვ. 136).

სწორედ ასეთაგურ მეფის აზრითვე, ორის საუკუნის შემდეგ, ხელმძღვანელობდა მეფე ვახტანგ ბორგასლანი (446—499 წწ.), როცა პან, სპარსეთსა და ინდოეთში წავლის წინად, უჯარმის გასაძლიერებლად და ასალორძინებლად დასვა მისს კარსა—ნინო-წმიდას ეპისკოპოსი და უბრძანა თავისს ერისთავებს უჯარმის აღშენება და აქვე მემკვიდრე ბატონი-

*) თ ხ თ ი—მთა მცხეთის ახლო, სადაც მეფე შირიანს თვალთ დაუბნელდა, ხოლო როცა ილოცა ღმერთი ნინოსი თვალნი კვლავ აუხილა.

**) აქ წმ. ნინო გაახსენებს მსმენელთ თავისს სიკვდილსა და სოფელ ბოდბეში დასაფლავებაზე.

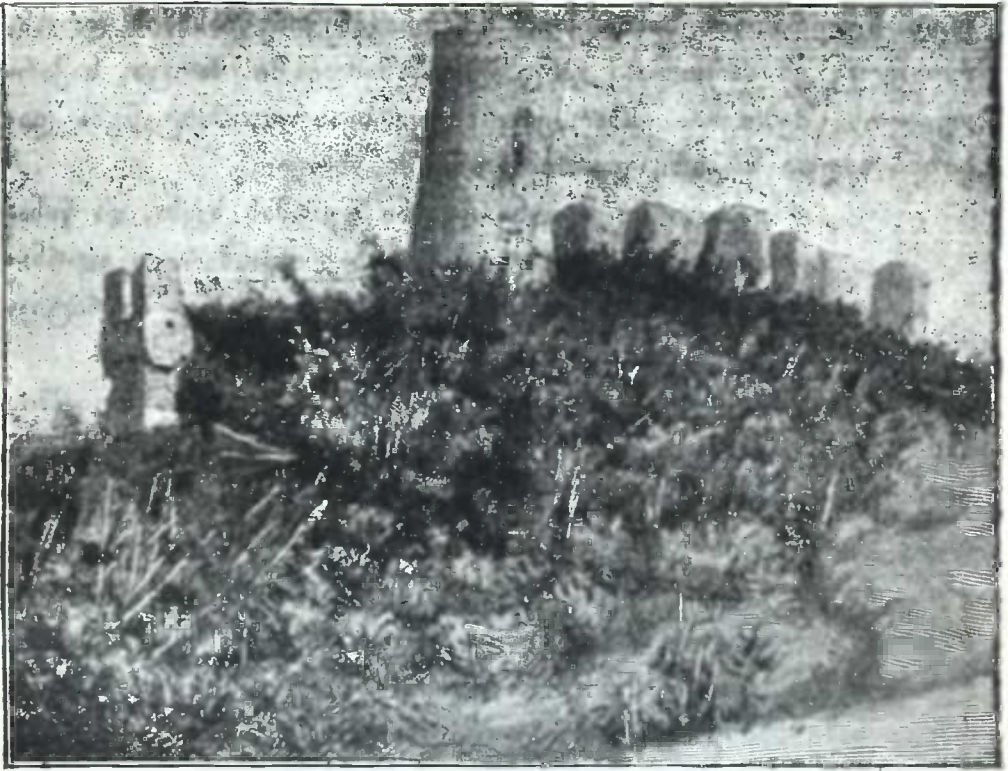
შვილის ღაჩის აღზრდა, თუმცა მატრიანე სულ სხვა ნაირად
ხსნის ამ განკარგულებათ, როცა ამბობს:

„რამეთუ სიძარჯვედ გამჩნახა იგი ნადირთა და სა-
ცხვართათვის“.

ხოლო ინდოეთიდან დაბრუნებულ შემდეგ, მახტანგ ბორ-
გასლანმა, თავისს შვილს ღაჩის მისცა განსაგებლად ხორნა-
ბუჯი, ნეკრესი და ჭერემი ამ შესანიშნავ (ციხე-ქალაქთა
ნაშთებს და აღწერას ჩვენ ვუძღვნით ცალკე სურათებს და
წერილებს), და თვით კი

„დაჯდა უჯარმოს და აღაშენა იგი ნაშენებითა უზო-
მთა“.

აი ამ დროს ეკუთვნის უჯარმის შესანიშნავი ნაშთი, აწ-
მგრედ წოდებული გორგასლანის ციხე, იგივე ჯვარ-მატიასანი
ახლანდელის რუკებისა, რომლის სურათი და აღწერა მო-
გვყავს აქვე.

გორბასლანის ციხე-დაკბაზი.

აშენებულია იგი უჯარმიდამ 5 ვერსზედ, ზევით, მდინარე იორის მარჯვენა მალალ კიდეზედ და წარმოადგენს შესანიშნავ ნაშთს ჩვენის ძველების ძლიერებისა და შეძლებისას. ჩვენის აზრით, მიზეზი აქ ასეთის ძლიერის ციხისა და შიგ მონასტრის აშენებისა გორბასლანისაგან ის უნდა ყოფილიყო, რომ დაეცვა ქალაქი უჯარმა ჩრდილოეთიდან მთის ხალხების თავდასხმისაგან არაგვისა და ივრის ხეობით, ხოლო, რადგანაც ციხე იმდენად ვრცელია, რომ ადვილად შეუძლიან დაიტოს რამდენიმე ათასი სული, ამიტომ იმასაც ვფიქრობთ, რომ ასეთის ვრცელის ციხის ასეთს მიუდგომელს ადგილას აგებით,

ვახტანგს ჰსურდა მტკიცე თავ-შესაფარიც მიეცა უჯარმელთა დედა-წულთათვის სამხრეთით მტრისაგან თავ-დასხმის დროს, როგორც ეს მართლაც განცხადდა შემდეგში. როცა საქართველოს შემოესია სპარსეთის მეფე ხვასრო, ვახტანგმა დახიზნა ხალხი მთებში და სიმაგრეებში, ხოლო

„ცოლი და შვილნი თვისნი უჯარმის ხევსა; და წინა-ცხესა თვით შედგა, და მასთანა ჯუანშერ და ადარნასე, ხოლო მცხეთად დემეტრე და ნურსე და ბივრიტიანი დაუტევნა“...

სიგრძე მთელის ციხისა იქნება 100 საჟენი და თითქმის ამდენივე სიგანე, თუ სახეში მივიღებთ იმ გალავნებს, რომლებიც ჩატანილია მთის ზურგზე აგებულ ციხე-კოშკებიდამ. რამდენსამე წყობად მდინარე იორამდის, 5—6 მაღალი კოშკით თვითეულში. ღღეს ყოველი ეს შემოსილია საკმაოდ ხშირის ბარდნარით და ტყით, ხოლო მაღალის კოშკის ძირას, რომელიც ჩვენს სურათზედაც არის დახატული, სულ რამდენსამე ნაბიჯზე გაყვანილია თბილის-თელავის საფოსტო გზა-ტკეცილი.

უჯარმის გახსენება ჩვენთვის კიდევ იმით არის ძვირთასი, რომ ვახტანგ ზორგასლანმა აქ, მისსა და საქართველოს დაცვაზედ, დასდვა თავი თვისი, ვითარცა ტარიგმა უბიწომ. მე მოგახსენებთ იმ საშინელ ბრძოლაზედ, რომელიც 499 წელს გადიხადა აქ ვახტანგმა სპარსეთის ამორგებულ მეფე ხვასროსთან. მოვიდა ხვასრო და შემუსრნა ქალაქნი კამბეჩისანი (ხორნაბუჯი, ახლანდელს დედოფლის წყაროს ახლო), ჭერმის ციხე და ველის-ციხე. შემდეგ გამოვიდა იორზედ და დაიბანაკა უჯარმის პირ-და-პირ, სადაც ციხის გარეთ იდგა თვით ვახტანგი თავისი ჯარით. ასტყდა ბრძოლა და გაგრძელდა სამ დღემდის. მაგრამ უმჯობესია ვილაპარაკოთ „ქართლის-ცხოვრების“ სიტყვებით (გვ. 208):

„და იყო ჯაშქარი ვახტანგისი ახს ორმოცი ათასი, ხოლო სპარსთა იყო შვიდას ორმოცი ათასი. და განყო

ვანტანგმა დაშქარი თვისი სამად, და კვდით კერძო
 მთავრისა ქვეითი, და ერთ-კერძო მთავრისა ვატანსნი
 (მთავარნი) და სხასხეტნი, და სდაც სხასსთა შეუე იყო,
 მუნით თვით მივიდა ასე ათასითა კადითა... და ცისკა-
 რი რა აეღებოდა, დაესხა ვანტანგ და შეჯღო ვიდრე ვა-
 ლატამდე შაჰისასა; შაჰ შეესწრა ცხენსაზედა, შვილი მი-
 სი ბარტამ-კი მოკლა და მოჭკვეთა თავი. და მუნ შინა
 სხასსმან ვინშე სცა ისარი შეკრდეს ვანტანგისსა, და იყო
 ბრძოლაი შუადღემდე; სძლო ვანტანგმა სხასსთა მათ, და
 მოკლა მათგან ას ოცდა ათი ათასი, ხოლო სხათაგან
 ვანტანგისთა მოკვდა ოცდა რვა ათასი. და იყარა მუ-
 ნით სხასსთა შეუე და ჩადგა რუს-თავსა. და დამიშდა
 წყაქულებს (ჭრილობას) ვანტანგის, რამეთუ შეწეულ იყო
 ისარი თიღტვად, და წარვიდა უჯარმას, და უბრძანა
 სხასსლართს ქართლისთა, რათა ადგილსავე თვისთა დად-
 გეს. სცნეს სხასსთა ზიკვდილის მოახლოება ვანტანგი-
 სი, აახრეს თბილისი და აჩმაზ-ქადაქი, ხოლო მცხე-
 თა ვერ დაიხურეს და აჭაყდნენ“...

შჯარმა არ ჰკარგავს თავისს მნიშვნელობას შემდეგშიაც.
 ზვარამ მეფის დროს (575—600) ძახეთი და ჰერეთი დაი-
 ჰყრეს ღაჩის (ვანტანგ ბორგასლანის შვილის) შვილის-შვი-
 ლებმა და დასხდნენ შჯარმაში, თუმცა იყვნენ მორჩილებასა
 შინა ზვარამისა.

663 წელს გარდაიცვალა მთავარი სტაფანოზ II და გა-
 ნუყო ხვასტაგი (საქონელი, სიმდიდრე) თვისი ორს თავისს
 შვილსა, მირსა და პრჩილსა. მირმა წაიღო იგი მერისს,
 ხოლო პრჩილმა, როგორც ამბობს მატრიანე:

„დაფლას სავანძური თვისი ხევის კახეთისას, ხოლო
 სამსახურებელნი ოქრისა და ვერცხლისანი—ხევის უჯარ-
 მისასა და სავანძურნი ქართლისა და ჯავახეთისანი დახს-
 ნა მახლობლად გორს, ხოლო სავანძურნი ეკლესიათანი
 დაფლანა აჩრდილსა დიდსა სიონისა მცხეთისას“...

აქვე დაფლა არჩილმა ძვირფასი გვირგვინები შირიან შეფისა და მახტანგისი, როგორც ამბობს „მარლის-ცხოვრება“ (გვ. 252):

... „რომელი დამალა ერეკლე მეფემან, რომლისა აღწერილი უჩვეელი ვდევით ჩრთა მათთანა გვირგვინთა ზურმუხტისა და იაკუნდისა ძაწუელისათა (წითელისა), რომელნი იგი გამოიტანა მამამან ჩვენმა, დიდმა ვახტანგ მეფემან ინდოეთით, დაფუფუნით იგი უჯარმოს, მახტანგებელად შირის ჩრთა მათ კაშკაშთა უმცველთა“.

თუ როდის დაარღვიეს მტრებმა უჯარმის ზღუდენი, ამაზედაც არის ცნობა ჩვენს მატრიანებში. აღარნასე მეფის დროს (881—923) შემოესია საქართველოს არაბთ ემირი აბულ-კასიმი ურიცხვის ჯარით, მოადგა თბილისს და აიღო იგი. აქედამ

„მოვიდა და მოადგა უჯარმოს, და შიგან დგეს სამასი ოდენ კაცი, და ბრძოდეს მრავალთა დღეთა, და ვითარ იხილეს, რომელ ვერ დაუდგმიდეს, ამისთვის აღდგეს დამით და გარდისგეწეს... აიღეს უჯარმა და ზღუდენი მისნი დაარღვივნეს“.

მას შემდეგ უჯარმა თან და თან ეცემა და დღეს როგორც ამ წერილის თავშიაცა ვსთქვით, იგი მწირს სოფელს-ლა წარმოადგენს... მოგვყავს აქვე ლეგენდა, რომელიც მივიღეთ ჩვენ გორგასლანის ციხე-დარბაზის შესახებ ბ. ნ. ნიხუცრიშვილისაგან.

გორგასლანის ციხე.

(ლეგენდა).

ვისაც ძახეთისაკენ უმოგზაურნია, იმას უეჭველად ებსომება სოფთელი შჯარმა და ისიც, რომ შჯარმის ზემოდ—საცა საკახეთო გზა-ტყეცილი მთაზედ აღის და შერე ივრისკენ ეშვება, იმ უღელ-ტეხილზედ, გზიდან მარჯვნივ არის ძველი, დანგრეული და მიტოვებული ციხე-დარბაზი საყდრით, რომელსაც ჰქვიათ „ჯვარ-პატიოსანი“ (იხ სურათი ზევით- გვ. 217). ეს ძველი ციხე-დარბაზი სდგას მთის განმარტოებულს ცხვირზედ, საიდანაც ამაყად გადაჰყურებს ივრის შემკულსა და ლაზათიანს ხეობას. ბარ-შემო დიდი შეკრული ტყე აკრავს, რომელიც თავდება დაბლა—ზედ ივრის პირად. აქედან გაღახედვა კარგა საგრძობელს შიშს აუძრავს კაცს, ისეთს სიმალღეზეა ციხე-დარბაზი. თუმცა ბებერია, თუმცა გავერანებულია, მაინც ძველის რიხით გადაჰყურებს ბატონურად შორს დაბლა მოქუხარს და მოჩანჩქარე იორს. ივრის გაღმა ფერდობებიც აგრეთვე ტყით არის შემოსილი. სამის მხრით ეს ციხე-დარბაზი შემოთარგლულია ხევებით, მეოთხით კი უერთდება მთის დედა-ძარღვს, რომელსაც ეკუთვნის თვითონ ციხის მტვირთველი ბორცვი. ზემოდან რომ გადაიხედოთ, დაინახავთ, რომ ციხიდან ივრის პირამდის ფერდობზედ ჩაყრლებულნი რამდენიმე ხავს-მოკიდებული ჩორსო კოშკი არის შიგ ტყეში. ამბობენ, ეს კოშკები წყლის გზას იცავდნენო ომიანობის დროს. აი ამ ციხე-დარბაზის ძველ დროის პატრონზედ დარჩენილია ხალხ-

ში ერთი ლეგენდა, რომელიც ეხლა მსურს გავუზიარო „მოგზაური“-ს მკითხველებს.—

მდესლაც, დიდის ხნის წინად,—როგორც გვიამბობს ხალხი,—აქ უცხოვრია ამ „ჯვარ-პატიოსნის“ ციხე-დარბაზის პატრონს— შახტანგ მეფეს მკვინ ეს ციხე ყოფილა მაგარი, მტკიცე, მტრის შეუჭალი და პატრონის გამხარებელი, ხოლო მტრისათვის გულის მომკვლელი. შახტანგი სცხოვრობდა აქ თავისს ცოლითა (და ყმებით მშვიდათ და არხინად, რადგანაც მტრებისა ისე აღარ ეფიქრებოდა. ისინი დამარცხებულნი ჰყვანდნენ. მხოლოდ შორიდან კი შურით უყურებდნენ მისს კეთილ-ცხოვრებას და ელოდებოდნენ მოხერხებულს შემთხვევას, რათა სამაგიერო მიეწყოთ წინანდელის მარცხისათვის. ერთი რისი მთავარი, რომელსაც გული ძალიანა ჰქონდა ნატკენი შახტანგისაგან, მალ-მალე მოვიდოდა ციხის ახლო-მახლოებში, უდარაჯებდა და ცდილობდა როგორმე მოეკლა შახტანგი, მაგრამ ვერაფერს აწყობდა; პირიქით, თითონ დიდის ზარალით ბრუნდებოდა შინ. ბევრს ეცადა, მაგრამ ვერა გააწყო-რა. პირის-პირაც შეჭხვედრია, როცა შახტანგს თავისს ცხენი წყალზედ მიჰყოლებია; ჩუმად ჩასაფრებულსაც უცდია ბედი, მაგრამ ამაოდ! ბევრი ცდისა და ნადირობის შემდეგ გადასწყვიტა, ხერხი ეხმარა და საწადტლისათვის ისე მიელწია. მგრეც მოიქცა.

ის წინადვე კარგად იცნობდა შახტანგის ცოლსა; ისინი მეზობლები იყვნენ და ერთმანერთიც უყვარდათ, მხოლოდ ერთმანერთს კი ვერ ეკუთვნოდნენ, რადგან ძლიერმა მეფემ საქართველოსამ—შახტანგმა წამოიყვანა ის თავისს ცოლად. მს იყო მიზეზი და საბუთი მთავრისათვის, რომ შური ეძია, მეფის მოკვლა სდომებოდა და საყვარლის მოტაცება. ამიტომ ძალით რომ ვერას გახდა, ეს ხერხი იხმარა: ადგა, მისწერა თავისს საყვარელს არსებას წერილი, რომელშიაც, რასაკაირველია, ჯერ უცხადებდა სიყვარულს და მერე ატყობინებდა, რომ მას ჰსურს მისი გატაცება, მაგრამ ვერ მოუ-

ხერხებია, რადგანაც მახტანგის ციხე შეუვალია. შემდეგ სთხოვდა ესწავლეთინა რამე ხერხი, რომ იმისი ქმარი გამოე-სწამებინა სიცოცხლისთვის და თითონ ქალი კი წაეყვანა თავისთან. ბოლოში მიაწერა, რომ აქვე ახლოს ვარ და პასუხს მალე ველიო. ღაკეცა ეს წერილი, შეაბა ისარს და გაიწროლა ქალის ოთახის ფანჯრისკენ. ისარი მართლაც შეიქრა მახტანგის ცოლის ოთახში. მალმა შეხედა, ისარს ქალადი აბია. შეხსნა, წაიკითხა. ჯერ კი შეყოყმანდა, ქმრის გაცემა და ღალატი არ უნდოდა, მაგრამ ბოლოს სიყვარულმა დასძლია და პასუხად მისწერა: „ამდამ მე მახტანგის ცხენს მარილის ნატებს დავუდებ სალოკავად, წყალი ძლიერ მოსწყურდება; ხვალ რომ მახტანგი ცხენს წყალზედ წამოიყვანს, შენ იქვე ახლო წყლის პირას ჩაუსაფრდი და როდესაც ხელს აუქნევს ცხენსა, რადგანაც ბევრს წყალს არ ასმევს ხოლმე, მაშინ ესროლე ისარი იღლიაში; იქ თუ დასჭრი და ისე მოჰკლავ, თორემ სხვაგან არსად იარალის მისადგომი ალაგი არა აქვსო. მკადე ისარგებლო ამ შემთხვევით და მერე მეც შენი ვარო“.—შეაბა წერილი იმავე ისარს და ფანჯრიდანვე გასტყორცნა გარეთ...

მისი მთავარმა პასუხი რომ მიიღო, მაშინვე მოეშადა. მალმა კი იმ ღამეს ჩუმად ცხენს მარილის ნატები ჩაუდო ახურში და ღლით აღრიან, ვიდრე მახტანგი ჩავიდოდა მოსავლელად, ისევ ააცალა, რომ ექვიც კი არ აელო ქმარსა.

მახტანგსა ჰყვანდა ერთი მშვენიერი და მოყვანილი ბედაური, რომლის ფასი პატრონისთვის მთელს ქვეყანაზედ არ მოიპოვებოდა. ისე უფრთხილდებოდა, როგორც თვალის ჩინს. იმის გაფრთხილება და სიყვარული იქამდის მიდიოდა, რომ მეფე ყმებს არ ენდობოდა და თითონ უვლიდა, ყოველ ღილას წყალზედაც (იორზედ) თითონ ჩაიყვანდა ხოლმე წყლის დასალევიებლად. მტერს ამ დროსაც არ შეეძლო ევნო რამე მახტანგისათვის, რადგანაც ის მუდამ შეიარაღებული იყო და ჯაჭვ-ჯავშანში გამოწყობილი, ასე რომ ერთი

ბეწო აღვილიც არა ჰქონდა ტანზედ, რომელიც რკინით და-
ფარული არა ჰქონიყო, გარდა ილღიებისა. ეს ერთად ერთი
აღვილი იყო, სადაც შეიძლებოდა მისი დაჭრა ისრით, ან
სხვა რითიმე. თავისი ჩვეულება მანტანგმა ახლაც გაიმეორა.

ზამოიყვანა ცხენი. მაგრამ აღარ ისვენებს ბელაური, გი-
ჟობს, ტოტსა სცემს, იწვეს და ყალყზედ დგება, ისეა ფახუ-
რებული მარილისაგან. მანტანგი აზრსაც ვერ მოდის. იმასა
ჰგონია, ქერი მეტი მომსვლია და იმისაგან არისო. ჩაიყვანა
იორზედ, მიუშო დასალევად. ცხენი გაფოთებული ეცა
წყალს და დაეწათა. უყურებს მზრუნველი პატრონი, რომ
პირუტყვი ძლომას ვერ ეკიდება; უკვირს და თან ეშინიან არ
გახეთქოს ამოდენა წყალმაო. აუკრა ხელი ავშარას ერთხელ,
ვერ ააღებინა თავი; თან ფიქრობს, რა დაჰმართნია ამ ცხენ-
საო! — მერე მეორეთ აუქნია... ზაიწუწუნა ამ დროს მტრის
მოშხამულმა ისარმა, მოხვდა შიგ მარჯვენა ხელის ილღიაში
და განეწო გულ-მკერდში... მაშინ კი მიჰხვდა მეფე, რომ მუ-
ხანათად წაართვეს სიცოცხლე, რომ უღალატეს... მერე
ვინ?... ცოლმა, რომელმაც იცოდა, სად შეიძლებოდა მისი
დაკოღვა... შეჰზიზღდა შინაური გამცემი და პირ-მცინარი
მტერი... ბოლოს შეებრალა თავი, ნაამაგდარი ქვეყანა, შვი-
ლები, რომელნიც სხვაგან ცხოვრობდნენ... მიიხედა იქითა
კენ, საიდანაც ისარი გამოვარდა და დაინახა თავისი მოსი-
სხლე მტერი, — ოსის მთავარი. ზაიბრძოლა, უნდოდა სამა-
გიერო გადაეხადნა, შეენანებინა თავხედობა... მაგრამ შხამმა
გასჭრა და გმირს მეფეს ძალა წაერთო, მუხლები ჩაეკეცა...
ოსის მთავარი გახარებული გაექანა ციხისკენ, გაიტაცა მან-
ტანგის ცოლი და თან მთელი ციხე-დარბაზიც ააფორიაქა...

დ. ნახუცრიშვილი.

კატა და ლომი,
იგავარაკი საბა-სულხან ორბელიანისა, დ. 1658, გ. 1725 წელსა.

მრთი კატა დაიარებოდა. ჰნახა, რომ ძუ ლომი მომკვდარი-
ყო და ერთი ლეკვი დაპრჩომოდა. წაიყვანა და ზრდა დაუ-
წყო. რა გაზარდა, დიდი შეიქნა. დაიწყო ლომმა ნადირობა
და ნადირის ჭამა. მრთხელ ლომმა ვერაფერი დაიჭირა და
შინ მშიერი მოვიდა. დაინახა თავისი გამზრდელი კატა და
გამოუდგა, რომ შექამოს. კატა ხეზედ ავარდა. ღარჩა ლომი
ხის ქვეშ პირ-დაღებული.

შთხრა ლომმა: „ჩემო გამზრდელა! უკვლავ შენი ზნე რამ
მასწავლე, ეგ ხეზედ გასვლა რატომ აღარ მასწავლე?“

კატამ უპასუხა: „ეს ჩემთვის შეკინახე, რამ ასეთს გაჭი-
რებაში გამომდგომდა“.

წმიდა მოლვაწე ნინო *)

წმ. ნინო, მირიან მეფე და ნანა დედოფალი.

ლექა. მერე მოსდგეებიან ისივე სასახლის პირის ფარეშნი ამ ჩემს საბრალო მოხუცებულ გორანას (ქურუმებსაც არ სჯერდებიან) და ჯიჯინით სულს ყელში ჰგვრიან; ერთს დაუყენია: ესა და ეს სიზმარი ვნახე, რა უნდა იყოს, ამიხსენიო. მეორე ჩასციებია—ძილში სიზმრით ვიღაცამ მომატყუა და მითხარ რა არისო! მესამე ჩამოხინიჯებია—ნამძინარევეს ძაღლმა მიკბინა, რას ნიშნავს, გაჩაგებინეო; მეოთხე შესჩივის: მუცლის ბერვა მანადვლებს, ბევრგან მარცხვენს და მიშველე რამეო; მეხუთე ეხვე-

*) იხილეთ „მოგზაური“ № 2, გვ. 136.

წება—ცხენი მომპარეს და გამიგე ვინ მომპარაო; მექვსე შესტირის—ცოლს ვსძულვარ და შემაყვარეო; მეშვიდე ემუდარება: ვილაცამ კერპს გარდამცა და მარცხებთ თავიდგან ამაცილდო. ასე; ბატონო, თავათ მოხუცდა, ქკუა აღარა აქვს თავში და ამისთანა ჯიჯინით დღე-ყოველს უფრო აშტერებენ და აბეჩებენ საცოდავ კაცსა! გონანა ცოლისაგან შეხუშტურებული გარე კარზედ რომ გავარდა, შეხედა მზე ახლად ამოდოდა, ეთაყვანა ჯერ მზესა, შეევედრა რაც უნდოდა და მერმე შესწუწუნა თავის გულის სატკივარი კერპსა: „პრმაზ, პრმაზო, ტურფავ ლამაზო, დახატულ-გამშვენებულო! შემეწიე, მიშველე, მომეხმარე, მეტად ბნელ დღეს შეგვესწარ, მეტისმეტი შიშის ზარისგან შეჭირვებული ვარ; სული მეხუთეზა, გული მიკვდება, ლამის გადავირიო, საოცარმა სიზმარმან დამლია, დამადნო! ჩვენი ქვეყანა იღუპება და შენ-კი არ ნადვლობ, ვაი ჩვენი ბრალი! რისაგან ხდება ეს, შემატყობინე, რომ რამე მოვუგვარო: დავიცვა, დავითარო როგორმე.“

ამ დროს ალიონ დილაზედ, მიწიან მეფე სასიარულოდ რომ გამოსულიყო, თვალი მოჰკრა ბორანას და ხმაურობაც რომ გაიგონა რაღაცას შებღავლიდა ზადენსა, მთაშურა ფეხი, მიესალამა:—გამარჯობა, ბორანავ?—უპასუხა: თქვენი თავი მიცოცხლოს ღმერთებმან.—ჰკითხა მეფემ:—რა არის, რას შესთხოვ ამ დილაზედ პრმაზსა?

გარ. წუხელის ერთ ხანს ვფიქრობდი ქრისტიან ქალზედ, რომ ჩვენს წარმართულ სჯულს ჩვენს მეფის სატახტო ქალაქში გვიმცირებს და ქრისტეს სჯული კი ცამდის აპყავს; სასწაულით სწეულებს ჰკურნამს და მით არა მარტო სოფელელ ერობას, ისივე თავად-აზნაურობასაც იზიდავს თავისკენ დღითგან-დღეზედ და ჩვენ-კი ხელს გვაბანინებს მათგან. ასე ამ ნაირ აზრებში ცოტა რამ ჩა-

მეძინა და ისეთი საშინელ სათრთოლველი სიზმარი ვნახე, რომ მაშინვე თვალები დავჭყიტე. შიშისგან აკანკალებულ-ათრთოლებულმან...

ამ დროს აბათანად მიემატათ, მიესალამა მეფეს და დადგა მათთანა.

მეფემ უბრძანა: ზორანავ! გვითხარ შენი სიზმრის შინაარსი?

გაჩანს. ისეთი საშინელი ჭექა-ქუხილი და მეხების ტეხვა ასტყდა, რომ მთელი ღმერთები დაიხეღნენ, დაიფეთნენ; არმაზი მეტად მღელვარე უწყვეტლივ ყვიროდა, ღრიალებდა, არ ირჩეოდა კილო თუ რაზედა, ასრევე სხვა ღმერთებიცა, მთელი საქართველოს მთაბარი ირყეოდა. იქამდის ვიდრე მთელი მთები დარღვნენ, დაიშალნენ და მიწასთან გასწორდნენ, მთელი მიდამო აღმოსავლეთიდან დასავლეთამდე გავაკდა, აღელვებული მტკვარი ღავისს კალაპოტითგან გარეთ გავიდა და მორწყო მთელი მიდამო. მერმე დაგუბდა დატბავდა და მთელი მცხოვრებნი კაცით ქალამდის დალუბა, მხოლოდ აკვანში მწოლი ჩვილი ყმაწვილები მორჩნენ დალუბვისაგან აკვნების წყალობითა!

მეფე. საშინელებაა, საშინელება?!!

აბ. არა, ბატონო, არ არის საშინელება: ეგ ძალიან კარგი სიზმარი არის, იოველია წინასწარმეტყველისა არ იყოს: „მოხუცებულნი თქვენნი ძილის შორისსა იძილის-შორისებდნენო“ (პ. 28). მაგის ბოლო ღვთისა და მეფის წყალობით კეთილი არის. თუ მიბრძანებთ მოგახსენებთ სიმართლესა, — შეეკითხა აბიათარი მეფე მირიანსა და მოგვთ-პეტს ზორანასა. მონივე ნებას აძლევენ.

აბ. ღმერთმან დიდხანს გაცოცხლოს, მეფევ, ბედნიერად და გამარჯვებით შესს მტრებზედ, ჩვენს სარგოდ და სასიხარულოდ და მოგვთ-პეტსაც მის სამართლით უშველოს. მგრეთი სიზმარი სხვა არა არის რა, თუ არ ჩვე-

ნის მსაიას წინასწარმეტყველება ქრისტიანობაზედა, ათასი წლით წინ გვიმახარებლებს მესსიის მოსვლაზედა, რომელიც არის იესო ქრისტეს წმინდა სარწმუნოების ჩვენში ახალად შემოსულის ძლიერება. როგორც სწერია სახარებაშიაცა: „ხმა ღაღადებისა უდაბნოსა შინა, განმზადენით გზანი უფლისანი და წრფელ ჰყვენით ალაგნი მისნი, ყოველი ხევნები აღმოივსოს და ყოველნი მთანი და ბორცვნი დამდაბლდნენ, და იყოს გვლარძნილი იგი მართალ და ფიცხელი იგი გზად წრფელად და იხილოს ყოველმან ხორციელმან მაცხოვარება ღმრთისა“ (ლუკ. გ. 4..).

ამ დროს მეფის ვეზირი ღიდსულაჲ მოვიდა და გაერია მათში.

ახ. ღარ-ავდრის მომვლენელი ყოვლის მპყრობელი ერთი ღმერთია. ძერებები-კი წარმართ მოგვთა, ქურუმთა და ბრამანთ მოგონილ-მოკერებულთა, რომელთაც ტყვილ-უბრალოდ კაცთა ცვა-მფარველობას აწერენ; რაც კაცის ხელით გაკეთებულ-გამოჭრილია ან ჩამოსხმული, ქვა იყოს, ხე, ოქრო თუ ვერცხლი; იმათ თვითან კაცნი ინახვენ და იფარვენ, არა თუ ისინი კაცთა. ამ სიმართლეს წარმართ ფილოსოფოსნიც მიმხდარიყვნენ და თქვენც უნდა მიმხვდარიყავით, რომ სულ უბრალო ცრუმორწმუნოებაა. სიზმრის ახსნა ასრე გახლავთ: ქექა-ქუხვილი ქრისტიანობის მოქადაგეთ ძლიერება არის; არმაზის ყვირილ-ღაღადი და სხვა კერებისა თავიანთ თავის უარ-ყოფაა, რომ ისინი არ არიან ღმერთნი; მთავორების დაშლა-ღარღვევა—კერებების პირქვე დამხობა-დამუსვრა არის; მთელი ქვეყნის გასწორება-გავაკება—ქრისტიანული წმიდა თავისუფლება არის, რომ ყველა კაცი, ქალი, ყრმა, მოხუცებული, დიდი თუ პატარათანასწორე არიან ძმობაში, გარჩევა არ იქმნება; მტკვრის კალაპოტის გარედ გასვლა და მორწყვა მთელის მიღა-

მოებისა და დატბავება, რითაც დაღუპულან მთელი მცხოვრებნი—წარმართობის მოშლა-მოსპობა არის. აკენის ჩვილ ყრმაწვილების გადარჩენა წყალში დაღუპვისაგან—ქრისტიანების ახალ ცხოვრებას ნიშნამს, აკენის ჩვილ ყრმაწვილებსავით უმანკო და უწყინარი კაცთ-მოყვრული მშვიდობიანობით უნდა დაფუძნდეს ქრისტიანობა. ეს ხილვა ღმერთმან ზორანას აჩვენა, რომ არა მარტო თვითან მოემზადოს ქრისტიანობის მისაღებალად, ისივე თავისს ქვემდებარე მოგენი თუ ქურუმები და მათთან მთელი ქართველი ერობაცა თავისთან ერთად შეიერთოს ქრისტიანობითა...

გოჯანა მეტად გაწყრა და დაიძახა: „მე ვერ მოვითმენ კერპების გინებასა, საშინლად მწყინს მათი შეურაცხყოფა და არცა ვიკადრებ მაგაზე ურიას პასუხი მივსცე, რომ მეთაკილება“ გაშორდა და წავიდა მრისხანედ!

მადან მეფე. რა აანჩხლებს ამ კარგ კაცსა, სიტყვის თუ სიზმრის სწორე ახსნას რა ეთქმის, რისთვის მწარობს და ბრაზობს?

დადსულა გეზადი, სიზმრის ახსნა თავის გულისად რომ არ იყო, არ ეხინიშა. *).

აბ. მეც არის და უფრო ეს, რომ ქრისტიანი დედაკაცის სარწმუნოება არ მოსწონს, მისი სასწაულები ჰშურს, ველარაფერი ვერ მოუგვარებია, თუ რით გააშავოს და სახელი გაუტეხოს მას ერობაში. ჰხედამს, რომ დიდი წილი კეთილ-შობილება და მოქალაქობა დიდით წერილამდის თანაუგრძნობენ, დიდად მიაჩნიათ, დღე-ღამ თავს დასტრიალებენ, სწავლა-დარიგებას დიდის მისწრაფებით უსმენენ. აბა თუ როდისმე გაგონილა ჩვენს ქვეყანას, ჩვენს ერობაში მაგდენი სასწაული, ასობით სწეულთ კურნება, უსასყიდლოდ, მარტო მადლისთვის?

*) ხინიში—ამება, სიამოვნება.

გეზადი. საკვირველია, სითვან გაჩნდა ეგ ქრისტიანი დედა-
კაცი; როგორც ამბობენ, კარგი დედა თავის ერთად-
ერთ ნანატრ შვილს მის ღროს იმდენ სიყვარულს, იმ-
დენ ღმობიერებას და სიბრალულს ვერ უჩვენებს, რაო-
დენსაც ის ნაირ-ნაირ სნეულთ, მახინჯთ და დიდად
დაშავებულთ უჩვენებს დედა-შვილურად; და კურნების
გარდაცა უტკობს სამაგალითოდ სულსა და გულსაო,
რომ სულ მის ხსენებასა და ქება-დიდებაში არიან. ყვე-
ლა გამრთვლებულნიო!

აბ. მე ქრისტიანი დედაკაცი მესხეთიდგან ჩამოვიდა ჩვენში
ამ სამის წლის წინად, ერთ ხანს ჰაევანეთში ყოფილი-
ყო. იმ ქალწულებისაგანი არის, რომელნიც სომეხთ
ტრთად მეფემ აწამა, ამოწყვიტა! ის ქალწულები წინად
რომში ყოფილან, მერმე რომიდგან გამოქცეულან ამ
ჩვენის ქვეყნისკენ; ლიოკლეტიანე რომის კეისარს მოუ-
წერია წერილი სომეხთ ტრთად მეფესთან: „ამა და ამ
ნიშნით რომიდგან ქრისტიანი ქალწულები გამომქ-
ცნენ თქვენსკენ, მათში ერთი ჩემთვის არჩეული სადე-
დოფლო არის, თუმცა საშინლად სძაგთ ჩვენთან შეუ-
ღლება, სახელი მისი რიფსიმე, მეტად საუცხოვო
ტურფა სახე-ტანისა; თუ გიყვარდე, ისინი მოსძებნე,
ხელთ იგდე და მე ჩემი გამომიგზავნე და თუ არ ინე-
ბოს, ჩვენსკენ არ გამოსწიოს გულმან, თქვენთვის ინე-
ბეთ თქვენის სურვილისაებრ“. — ტრთადმა მართლაც
მოაძებნინა, აპოვნინა, მაგრამ რიფსიმე ვერას ღონის-
ძიებით ვერ დაითანხმა ქორწინებაზედ: მე ძრესტესთან
მაქვს სიტყვა მიცემული, ვერ ვუღალატებ, ასე ქალწუ-
ლობაში უნდა მოვჰყვდეო! მისგამო რიფსიმესთან ერ-
თად პირველ დღეს ამოწყვიტეს ვჰ ქალწული და მეო-
რე დღეს რიფსიმეს გადია ბაიანესთან 4, სულ 37 ქალ-
წული. აგერ ასეთი ბარბაროსული უწყალობისთვის
რისხულა ტრთად მეფე სომეხებისა ღვთისაგან და გალო-

რებულა, რომელიც შემდგომ ბრიგოლ პართეველის ლოცვით ხელ-ახლავ ადამიანად ქცეულა. იმ ქალწულების წამებისგან ეს ქრისტიანი ქალი ეკლნარის ქოჩებში მიმალული გადარჩენილა და მერმე ჩვენსკენ წამოსულა. ცოტა ხანს ურბნისში ყოფილა და მერმე მცხეთაში ჩამოსულა. იმ ხანებში, არმაზის დღეობაზედ, რომ შეყრილობა იყო არმაზის ციხესთან, ამბობენ ეს ქრისტიანი დედა-კაცი იქ უნახიათ; მისი ლოცვით თურმე მომხდარა ის ავდარი, რომ შემუსრულან მთელი კერპები; მერმე მეფის მებაღეს, უშვილო ცოლ-ქმართ შეხიზვინა, იმათაც ხომ შვილები გასჩენიათ მისი ლოცვითა! ახლანდელი სასწაულები თქვენ ხომ ჩემზედ უკეთ იცით, რაცა ჰხდება დღე-ყოველ!..

მეფე. შე ეგ ყველა მესმოდა და ვუფიქრდებოდი კიდევ, მარამ ნანა დედოფალი მეტად წყინობდა, არ უნდოდა სულ ქრისტიანი დედაკაცის სახელის გაგონება; და მის სასწაულებრივ კურნებათაც თვალთ-მაქცობადა სთვლიდა ერთ ხანსა, მერმე კი ეჭვი შეუფიდა თავისს მსჯელობაზედა და ხან-და-ხან მეტყუოდა: როგორც სჩანს ამ ერობის ხშირი მოძრაობა უბრალო არ უნდა იყოს, ბევრისგან ბევრნი იკურნებიან თურმე ყოველ-ნაირის სნეულებისაგან. რამდენიმე მეც ვნახე ჩემის თვალით ცხედრებით მიჰქონდათ და იმავე წამსვე თვალწინ დამიდგნენ ფეხით მობზუნებულნი მიმავალნი თავიანთ სახლისკენო! ბოლოს ხომ თვითონაც გამოსცადა, რო არა ეშველა-რა მკურნალებისგან იმ თავისს საშინელს სნეულებებში და მისი ლოცვით და ჯვარის გადაწერით კი სრულიად განთავისუფლდა, მაშინ დღე ვაქვთ და სიცოცხლე, მან ის ქრისტიანი დედაკაცი შეიყვარა და მიიჩნია დიდად; ყოველ დღევ მის ხსენება-ქებაში არის, ძილშიაც კი ის აგონდება; აღარ მოსწონს კერპთ-მსახურება, ისე მოიხიბლა მისგან და შეეკვთა, რომ სული-გული მისკენ

აქვს, ყოველ დღევ მიბრძანდება ხოლმე მის სანახავად!..

აბ. რაც ითქვას გარეულად, საზოგადოდ საექვო ხდება: ქვეყანაზედ კაცს ტყუილ-მართალი თავს აბეზრებს: რა კაცი ზედ-მიწევნით თვითონ გამოსცდის და თვალით ნახამს, მაშინ კი მტკიცედ რწმუნდება, რომ ისრე არის და ისრე ყოფილა, და რაღა შეუძლია კაცს, რომ მაგისთანაზედ გაექვიანდეს!

ვეზნა. რა ტომისა არის და ან რა ენაზედ ლაპარაკობს, იქნება იცოდეთ, კარგია კაცმან შეიტყოს?

აბ. მართულად ლაპარაკობს და ქართველი ტომისაც უნდა იყოს სამეცხეთოს მხრიდგან, იქნება ძაბადუკიელიც იყოს.

ვეზნა. მესხეთელ ან ძაბადუკიელს რომში რა საქმე ექმნებოდა, იქ რათ იქმნებოდნენ?

აბ. საქართველოს დასავლეთი—მესხეთი და ძოლხიდა, რომაელების მფარველობის ქვეშ რომ არიან, ის, როგორც კეთილშობილთაგანი, მძევლად ყოფილა და რა ვადა შესრულებია, სხვა ჩასულა მაგის მაგიერ, და ეგ მაშინ იქაურ ქალწულების დობაში შესულა და ისინი რომ გამოქცეულან რიტსიმეს მიზეზითა, იმათ თან გამოჰყოლია ეგეც მწირად; იმისთვისაც რომაელ ტყვეობას იჩემებს სიმდაბლით.

ვეზ. ქართველებს ურიები არ უყვართ, ქართველი რომ ყოფილიყო ურიებს არ დაუმეგობრდებოდა, პირველშივე ქართველებს მიჰმართავდა?

აბ. ბატონო, ეგ იმისთვის, რომ ქართველები წარმართები იყვნენ, ღვთის სჯულ-კანონის უვიცნი: ურიები კი ყოველგან სჯულ-კანონის მცოდნენი არიან და მასთან ადგილობრივ მცხოვრებთა ავ-კარგიანობის დაახლოვებით მცნობელნი. იმისთვის პირველში ურიებს გაეცნო, რომ იმათგან გაეგო ადგილობრივ მცხოვრებთ ყოფა-

- ქცევა და ისე დაეჭირა თავისი საქმე; ქართველებთან ერთად ურიებიც შეიძინა და გული მოუგო ყველას!..
- გეზ. თქვენ ურიები ამბობთ: ჩვენი სჯულისთანა მართალი სჯული, ნამდვილი ღვთის მცნობელი არ არის ქვეყანაზედაო. მს ქრისტიანული სჯული რაღა არის, რომ თავში მოექცა თქვენს სჯულს? თქვენ ვერც ერთ სასწაულებს ვერ ახდენთ ვერსად, და ეგ ქრისტიანი რა მოვიდა აქ ამ მცხეთაში, სულ სასწავლებრივი სწავლთ-მკურნალობით ჯავსო და გაასპეტაკა ჩვენი ქვეყანა!
- ახ. ჩვენი ებრაული სჯული საძირკველია ქრისტიანობის სჯულისა, ამ ქრისტიანობას უნდა მოეყვანა სისრულეში და დაეგვირგვინებინა ბრწყინვალედ და კიდევაც ისე იქმნა, ისეთი ბრწყინვალე ღვთიური მადლით სავსე სჯულის ტაძარი აშენდა ყოველთ იმედად და ნუგეშად, რომ მთელი ქვეყნის ტომების სანუკვარ-სანატრელია! სახარების წიგნშიც ასე სწერია: „სჯული მოსესაგან მოეცა, მადლი და ჭეშმარიტება იესო ძრისტეს მიერ.“-ო. მს სთქვა და მოშორდა.
- გადაწა, გამწყრალი კერპების გინებისათვის, წავიდა, თავისს დარბაზში შევიარდა რ სიბრაზისაგან დორბლებს ჰყრიდა პირითგან. იქ დახვდა თავისი შემწე მოგვი მახარა.
- მასწა. ბატონო, რა დაგმართნია აგრე სახიფათო, რომ მაგრე გამწყრალხართ, — ჰკითხა წყნარად.
- გადა. როგორ არ გაწყრება და არ გავეშვდება კაცი, რომ მეფისა და დიდებულის წინაშე ღმერთები უპატიურდებოდნენ ურიისაგან და ისინი კი გულიან უსმენდნენ მას?
- მასწა. როგორ იქმნა ეგ, რომ ღმერთები შეურაცხ იქმნენ?
- გადაწა მოუყვა დაწვრილებით, ყველაფერი უთხრა თავისს სიზმრისა და მისი ახსნის საქმეცა და მოაყოლა მას დრტვინვა და სამღურავი: ახლავე მოურიდებლად გვიმეღავნებენ კერპობის მოსპობასა, ჩვენს მარცხს, ჩვენს დაქ-

ცევასა და აკლება-აოხრებასა; ერთი ლუკმა ჰური გვქონდა, რითაც ძლივ-ძლივობით გამოგვყავდა თავი და ცოლ-შვილი და ისიც შეიშურეს ჩვენთვის, არ გაუტანათ თვალმან, ხელიდგან გვგლეჯენ, გვართმევენ ძალისძალად და ასე გულ-ხელ დაკრებულ შიშველ ტიტველთ გვსმენ მთელს მოგვობას და ქურმობასა ეკლებზედა; მოდი და ნუ მოკვდები! ჩვენი თავ-განწირული სამსახური, ღღე-ღამე თავის ხეთქვა არავინ არ დაინახა, არც მეფემ, არც დიდებულთა და არც-არა თავად-ახუნაურობამ; მოქალაქობა და გლეხობა ხომ აღარაფრად გვთვლის, მასხარად ვართ აგდებული დიდ-პატარისაგან! მასხარა. ბატონო, ეგ მოსათმენი არ არის. ახლავე თბილ-თბილ კვალზედ უნდა მივჰყვეთ ფეხ-და-ფეხ, რამე საშუალება უნდა ვუღონოთ! შე დალოცვილო, მე თავიდანვე გაგიტყდი ამ ჩვენის ქართველობის უკუღმართობაში, გეუბნებოდი, ამ დღევ მიტეხილნი არიან სიმრავლით, მთელ ღღეს არ წყდება მიმსვლელ-მომსვლელი იმ ქრისტიან დედაკაცთან, რაღაცა თვალთ-მაქცი ქალია, ყველას ჰხიბლავს, იზიდამს ტკბილის ქართულით, ყველას ჰკურნამს და იძენს კიდევ თავისს სჯულზედა, სულ არავის სთხოვს გასამრჯელოს, არც ფასს და არც საქმელ-სასმელსა და ჩვენს ერობასაც ის უნდათ!

გაბ. მე გამთელება სენიან-ჭირიანებისა კარგი საქმეა, შველთა მთელი ქვეყნისა ღ, დიდი სიკეთე; მაგრამ ერობა რომ ამ სჯულს ჰკარგავს და მის სჯულზედ მიდის, ის არის სატირელ-საგლოველი... ლაფიქრდება... ჩვენ მაშინ გაგვიწყრა ღმერთები და სვე-ბედი, როცა ნანა დედოფალი ავად გახდა მეტად მძიმე სნეულებით და არა ეშველა რა მკურნალებისგან. იმ ქრისტიანმა დედაკაცმა რომ გაჰკურნა, იმან დაგვისხა ჩვენ ცეცხლზედ წყალი და მიიბირა მთელი ერობა!

მას. ღიად, სწორედ მეც მაგის თაობაზედ მინდა მოგელაპა-

რაკოთ: იმისთანა საქმე დავიჭიროთ მისი საწინააღმდეგო, რომ ერობა ისევ ჩვენსკენ გადმოვიდეს, ჩვენი ხელის შემხედვარი გახდეს და ჩვენს მზესა და სვეს უწყოს ფიცვა-რწმუნება!..

გორ. მეფე გაგვიორგულა დედოფლის განკურნებამ. იმიტომ ხმა არ ამოიღო ურიის გინებაზედ ჩვენ კერპთა. მთელი უფლისწულ-ასულობა, სეფე-ქალნი, სეფე-წულნი სულ იმ ქრისტიან ქალის ქება-დიდებაში არიან; ყოველ დიდებულთა, შორს მყოფ თავად-აზნაურობათა, მოქალაქეთ, ხელოსანთ და გლეხ-კაცობას მისწვდა მისი სიკეთის ამბავი. და რით უნდა შევიძლოთ ჩვენ მათი ხელის შეშლა, თვალების ახვევა, დღისით, მზისით საქვეყნოდ აშკარად მოხდენილ საქმეს რაღა ეთქმის, არა ერთისა და ორისა, მრავალ გვარი სწეულების მორჩენას და სრულიად განთავისუფლებას თავიანთ სწეულებისაგან: ბრმა ჰხედამს, ყრუს ესმის, ბლუ მშვენიერად ლაპარაკობს, კოქლი სწორედ ადგამს ფეხთა, კუტი დარბის-დახტის სიხარულისაგან, ხელ-ფეხ შეტაცებული თავისუფლად ხმარობს ხელ-ფეხსა, ყვიციანი წითლად ლაქლაქებს, ქორფლიანს ვარდივით მოსწმენდია სახე, ყიყვიანს დაჭტუქია ყიყვი, სურას მიუგავს ყელი, ცხვირ-პირ მორღვეულს ჩვილ-ყრმული სუფთა სახე მოჰბმია, წყალ-მანკი გამრთელებულა, ქლექიანი კარგ ვაჟ-კაცებისგან აღარ ირჩევა, მუწუკიანები, ძუარებიანი, ელქუნიანები და მუნიანები განწმედილან უოველ მანკიერებისაგან, ასე სხვა მრავალ ამისთანა დამიზმიზიანებულთ, ქკუა-შეშლილთ, ატაცებულთ და გადარეულთ ვედარვის ხედამთ, ასობით, ორასობით დადიან ყველა მხიარულნი მხიარული მცხეთის ქალაქის დამამშვენებლად, ასეთს მდგომარეობაში რაღა გვეთქმის? სულ რომ არა იყოს რა, ჩვენი დამაბრკოლებელი რამე საჩვენო შემთხვევაში, მარტო ისინი გვეყოფიან ჩვენ ჩვენის ენა-პირის დასაყოფად და

შემარცხვენელად! ეს ახალი საქმე ხომ არ არის, ბარე სამ წელიწადზედაც მეტია, ღროით ვერ შევეცადეთ, ვერაფერი ვერ მოვაგვარეთ მის საწინააღმდეგოდ და ახლაც ასე გასაჭირში ჩავარდით, ხელ-ფეხი ერთ მუხრუჭში მოგვემწყვდა, ველარ გავძვრეულვართ, ასე ალაგობრივ უმტეროდ, უჩხუბრად ვმარცხდებით უბედურად!

მას. მაშ თუ შეიძლება მოვიწვიოთ მოგვთა და ქურუმთ ყრილობა და მოვილაპარაკოთ გულნებიერად ჩვენ-ჩვენად, ვნახოთ სიმრავლე რას იტყვის ამაზედ, ბევრ-ბევრი რამ ეცოდინებათ. ზოგჯერ ამისთანა ყრილობაში ერთი იმისთანა ნიჭიერი კაცი გამოხდება, რომ ყველას აჯობებს რჩევაში!..

ლევა წარმართი ცრუ-მორწმუნებაზედ მღურვის შემდგომ მივიდა სასახლეში ნანა დედოფალთან და შესჩვილა ბორანას უკუღმართობაზედა: ეს ღვთის რისხვა ბოროტი კაცი ბორანა, ჩამოგვდგომია მეტად ახირებულად და არ გვასვენებს, გვიმწარებს და გვიშხამებს სიცოცხლესა თავისს შხამ-გესლიანის საეშმაკო ენითა: გვექადება, გვაშინებს ყველა სეფე-წულთა და სეფე-ქალთა, რა კი ურიებთან შეერთებულხართ და ქრისტიანობას ავრცელებთ მცხეთაში ჩემს წინააღმდეგად, დამაცადეთ თუ მე თქვენ რა შავი და ბნელი დღე დაგაყენოვო! თქვენც იცით, დედოფალო, თუ რა განხორციელებული ეშმაკის გვერდია; ჰსთხოვეთ მეფეს, შეაგონოს რამ მისთანა სიტკბო-სიამით, რომ როგორმე დაშვიდდეს, დაწყნარდეს, თორემ მწარობით ვერაფერს ვერ შეასმენს და უფრო უარესს სავნო საქმეებს დაიჭერს ქრისტიანობის საწინააღმდეგოს; ღვთის გულისთვის გვიშველეთ, გვიპატრონეთ რამ, თორემ თავისს ნათქვამს არ გარდასთქვამს არას ღონით და ჩვენ დავიღუპებით!..

ნანა. ნუ გეშინიან, ქალბატონო ქალო, უბედური მოხუცებულიობისაგან მიხრწნილა, პირში კბილი აღარა აქვს,

თავზედ ბალანტი და მუხლოში ძალ-ლონჯ. საცოდავი წან-წალ-ფართობით დალონლილებს, ლაპარაკისა ხმაც უწყდება და ხიხინი გვაქვს, მინახველი იტყვის, ეს არის სულით გასძვრება ტანიდგანო ამ საცოდავსა. მაგისი რიხი და ქადაგება რა იქმნება? რად უფროთავე ტყვილად მაგაზედ და იფუჭებ სისხლსა?

ლუღა. რას ბრძანებთ, დედოფალო! ზარეთ განგებ აგრე იხსნა წყლებს თავს ეგ წყეული: შინ სახლში ეშმაკად და ჯოჯოხეთად არის გამხდარი, შიშისგან ხმად ვერ გამიცია, ზვის სიტყვითჲ ზვის პასუხით, ლანძღვით და გინებით ქვეყანას გამომასაღმებს. მაგ რიგობით არის, რომ ვეებართელა დელოფინი დედა-კაცი დამლოხ, დამანახიკოვა. არ გიკვირსთ, ხასებოც კი აღარ აღგებინ, მალამალ ვისაც სარა მგონია მოხიბლამს, აითრეფს, მოიყვანს, ერთ ორ დღეს ძლივ რჩებინ, რა იგემებენ მის უხასიათო ტინგიცობას*), ვეღარ ითმენენ და ისევ უკანვე იპარებინ, მიღიან თავიანთ სახლებში. სწორეთ ცეცხლია და მები ღვთის რისხვად მოვლინებულნი!

ნანა. ნახეთ მაგ გაღრეკილ გამხმარ ბერახუასა, თუ რამდენი სიავკაცე შესძლებია? ძაცი თვალით არ გაისინჯება. რალა ხასების დრო აქვს მაგ დასაქცევსა? იმისთვის უთქვიათ: ყოველი მფრინველი გარეთგან ქრელია და ადამიანი კი შიგნითგანო!

ვინმე მესხი.

(შემდეგი იქნება).

*) ტ ი ნ გ ი ც ი, ტ რ ი ბ უ ც ი — ო რ ი ვ ე მ ე ტ ა დ ტ უ ტ უ ც ს ნ ი - შ ე ნ ე ნ .

შანთი და მდუღარე*).

(ჩვენის სამართლიდან)

ერთი მეცნიერი ამბობს, ძველ დროის სამართლის ქმნა ბევრად მიაგავდა აწინდელს შელოცვას და შეითხოვდა. მოსამართლე თითქო თითონვე გრძობდა, რა აღვივლად შეიძლება შევსცდეთ და, ბჭობის ჟამსა, ემტლარებოდა უზენაეს ძალას და ევედრებოდა ღვთაებას, — მეოხ და მწე მეყავ ცოდვისა და ცდომის შვილს და ზეცით ქემშარიტება მომივლინეთ. ამიტომაც სხმართალს ღვთიური თვისება და ხასიათი შქრნდა და განაჩენი ღვთაებზს მსჯზვრად ითვლებოდა. ამ აზრთა მიმდინარეობზში უნდა ვეძიოთ შანთისა და მდუღარის შთამოებზც. მართიკა და მეორეც უძველეს დროს ეკუთვნოდნენ და თითქმის საყოველთაო ჩვეულებას წარმოადგენდნენ. თუმცა შანთი და მდუღარე უფრო ინდო-ევროპიელ ერთა შორის აღორძინდა, მაგრამ სხვა მოდგმის ხალხნიც არ დასტოვა. ახლაც-კი უჩვენებენ შანთსა და მდუღარეს აფრიკასა და იაპონიაში, კუნძულს ცეილონზედ და სხ.

ზახტანგის სამართალიც იხსენიებს შანთსა და მდუღარეს. უყურადღებოდ იმათ არც მახუშტი სტოვებს. მაგრამ ვახტანგი და მახუშტი, შედარებით, ახალის დროის მემატიანენი არიან და ამიტომ ჩვენს მწერლობაში წარმოითქვა აზრი, ვითომ შანთი და მდუღარე ქართულ სამართლის კუთვნილებას არ შეადგენდნენ და გადმოღებულნი იყვნენ... „Русская

*) შანთი გახურებულ რკინით გასამართლებს, ხოლო მდუღარე — აღუღებულ წელითა.

Правда“-დგან! „შანთი და მღუღარე არ მოიპოვებინ ძველ ქართულსა და სომხურს მწერლობაში, კავკასიონის მთიელთა ადათმაც არ იცის არც ერთი და არც მეორე და ამიტომ მგონია, რომ იგინი „Русская Правда“-ს მეოხებით გაჩნდნენ ჩვენშიო“, — ასე დაასკვნის ჩვენი სასიქადულო მენისტორიე ლ. ბაქრაძე.

მაგრამ ასეთი დასკვნა უსაფუძვლოა. ჯერ ერთი, რაც აქამომდე ძველ ქართულ მწერლობასა და სიგელებში არ აღმოჩენილა, იგი შესაძლოა შემდეგ აღმოჩნდეს. მეორე, სრული შეცდომაა, ვითომ კავკასიონის მთიელთა ადათში შანთი და მღუღარე არ მოიპოვებოდეს. აწინდელმა ეთნოგრაფიულმა გამოკვლევამ, აი თუნდ ოსების სამართალში, აღმოაჩინა შანთისა და მღუღარის ნაშთი. ესეც რომ არ იყოს, რა შუაშია „Русская Правда“? შახტანგის სამართალი ისრე ძალსა სდგას ამ რუსების „Правда“-ზედ, რომ იქ ჩვენი სამართალი გამოსაღებს და გადმოსატანს ვერას იპოვიდა. მაგრამ საყურადღებო უფრო სხვა გარემოებაა: შახტანგის მღუღარე ვრცლად აღწერილი და განმარტებულია და სრულიად მიავაგავს ინდო-ევროპიელთა მღუღარეს. „Русская Правда“-კი მართო წყაღს იხსენიებს და ახლაც მეცნიერებს ვერ გამოუკვლევიათ, — იგი წყალი მღუღარეს, თუ სხვა რაიმე კერძო ფორმა წყლით განბჭობისა. მაშ რა გზით შეიძლებოდა მღუღარის გადმოღება?

მუ-კი გავლენა მართლა საჭიროდ დაინახეს, რუსულ „Правда“-ს რად მიმართეს, როცა შანთს ჰხმარობდნენ ძველნი ბერძენნი, სპარსნი, ბიზანტიელნი და საქართველოს კიდევ მქიდრო დამოკიდებულება ჰქონდა ამ განათლებულ ერებთან?! მეტადრე ძალუმი იყო ბიზანტიის გავლენა და ბიზანტიაში ხომ შანთი სამართლის იარაღად აღიარებული იყო. რასაკვირველია, ამ გარემოებათა მიხედვითაც, ქართულ შანთისა და მღუღარის უცხოეთიდგან შემოტანას დიდად ესაჭიროება დასაბუთება. ლიტონი სიტყვა, თუნდაც სახელოვა-

ნის მეისტორიესი, აქ არა კმარა. საბოლოოდ და სამუდამოდ-
კი უნდა ხელვძღვანელობდეთ იმ ზთავარ აზრით, რომ ქარ-
თულ სამართლის პირვანდელნი ფორმანი, ამ სამართლის ნა-
სახნი (ემბრიონი) ინდო-ევროპიელ შთმოვებისანი არიან. ამ
დასკვნას დაადგა მეცნიერება. მომავალი კვლევა და ძიება
ჩვენის სამართლისა ამ გზით უნდა ვიდოდეს.

ძართველთა ზნესა და ჩვეულებაში მოიპოვება თითო-
ოროლა ისეთი ნაშთი, რომელიც ნათელს ჰფენს ამ დიად
საყურადღებო საგანს. ინდო-ევროპიელებმა იცოდნენ ეგრედ
წოდებულ კონცხით განსჯა: შეწამებულს, თავის გასამართ-
ლებლად, ანთებულ ცეცხლზედ გადაახტუნებდნენ ხოლმე.
ასე იყო, მაგალითებრ, თვით ინდოეთსა, საბერძნეთსა და
სპარსეთში. იქ კოცონის გარდა, შეწამებულს შიშველ ფე-
ხებით ნაკვერჩხლიან ცეცხლზედ გაატარებდნენ ხოლმე. ჩვე-
ნებური ჭიაკოკონხაჯ ხომ კოცონს ემსგავსება, თუმცა, დრო-
თა მსვლელობისა გამო, აწინდელმა ჭიაკოკონამ აზრი და
ფორმა ცოტად შეიცვალა. მაგრამ შანთის სხვა ნაშთიც არის
დარჩენილი. სიგელებსა და გუჯრებში მოხსენებულთა ეგრედ
წოდებული დადაჯა. დადაჯდნენ ხოლმე გახურებულ რკინით
და უეჭველად მძიმე შეწამებულს. მოგეხსენებათ, რომ ძვე-
ლად ევროპაში კუდასებს ცეცხლში სწვავდნენ. ჩვენი სამარ-
თალი-კი იმათ უმეტესად დადალვას უჩენდა და აღსანიშნა-
ვია, რომ თვით ეკლესია დადალებდა — კუდიანი უეჭველად
დაიდალოსო. ცხადზედ ცხადია, რომ ეს დადაჯა შანთია, თუ
გნებავთ, ამ შანთის კერძობითი ფორმა და სახე და არა სხვა
რამე. საყურადღებოა, რომ ინდო-ევროპიელთა სამართალი
შანთს მხოლოდ დიდ დანაშაულისთვის ჰმმარობდა. ჩვენი ძვე-
ლი დადალვაც ამ აზრისა იყო. ჯერ კუდიანობის შეწამება
საზოგადოებას ისე დიდ დანაშაულად მიაჩნდა, რომ ამ შე-
წამებისთვის ნახევარ სისხლს ახდევინებდნენ. აბა თვით კუ-
დიანობა რაღა უნდა ყოფილიყო ხალხის თვალში? — იგი უმ-

ძიმეს დანაშაულად ითვლებოდა და დადალვაც ამიტომ ჰქონდა გაჩენილი.

ღიად, ჩვენის შანთ-სა და მღუღარის დასაბამი ინდო-ევროპიელთა და საზოგადოდ არიელთა სამართალში უნდა მოიძებნოს. ვახტანგისა და ვახუშტის შანთი და მღუღარე ნამდვილი და უტყუარი ასლი იყო იმ სამართლისა. ამ აზრს ცხადად ამტკიცებს შედარებითი განხილვა. ღა აი ახლა თვით ეს განხილვაც.

უკვე აღვნიშნეთ, რომ ინდო-ევროპიელთა სამართალი შანთსა (და მღუღარესაც) დიდ დანაშაულისათვის ჰხმარობდა. ჩვენ შიაც სწორედ ეგრე იყო. სცდებიან ზოგნი მეცნიერნი, რომელნიც ამბობენ, ვითომ შანთსა და მღუღარეს მაშინ მიმართავდნენ ხოლმე, როცა სხვა საშუალება და სახსარი აღარ იყო. არა, ძველ ინდოეთში ერთსაც და მეორესაც წინაღვე განსაზღვრული და ნაჩვენები ჰქონდა დანაშაული: ბოზობა, ძარცვა, ჰარკვა, — აი უმეტეს ნაწილად იქაურის წყლისა და ცეცხლის სამფლობელო, მღუღარისა და შანთის საასპარეზო. მეტადრე ბოზობა უმძიმეს დანაშაულად მიაჩნდათ.

საყურადღებოა, რომ ვახტანგის სამართალიც სწორედ ასეთ დანაშაულად ჰხადიდა ბოზობასა. იგი სამართალი ისე მკაცრად სდევნიდა ბოზობას, ისე დიდ ბოროტად და მწიკვლად აღიარებდა, რომ ზიზღი ბოზობისა თითქო უსულო საგანზედაც გადაჰქონდა — „თუ დიაცი ბოზი არის, მსითვეიცა ჰოზი იქმნების“-ო, მკაფიოდ ბრძანებდა ვახტანგი. მაგრამ დედა-აზრს აესცდიოთ.

მსგავსად ძველ ინდოეთისა, ჩვენშიაც შანთსა და მღუღარეს მძიმე დანაშაული ექვემდებარებოდა და, სხვათა შორის, იგივე დანაშაული, რაიცა ინდოეთში — ბოზობა, ქურდობა, ძარცვა. მართალია, ვახუშტი დასძენს — „ხოლო შანთი ქურდთა გამართლებისათვის იყო“, მაგრამ ეს შეცდომაა, აქ მხოლოდ კერძო მაგალითია გაზოგადებული. შანთს

უფრო ფართო ასპარეზი ჰქონდა შემოფარგლული და იგი ასპარეზი სიგრძითა და სიგანით ინდოეთისას უდრიდა: „შანთი მაშინ აეღებინების, რომე ან ბატონის ლალატი და ორგულობა, ან საყდრის გატეხა, ან ბოზობა და მგზავსი ამისი შეეთქვას“; — ამბობს შახტანგი. სწვა აღგილას ყოველ ამას შახტანგი ზედ უმატებს დიდებულისა და ცოლის მოკვლას. ეს მკვლევლობა მძიმე დანაშაულს შეადგენდა და გასამართლებლად შეწამებულისთვის შანთს ანუ მდუღარეს თხოულობდა. რადგანაც შახტანგის სიტყვით, „შანთი და მდუღარე ორივე ერთი არის“, ამიტომ მდუღარის ასპარეზიც ისეთივე იყო, როგორც შანთისა.

ინდოელთა სწამდათ, რომ ცეცხლს ღვთაებრივი ძალა აქვსო. ამ რწმენის გამო შანთი პირველადვე ღვთიურ მსჯავრად იქმნა აღიარებული. საქართველოშიაც ხომ, სპარსთა გავლენით, გავრცელდა ცეცხლის თაყვანისცემა, რომელიც, სამეფოს დაარსების დროიდგან, რელიგიურ დაწესებულებად იქმნა აღიარებული და დიდხანს ებრძოდა ქრისტიანობას. მაშ ჩვენშიაც შანთს ძველადვე შესაფერი და ნაყოფიერი ნიადაგი ჰქონდა და ხალხსაც შანთი ღვთიურ მსჯავრად მიაჩნდა. როცა არიელნი გარდასახლდნენ ევროპაში, მაშინ გაავრცელეს შეხედულობა, რომ შანთი ღვთაების საქმეა და თვით უზენაესი მეუფე უხილავად, გახურებულ რკინისა და აღუღებულ წყლის სახით, ასამართლებს დამნაშავეებსაო. შემდეგ ქრისტიანობამ ხელი შეუწყო ასეთს მოძღვრებას. ამის გამო შანთსა და მდუღარეს გარეგნობით ქრისტიანობის ფერი დაედო. მეროპიელთა სამართალი დიდის გულ-მოდგინებით აწესებდა, რომ შეწამებული, ქრისტიანულ კანონისამებრ, საშინელს სამსჯავროს ღირსეულად უნდა მიეგებოსო, ცოდვათაგან განიწმინდოს, ეზიაროს, ჯვარსა და ხატზედ იფიცოსო. ჩვენმა მართლმადიდებლობამაც ასეთის პატივითა და დიდებით შეამკო შანთიც და მდუღარეცა. შახტანგი სავალდებულოდ ჰხადის — „ალოცონ იგი კაცი, რომელსაც შანთი და მდუღარე უნდა

გაუჩინონო“ ხოლო, როგორც ზეპირ გარდმოცემით სჩანს, შეწამებულისთვის სულის მოძღვარს ზეთი უნდა ეკუთხა, შვიდი დღე ელოცებინა, აღსარება ეთქმევინებინა და მკრეწარედგინა სადაც ჯერ იყო (ასე თურმე იყო გურიაში, როგორც ღ. ბაქრაძის საარქეოლოგიო მოგზაურობა ჰმოწმობს).

თვით გარეგანი ფორმა, როგორც საზოგადოდ ევროპიულის, ისრე ქართულის შანთისა დიად რომ მიაგავს ინდოეთისას. რასაკვირველია, მათ შორის მცირედი განსხვავებაც მოიპოვება, მაგრამ ეს ხომ მიუცილებელად ასე უნდა ყოფილიყო. აი თვით ინდოელთა შანთიც: მოედანსა თუ სხვა გამოსაჩენს ადგილზედ შემოხაზავდნენ ცხრა თანასწორს წრესა, თვითეულს მათგანს თექვსმეტ გოჯის მანძილზედ ერთი მეორისაგან. მერე გახურებდნენ რკინის ცუფსა ანუ სახნისს, მოიყვანდნენ შეწამებულს და ხელის გულზედ მცენარის ფოთლს დააფარებდნენ. შანთოსანს იმ ხელით იგი ცული ან სახნისი უნდა აეღო, ცხრა წრეზედ გადამხტარიყო და მერე გადაეგდო. შემდეგ ხელს შეუხვევდნენ და სამის დღის უკან გაუხსნიდნენ. თუ ხელი დამწვარი ჰქონდა, მტყუანი იყო, წინააღმდეგ შემთხვევაში—მართალი. ეს შანთი მცირედის ცვლილებით დაფუძნდა ევროპიელთა სამართალში. მაგალითებრ, ძველ ინგლისის შანთი თავისის ფორმითა თითქმის ინდოელისებურია. მაგრამ ირლანდიასა და შოტლანდიაში—კი შანთმა, ცოტა არ იყვეს, ფერი იცვალა: იქ შეწამებულს სამართალი უბრძანებდა, გახურებულს ცულს ხელით-კი ნუ აიდებ, ენა დაადეო და თუ ცული არ გეპრიანება, მაშინ გამდნარს ტყვიას დააწე ენაო. ჩეხნი საშანთოდ გახურებულს საკვეთელს ჰხმარობდნენ. შეწამებულს ასეთს საკვეთელზედ ორი თითი უნდა დაედო და ვიდრე ლოცვას არ გაათავებდა, არ უნდა აეღო. პოლონელებმა ორ ნაირი შანთი იცოდნენ: მიწაზედ დააწყობდნენ სამს, ფეხის გულის ოდენა, რკინის ნაქერს და შეწამებულს ზედ შიშველ ფეხით გაატარებდნენ. თუ ფეხები ებრალებოდა, ხელში უნდა აეღო გახურებული.

რკინის ჯოხი, სამი ბიჯი გადაედგა და მერე გადაეგდო. ისპანია ინკვიზიციის სამშობლოდ ითვლებოდა და იქ, რა თქმა უნდა, შანთი უნდა აყვავებულიყო და აღორძინებულიყო. ასეც მოხდა. ისპანელთა სამართალი დაწვრილებით განმარტავს, საშანთო რკინა ამა და ამ სიგრძისა, სიგანისა და სისქისა უნდა იყვეს და ხელის გულზედ კარგად დაეტიოსო, მღვდელმა უნდა სწიროს და იგი რკინა აკუროთხოს, შეწამებულს ხელები გაუსინჯოსო... ცხრა ბიჯის გადადგმა, ხელის ტილოთი შეხვევა და სამის დღის შემდეგ გასინჯვა სავალდებულოაო. ჩვენში?

ჩვენებური შანთიც ინდო-ევროპიულ ხასიათისაა და გარეგნობით, ფორმით ძრიელ მიაგავს თავისს დედანს — ინდოეთურს შანთსა. ეს მსგავსება იქამდე აღწევს, რომ პირველ შეხედვით გეგონებათ კიდევ, თითქო ქართული შანთი ინდოეთის სამართლის წიგნიდგან იყვეს ამოღებული. მეტადრე ეს ითქმის იმ შანთზედ, რომელსაც ვახუშტი აგვიწერს — „გაახურვიან სახნისი, ვითარცა ნაკვერცხალი და დასდვიან მალალთა ზედა, რათა მალიად შეედვას ხელნი ქვეშე მისსა, დასდვიან შეწამებულსა ტილო ანუ ქადაჯდი; იგი მივიდის და აღიღის სახნისი და წარდგის სამი ბიჯი და გარდაადგის; მასვე წამსა შეუხვივიან ხელნი სამ დღემდე და შემდგომად სამისა დღისა გაუხსნიან“...

ეს სახნისი, ტილო ანუ ქადაჯდი, სამი ბიჯი და სამის დღის შემდეგ ხელის გასინჯვა, მცირედის განსხვავებით, თითქო გადმოღებული ასლიაო ინდოეთურის შანთისა!..

მაგრამ ჩვენში ორგვარი შანთი იყო. პირველი ხომ ზემოთ ვუჩვენეთ. მეორე ვანტანგის შანთია, რომელიც ვახუშტის შანთისაგან განსხვავდება. აი ვანტანგის შანთი — „რკინა რამ (ვანტანგის სახნისის მაგიერ) გაახურონ, რომ გაწითლდეს, მქნელს კაცს ხელზედ ქალაღლი უნდა დაადვან, მერე ზედ ის გაწითლებული რკინა და რა რომ დაადვან, მაშინვე სამს ბიჯს წინ უნდა წახტეს და მერე წახტომილმან უნდა

გარდაადგოს; თუ არ დასწვა, მართალი არის და თუ დასწვა, ტყუილად გამოვა“... *) არც ხელის შეხვევა და არც სამის დღის შემდეგ იმ ხელის გასინჯვა საჭიროდ არ არის ცნობილი. სხნისის მაგიერ რჩინა რამეა მოხსენებული. ცხადია, რომ ვახტანგს ამ შემთხვევაში შეცდომას ვერ დავწამებთ. არა, იგი შანთს სწორედ და მართლად აღწერს, მაგრამ მაინც ისრე არაა, როგორც ვახუშტი. რად?— ჩვენის აზრით, ამის პასუხი ჯერ ინდოეთში და მერე ევროპაში უნდამოვიკითხოთ.

ინდოეთში ღვთიური მსჯავრი—რკინითა და წყლით გასამართლება—მრავალნაირი იყო. ტერძოდ შანთი ორ სახით სწარმოებდა—რკინითა და კოცონით. ღამნაშავის პირვანებაზედ და თვით დანაშაულის თვისებაზედ იყო დამოკიდებული, —თუ რომელი შანთი უნდა ეხმარათ. ევროპაშიაც ზოგან სამართალი ამ გზას მისდევდა. მაგრამ ინდოეთში და მერე ევროპაშიაც შანთმა, დროთა ვითარების გამო, თავისი პირვანდელი სისასტიკე და სიმკაცრე ნელ-ნელა დაჰკარგა. მაღალმა წოდებამ, თუ თავი ვერ იხსნა შანთისაგან, ისრე მაინც მოაწყოა შანთის საქმე, რომ უვნებელად რჩებოდა ისეთს საშინელს და შემმუსვრელს სტიქიონს, როგორიც ცეცხლია. მკვი არაა, რომ არც ჩვენი შანთი ასცდა ამ ცვლილებას. აქ არის ძირითადი მიზეზი ჩვენებურის შანთის სხვა-და-სხვაობისა. ცხადია, რომ ვახუშტის შანთი თავისის სხნისით უფრო ძველის დროისაა და პირვანდელს ფორმას წარმოადგენს. თვით სხნისი ღალადჰყოფს, რომ იგი უმეტე-

*) როგორც დ. ბაქრაძის საანქელოგიო მოგზაურობიდგანსხანს, გურიაში შანთი წონით სამი გირვანქა იყო, სიგქე კქონდა შვიდი გოჯი და საგანისა იყო კაცის ხელის გულის ოდენა. ქადაგდზედ ლოცვა ეწერა—ღმერთო მამათ, ძეო და სულა წმიდაო, თუ მართალი ვარ, ნუ დამწყას ხელი, თუ მტყუანი — დამეწყასო. სამის ბიჯის გადადგმა საჭირო იყო.

სად მდაბიო დამნაშავესთვის იყო დაწესებული. ხოლო მახტანგის შანთი თავისის წაისამე რკინით ახალს დროს ეკუთვნის და უფრო ხელს უწყობს შეწამებულს, მოტყუებითა და თვალთ-მაქცობით, უვნებელად გადარჩეს ღვთის მსჯავრსა...

საყურადღებოა, რომ ჩვენებურმა მღუდაჲმაც ისეთივე ცვლილება გამოიარა, როგორც შანთმა და, ცვლილების გამო, ბოლო დროს ორის ფორმითა და სახით აღინიშნა. თავისი დასაწყისი ამ მღუღარესაც შორეულ წარსულში აქვს და ინდო-ევროპიულ შთამოგებისაა. ინდოეთში წყაღს, როგორც სამართლის იარაღს, დიდი ძალა და მნიშვნელობა ჰქონდა. ასეთ იარაღად ხმარობდნენ, როგორც ცივს წყაღს, მდინარეს, ისრე აღუღებულს, მღუდაჲს. შეწამებულს ხელფებს შეუკრავდნენ და მდინარეში გადააგდებდნენ. თუ დასძირავდა,—მართალი იყო, ვინაიღგან წყალი წმინდა სტიქიონიაო და თვის წიაღსა შინა მხოლოდ უმანკო არსებას მიიღებსო. როცა არ დასძირავდა, მაშინ მტყუანი იყო. ხოლო მღუდაჲ ეწოდებოდა ქვაბში აღუღებულ წყალს, საიდგანაც შეწამებულს შიშველის მკლავით რაიმე რკინეული ნივთი უნდა ამოეღო. იცოდნენ ეგრეთვე წმინდა წყლით განსჯა. წყალში კერპს ჩააგდებდნენ და შეწამებულს დააღვეინებდნენ. ხმარებაში იყო შხამითა და აღუღებულ ერბოთი გასამართლებაც. ძვაბსა თუ სხვა ქურჭელს აღუღებულ ერბოთი გაავსებდნენ, ძირში ბეჭედს ჩააგდებდნენ და შეწამებულს იმ ბეჭედს ხელით ამოარებინებდნენ. საყურადღებოა, რომ ოქროს ბეჭდის მღუღარიღგან ამოღება ძველმა სპარსელებმაც იცოდნენ ხოლო ებრაელებს კერძოდ ბაზილიისთვას თავისებური ჩვეულება ჰქონდათ: შეწამებულ მემრუშე ქალს ერთნაირს მწარე სასმელს დააღვეინებდნენ. მუცელს თუ შემოაბერავდა, მტყუანი იყო, თუ არა და—მართალი. ღიად, როგორც ისტორია მოწმობს, წყლითა და სასმლით განსჯა მრავალ-გვარი იყო, მაგრამ ინდოელთა ცივმა წყაღმა და მღუდაჲმ კი ევროპა დაიპყრა. ამ ცივს წყალსა და მღუღარეს

ხშირად და უხვად შეხვდებით ირლანდიასა და შოტლანდიაში, უელსსა და ინგლისში, საფრანგეთსა და ბერმანიაში, სლავიანთა ქვეყნებში და სხვ. ღიდის ამბით იცოდნენ ძველ ინგლისელებმა მეტადრე ციფ წყაღით განსჯა. შეწამებულს ალოცებდნენ, აზიარებდნენ და მერე მდინარის ნაპირს მოიყვანდნენ. აქ წყალს შეულოცავდნენ, შემდეგ დამნაშავეს თოკით ხელ-ფეხს შეუკრავდნენ, ჯვარსა და სახარებას ამთხვევდნენ, ასხურებდნენ და... წყალში თავ-დაღმა გადაუშვებდნენ. თითქმის ესეთივე ჩვეულება ჰქონდათ ძველ ფრანგებსაც. ბანსხვავება იმაში მდგომარეობდა, რომ იმათ არა სწამდათ წყალის წმინდა ძალა, — თუ შეწამებული მტყუანია, წყალმა უთუოდ უნდა დასძიროს და დაახრჩოსო. შრანგთა *Lex Salica* მდულარესაც იხსენიებს და იარაღად ასახელებს ბეჭედს, რომელიც ქვაბის ძირიდგან უნდა ამოეღოთ. მდულარე გავრცელებული იყო სლავიანთა შორისაც. სერბთა ენაზედ მდულარეს ეწოდებოდა ქვაბი, ვინაიდგან შეწამებულისთვის ქვაბში აღულებდნენ წყალს. პოლონელთა ციფი წყაღით ინგლისელებისას მიაგავდა. თავისებურება ეტყობოდა მხოლოდ ჩხების წყალსა. ჩვენი სამართალი ციფ წყაღს არ იხსენიებს. მარტო ენაშია დარჩენილი თითო-ოროღა სიტყვა — „წყალსაც წაუღიხარ“, „წინ წყალი, უკან მეწყერი“ და სხ., მაგრამ ასეთი მასალა არა კმარა ციფის წყაღით განსჯის არსებობის დასამტკიცებლად.

მღუჯანკე კი ხშირი იყო. უძველესი მდულარე ვახუშტის აქეს აწერილი — ააღუღიან წყალი ქვაბსა შინა, შთააგდიან მტირე რკინა მას შინა, მოვიდის შეწამებული შიშკედას მკლავითა და აღმოიღის რკინა იგი და წამს შეუხვივიან... აქ ქვაბი, მტირე რკინა და შიშკედი მკლავი პირდაპირ ინდოეთიდგან გადმოღებულია და წარქართობის დროის ნაშთს წარმოადგენს.

მეორე მდულარე მოხსენებულია ვახტანგის სამართალში და, როგორც ცხადად ეტყობა, უფრო ახალის დროისაა და

ქრისტიანობრივის სახისა. აი შანტანგის მდულარეც:— „წყალი აადულონ, ზედ ჩხირი გადუღვან ქვაბზედა და ძაფით ან რკინისა და ან სპილენძის უნაწილო ჯვარი, რომელზედაც სახე არ იყოს გამოყვანილი, გინა ვეცხლისა იყოს, ჩაჰკიდონ და რა ადულდეს წყალი და გადმობრუნდეს, გადმოიღონ და მან კაცმა ჩაჰყოს ხელი სახელსა ზედა ღვთისასა და ის ჯვარი ამოიღოს; მასუკან ფიცხლავ პარკში ხელი ჩაუდვან, დაუბეჭდონ, მესამე დღემდის ისრე იყოს, მერე გაუხსნან; თუ არ დასწვია, მართალი არის და თუ დასწვია, მტყუანი არის და რასაც ჰსწამობენ, გარდაახდევინონ“. აშკარაა, რომ ჩვენებურს მდულარეს, ღროთა მიმდინარეობაში, დიდი ცვლილება გამოუვლია, შანუშტის სწავლამათ მდულარეს შანტანგის საქრისტიანო მდულარე გვერდით ამოსდგომია. რამოდენად პირველი შარტივია, იმოდენად მეორე რთუჯია. სად არის მიზეზი ამ მდულარის სხვა-და-სხვაობისა? სწორედ იქ, სადაც შანთისა. შანუშტის უხადო და უხრიკო მდულარე მეტად სამძიმო იყო. შეწამებულის შიშველი მკლავი ძნელად თუ გადარჩებოდა იმ მრისხანე სტიქიონსა. სულ სხვა უნდა ითქვას შანტანგის მდულარეზედ. ეს ქვაბზედ გადებული ჩხირი და ძაფით ჩაკიდებული ჯვარი მეტად მარჯვე საშუალებას აძლევდა მოხერხებულს შეწამებულს—რუსების თქმისა არ იყვეს—წყლიდგან წმინდად გამოსულიყო... უვნებლად ჯვარი ქვაბის ძირიდგან ამოეღო. ვის უფრო შეეძლო ეს ოინი, თალლითი? —რასაკვირველია, სასულიერო წოდებას და ფეოდალობას. სამართლის ქმნაც ხომ იმათ ხელთ იყო. ამიტომაც პირვანდელი მდულარე შეამკეს თვალ ასამბელ ცერემონიით და შიგ ჯვარი ჩაჰკიდეს ჩხირითა და ძაფით... დაბალ წოდებას-კი უძველესი და ამასთანავე უმძიმესი და უძნელესი მდულარე დაუნარჩუნეს, — პირდაპირ უჩხიროდ და უძაფოდ უბრალო რკინა მდულარით. სავსე ქვაბის ძირში ჩაუგდეს. სხვაგანაც ასეთი თავ-გადასავალი ჰქონია მდულარესა. ინგლისში, მაგალითებრ, დამნაშავისა და დანაშაულის მიხედვით ხან ბევრს

წყალს აადულებდნენ ქვაბში, ხან ცოტას, ზოგჯერ ღრმად ჩაუშვებდნენ მკლავს მდულარეში, ზოგჯერ ზედაპირად. შოველივე ეს დამოკიდებული იყო იმაზედ, — თუ სახელდობრ ვის და რისთვის ასამართლებდნენ. მაშ რა საკვირველია, თუ ჩვენი მდულარეც, დროთა ვითარებისა გამო, ცდომისა და მაცდურების გზას დაადგა...

მაინც შანთი და მდულარე ნელ-ნელა ჰკარგავდა თავისს საყოველთაეო და სავალდებულო ძალას და საყურადღებოა, რომ ყველგან პირველად სასულიერო კაცთა და მაღალ წოდების წარმომადგენელთ აიცილეს თავიდან ეს საშინელი საშსჯავრო. ასე მოხდა ინდოეთში, რომელიც შანთისა და მდულარის სამშობლოა. ასე იყო ევროპაშიაც, Lex Salica კეთილ-შობილს და თავისუფალს კაცს ნებას აძლევდა შანთისა და მდულარისაგან ფულით თავი დაეხსნა. ინგლისში XI საუკუნეს ცივი წყლით და მდულარით მარტო ეგრედ წოდებულ ვილანებს *) ასამართლებდნენ, — არისტოკრატთა და კერძოდ სასულიერო წოდებამ შანთი და მდულარე მონებს დაულოცა. ჯერ მონებს ქირავობდნენ საშანთოდ და სამდულროდ და შემდეგ ეს დაქირავებაც მიატოვეს. ბოლოს 1215 წ. ლატერანის კრებამ **) სრულიად აღკრძალა შანთიცა და მდულარეც.

*) ვილანები — საშუალო საუკუნოებში ევროპაში ასე ეძახდნენ დაბალი, მოხარკე წოდების ხალხს, გლეხებს, არა ფეოდალებს.

**) ლატერანის კრებანი — საეკლესიო კრებანი, რომელნიც იმართებოდნენ პაპების ეგრედ წოდებულ ლატერანის (პატრონის გვარია) სრა-პალატებში ქ. რომში (იტალიაში). მათში ხუთი კრება რომის ეკლესიისაგან ცხოვლითა მსოფლიო კრებად. მესამე მათგანმა, მაგ., 1179 წელს პაპ ალექსანდრე III-ის დროს, შეამუშავა წეს-რიგნი პაპების არჩევანების შესახებ, ხოლო ავტორის-მიერ აქ აღნიშნულმა კრებამ სხვათა შორის გადასწყვიტა მთლად ამო-

ყველგან, სადაც კათოლიკე სარწმუნოება იყო აღიარებული. ხოლო საქართველოში შანთმა და მღუღარემ სამეფოს თვით-არსებობის მოსპობამდე გასტანეს, მაგრამ უკვე აღენიშნეთ, რომ ჩვენ შიაც იგი მსჯავრი ცვალებადობის გზას მისდევდა და მიუცილებლად თითონვე მოისპობოდა, თუნდაც გარეშე გავლენა არა ყოფილიყო...

6. ურბნელი

წუგეტა კეთილ ალბიგოელებისა (მდ. გარონის ხეობაში, საფრანგეთში), რომლებიც უარს წყობდნენ ზაზის უფროსობას, მაგრამ მისდევდნენ მონაქულთა დროის ქრისტიანულ ცხოვრებას. კრების ამ დადგენილების წყალობით მართლაც ამოსწევითეს ცნობათსზე მეტი ალბიგოედი, განურჩევლად ასაკისა და წოდებისა.

რედ...

ქსლანდელი ღუელი.

ბ-ნმა ურბნელმა, ჟურნალ „მოგზაურის“ პირველ ნომერში (გვ. 37), გაგვაცნო მკითველი საზოგადოება ჩვენებურ ღუელის წარსულ ისტორიას, მის დასაბამ მიზეზებს და მაშინდელ მის დანიშნულება-მნიშვნელობას. ამიტომ, ვფიქრობ, მეტი არ იქმნება აქვე გამოვარკვიოთ იმისი დღევანდელი ვითარება-მდგომარეობაც.

რა დანიშნულების აღმასრულებელია დღეს ღუელი? ღუელის დღევანდელ დანიშნულებას შეადგენს: დააკმაყოფილოს შეურაცყოფილ ადამიანთა თავ-მოყვარეობა—შეურაცმყოფელთა დასჯათ და შასთან-ერთად, აღასრულოს საზოგადო ჩვეულებათა მოთხოვნილება. თუ დღევანდელი ღუელი ამას მართლა ასრულებს და ხსენებული დანიშნულებაც ყალბი და მარტო მოჩვენება არ არის, მაშინ, რასაკვირველია, ის ნამდვილად საჭირო ყოფილა საზოგადოებისათვის და ამიტომ მისი ასეთი გაზვიადებაც —სამართლიანი. ხოლო წინააღმდეგ შემთხვევაში ის ძველთა ჩვეულებისაგან გადმოცემულ ჟინად უნდა ჩაითვალოს და ამიტომაც ადრე-თუ-გვიან უეჭველად სრულადაც მოისპოს.

შველა ზემოხსენებულის გასათვალისწინებლად წარმოვიდგინოთ, რომ ერთმა პირმა შეურაცყო მეორე პირი. ამ შეურაცყოფის გასაბათილებლად მეორე პირმა გამოიწვია პირველი პირი ღუელში, ე. ი. უთხრა: „ან მე უნდა მოგკლა შენ, ან შენ უნდა მომკლა მეო“. აქედგან ცხადია, რომ შეურაცყოფილი პირი ერთ და იმავე სასწორზედ სდებს, როგორც შეურაცმყოფლის, ისე თვის საკუთარ ღირსება-თავმოყვარეო-

ბას და სიცოცხლეს. ვსთქვათ, გათავდა დუელი და შეურაც-
მყოფელმა მოჰკლა, ან დაჰკოდა შეურაცყოფილივე. მხლა ერ-
თი ვიკითხოთ: რით დაიკმაყოფილა ამ უკანასკნელმა თავისი
თავ-მოყვარეობა?! პირველმა პირველად შეურაცყოფილმა უკანას-
კნელი და მეორედ დუელშიაც დაამარცხა იგი. ცხადია, რომ,
თავმოყვარეობის დაკმაყოფილების მაგივრად, შეურაცყოფილს
დუელი ერთი-ორად ამცირებს. შველაზედ უფრო საკვირვე-
ლი აქ ის არის, რომ დუელი, ვითომ, მაშინაც კი აკმაყოფილებს
შეურაცყოფილ პირს, როცა იგივე მარცხდება!!. მს თუ მარ-
თლა ასეა, მაშ გამოდის, რომ დუელის მოტრფილვე შეურა-
ცყოფილი ადამიანი თხოულობს, ან უკეთ რომ ვსთქვათ,
ეუბნება შეურაცმყოფელ პირს: „რაკი ერთხელ შეურაცმყოფ-
და დამამცირე, გთხოვ (ჩემის თავმოყვარეობის დასაკმაყოფი-
ლებლად) მეორეჯერაც დამამცირო და დამსაჯოვო“!!. ამ-
ნაირად, დუელში გამოსვლით თავ-მოყვარეობის დაკმაყოფი-
ლება (უმეტეს შემთხვევაში) უბრალო მოჩვენება და თავისს მო-
ტყუება გახლავს, რადგანაც არც ერთი ნამდვილად თავმოყვარე
ადამიანი არ გასცვლის საყვარელ თავს, სხვა, მისგან უკვე ათვალ-
წუნებულ, მოწინააღმდეგის თავზედ: ამიტომ თამამად შეგვიძლია
ან ვსთქვათ, რომ დუელი თავის-თავად დღეს ძალ-მომრეობის კა-
ნონს წარმოადგენს, რადგანაც ის ერთნაირად უყურებს ო სჯის
მართალს და მტყუნს. მისგან გასამართლება შემთხვევაზედ
ჰკიდია და ეს უკანასკნელი კი თოფ-იარაღზედ. და განა, სა-
დაც თოფ-იარაღი მსჯელობს და სამართლობს, იქ შეიძლება
რაიმე კანონ-სამართლის მოპოვება?!..

ახლა წარმოვიდგინოთ, რომ შეურაცყოფილმა დაამარც-
ხა დუელში შეურაცმყოფელი. აკმაყოფილებს ამით პირველი
თავისს თავმოყვარეობას? ჩვენ ვფიქრობთ, რომ არა, და, აი,
რატომ: შეურაცყოფა ცოტათ თუ ბევრად, ხანგრძლივს შთა-
ბეჭდილებას ახდენს ადამიანზედ; ადამიანი თავატიოხსანი ზნეო-
ბრივი სიტუაქიზე და თავ-მოყვარეობა ვერ ურიგდება ხსენე-
ბულ შეურაცყოფას და ამიტომ რამდენადაც ადრე გაინთა-

ვისუფლებს თავს ხსენებულ შეურაცყოფისაგან და დავიწყებას მოსცემს მას, იმდენად ადრე დაწყნარდება თვითა დამიანი ღ დაკმაყოფილდება მისი ზნეობრივი სიტაქიზეც. მხოლოდ, საუბედურათ, ადამიანის წარმოდგენა არ აშორებს თვალს ხსენებულს შემთხვევას და ყოველთვის მეცადინეა, რომ ხსენებულ შეურაცყოფა, შეურაცყოფილ პირს ყოველს წამში თვალ-წინ დაუყენოს. აი, ამ ნაირია მისი ზნეობრივი დამცირება და სასჯელი.

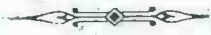
ამიტომაც მისი შეურაცყოფილი თავმოყვარეობა თხოულობს — შეუჩინებელი ზნეობრივის სიტაქიზის ამნაირადვე დასჯა-დამცირებას. ხოლო ამ უკანასკნელის ზნეობრივი სიტაქიზე და თავმოყვარეობა დამცირდება მაშინ, როცა ის თავისს უკუწეურობით ჩადენილს დანაშაულობას გულ-წრფელად თავმოხრილი აღიარებს მისგანვე შეუჩინებელი წინაშე. ღუელში შეურაცხყოფილის დაჭრა კი (დამარცხება) არა ვითარ ზნეობრივ სასჯელს არ წარმოადგენს, რადგანაც დაჭრილს (დამარცხებულს) მოწინააღმდეგე პირს ახსოვს და სტანჯავს მხოლოდ თავისი კრილობა. ზნეობრივის მხრითის უზრუნველყოფილია, რადგანაც მან, საზოგადოების წინაშე, უკვე აღასრულა თავისი ვალდებულება, ე. ი. ღუელში გაჰყვა მოწინააღმდეგე პირს, ხოლო სიკვდილი ხომ სრულებით ანთავისუფლებს მას ყოველ-გვარ ზნეობრივ ტანჯვა-დამცირებისაგან. ცხადია, რომ ღუელში გასვლით მხოლოდ თავს იტყუებს შეურაცყოფილი პირი და ამით ის საზოგადოებასაც ატყუებს.

ღუელი ადამიანთა ძველის ჩვეულების ნაანდერძევია. იგი ძალ-მომრეობის ნაშთი, უძველესი დროის და წეს-წყობილების ნაყოფია. თავისი ხანგრძლივის მეფობისა გამო იგი ისე მჭიდროთ შეეთვისა და შეუკავშირდა ადამიანთა ჩვეულება-შეხედულებას, რომ მისი აქედგან გამოძევა მეცხრამეტე საუკუნემაც კი ვერ შესძლო და დღეს, როგორც ვხედავთ, ამის შესრულება მეოცე საუკუნეს გარდაეცა. თუმცა საზოგა-

დღების უმეტესმა ნაწილმა კარგად იცის ღუელის უმიზნო და სამარცხვინო თვისება-დანიშნულება, მაგრამ ბევრი მაინც ვერა სთმობს მას; ამისი მიზეზი საზოგადო ჩვეულება-შეხედულების მკაცრი და შეუბრალებელი ძალა უნდა იყოს, რომელიც აიძულებს ადამიანს (წინააღმდეგ თავისს შეხედულება-მიმართულებისა) ჩაიდინოს ის, რისაც თვით იგია წინააღმდეგი.

სწორედ ეს უნდა იყოს იმის უმთავრესი მიზეზი, რომ ჩვენს ღრმში, ღუელი ხშირად მშვიდობიანად თავდება, ე. ი. შეურაცხყოფილი და შეურაცხმყოფელი პირნი გამოდიან ღუელში საზოგადო ჩვეულების დასაკმაყოფილებლად და არა ერთმანერთისა შურის საძიებლად. ამ ნაირად, ღუელი დღეს ჩვენთვის არავითარ საჭიროებას აღარ წარმოადგენს, არავითარ დანიშნულებას აღარ ასრულებს და აგრეთვე ის არავის შეურაცხყოფილ თავ-მოყვარეობას არ აკმაყოფილებს. მისი დღევანდელი ფართი-ფურთოხა (ბატონობა) საზოგადოებაში უსაფუძვლო ძველის ჩვეულების განუდევნელობის ნაყოფია და ამიტომაც უნდა ვიმედოვნოთ, რომ მას მეოცე საუკუნე აღრე თუ გვიან, თავიდან მოიშორებს.

ტ. პრთმელაძე.

სოლომონ ლეონიძე

(შ ე მ დ ე გ ი *)

თუ რამდენად მოქალაქური ჰაზროვნების იყო ს. ლეონიძე, ამას ცხადად გამოაჩენენ მისი ცხოვრების ცნობები და საქმეთა ვითარების მიხვედრ-განსჯვრება.

XVIII საუკუნის ნახევრიდამ, ქალაქის ხიდებმა დაძველება და ქცევა იწყო. ამ საქმეს ს. ლეონიძემ ყურადღება მიაქცია, მეფეს მოხსენება მიართვა ორივე ხიდის შეკეთების შესახებ, და ეს მალეც შეაკეთეს ქალაქის შემოსავლიდამ. ხიდები ისე გაამაგრეს, რომ მათ აღარაფრის ფიქრი არ ჰქონდათ, მაგრამ იგინიც დასწვეს სპარსელებმა 1795 წელს. ბარდა ხიდებისა, ნარიყალასაც ყურადღება მიაქცის, აქ-იქ დაქცეული კედლები ხელ-მეორეთ ააშენეს, გაამაგრეს და ერთ ალაგას პატიმართა ოთახიც გააღაზათიანეს, რადგანაც პატიმართა შორის ხშირად ევროპიელნიც ერივნენ.

სოლომონ ლეონიძეს რჩევით, ერთმა მდიდარმა მთიულმა კაცმა ქონსტანტინეპოლის გზით საზღვარ-გარეთ რამდენიმე ათასი თუმნის მატყლი გაიტანა და იქ გაასალა კაი ფასად. იქიდგან ამან სხვა საქონელი შემოიტანა და ვაჭრობა დაიწყო; ამას სხვებმაც მიჰბაძეს. ამ დროდამ იწყება საქართველოში რუსეთიდგან მრავლად ქალაქის შემოტანა, ქალაქის კერძო მალაზიის გამართვა. ამავე დროს თბილისში დაარსდა სახლი, რომელსაც „სამადლო“ ეწოდა; ამ სახლში

*) იხ. № 2, გვ. 172.

ყოველ დღე მოვიდოდნენ ობილისის ვრდომილნი და კერძო და პურს მიიღებდნენ და სჭმდნენ. შეუძლოებს და მღებარეებს შინ ეგზავნებოდათ ულუფა; კვირაში ერთხელ შეუძლო მოქალაქეთ და ხელოსნებს დახმარებას აძლევდნენ პურით, ბრინჯით, ლობიოთი, ერბოთი, ზეთით და მარილით, რაც კი იმ დროის კვალად სახლში საჭირო იყო. ამ საქმეების მიმდინარეობა 1795 წლის უბედურების გამო მოისპო,

ამ საქმეების არსებობათან სოლომონ ლეონიძეს დაახლოვებული კავშირი ჰქონდა და, „სამადლო“ კვალად აღორძინდა, მაგრამ უბედურობის შემდეგ მეფესა და მსაჯულს შორის უთანხმოება ჩამოვარდა და ამიტომ იგი დარჩა უყურადღებოდ, მალე მეფეც გარდაიცვალა და მით გათავდა გლახაკთ საქმეც.

სოლომონ ლეონიძემ სამეფო სამსახურის ანუ მდივნობის დროს ჩინებულად მართა საქმეები, ყოველ დღე დაიარებოდა სამეფო სახლში კარის კაცთა დაუკითხავად, სადილობდა ყოველ-დღე მეფესთან. სამეფო დარბაზში ერთი საქმეც არ გაირჩევოდა და ისე არ გადაწყდებოდა, რომ სოლომონ ლეონიძეს მონაწილეობა არ მიეღო. შოველ სჯასა და ბაასში იგი იღებდა მონაწილეობას, ყოველთვის დიდს მჭევრ-მეტყველებას იჩენდა, საქმის უღრმესად განხილვას ყოველ საქმეში; იგი იყო კეთილი მრჩეველი, მართალი მოსამართლე, ქართველ ერისთვის დაშოშპინების მალამო. ჩვენმა პლატონმა სამართლიანად სთქვა მასზე: „გუწოდებ მას მადლისა დროთა მათ ფაბრიცად ქართველთა და ისტორიის კატანად“.

1778 წ. მეფისაგან მას მიებოძა კარის მდივნობაც, რის შემდეგ სოლომონ ლეონიძე გახდა სამეფოს უმაღლეს წარმომადგენ პირად, რა კი ამან უფლება მოიპოვა დიდის საქმეების შესახებ სჯისა და გამგეობისა, მერე მან უფრო სიმხნით დაიწყო მოქმედება და თავისს ასპარეზზე დიდ-ბუნებოვან კაცად აღმოჩნდა. თანამდებობით სოლომონ ლეონიძე უნდა ჩათვლილიყო მესამე ხარისხის თავადად, მაგრამ მე-

ფის ბრძანებით იგი გათანასწორებულ იქმნა პირველ ხარისხოვან თავადობასთან. თავის ასეთ ამალღების შემდეგაც, სოლომონ ლეონიძე არ სტოვებდა მოქალაქეებთან კავშირს, იგი დაუახლოვდა სომხის ვართაპეტებს და ფრანგის პატრებს, მისი ძლიერება ცნობილ იქმნა თვით სომეხთ პატრიარხის წინაშეც. სოლომონ ლეონიძემ დაიწყო თავისს ჰაზრის მსგავსი კაცების შეკრება და გარს მოხვევნა. ასეთი პირები მან ბევრი ვერავინ ჰპოვა. სულ რამდენიმე კაცი. მაინც ამ რიცხვითაც კარგად იმოქმედა, მეფე ერს დაუახლოვა და ერისამეფოს ჰეშმარიტ კანონ-დებულობას. ძანონ-დებულებას სხვა სახე მისცა, მან შეადგინა ახალი კანონ-კრება და მით შახტანგ მეფის „სამართლის წიგნი“ უკუ გადასდო.—„აწინდელი დრო შახტანგ მეფის „სამართალს“ არ ითხოვსო, ჩვენ ჩვენი სამართლის წიგნი უნდა გვქონდესო“. როგორ ჰქონდა ეს კანონები სოლომონ ლეონიძეს შედგენილი თუ დაწერილი, ამაზე ჩვენ არა ვიცირ რა და არცა რა სხვა მასალები სჩანს, მხოლოდ ის კი ვიცით, რომ მის კანონ-დებულებას უფრო წყნარი, მშვიდობიანი ანუ ქრისტიანული მიმართულება ჰქონია. იგი ყოველთვის ამბობდა, რომ „სისხლი სისხლით არ დაიხანება“, ყველაფერს პატიება უნდაო, შახტანგის სამართლით რომ ვიარათ, მაშინ მთელი ქართლ-ქახეთი უთვალეზო, უცხვირო და უხელ-ფეხო ხალხით გაივსებაო, რომელთ მცხოვრებიც საბრალო მდგომარეობაში მოთავსდება და მერე ეს სამეფოსთვის კარგი არ იქნებაო. აბა შევხედოთ შახტანგის სამართლის ნაყოფსო... ამბობენ, მეფე იმით დაიყოლია სოლომონ მსაჯულმა ამაზე, რომ მრეკლე შახტანგის მოდგმას ტახტის მოცილედ სახავდაო. „შეთქმაც“ ამ გარემოებამ გამოიწვია თურმე. შახტანგის პატივის-მცემლნი ეძიებდნენ ქართლის ტახტსა, კანონით შახტანგის შთამომავალს უნდა ეკავოსო და არა მრეკლესაო. მს ამბავი მრეკლემ კარგად იცოდა და მიტომაც მოიღო მათზე სასტიკი რისხვა. მრავალნი ფიქრობდნენ, რომ ბაქარის ხელში

(შახტანგ მეფის შვილის) საქართველო აყვავდებოდა. უფრო კი იმიტომ ნატრობდნენ მის გამეფებას, რომ იგი რუსეთში მსახურებდა, გამოცდილი კაცია, გენერალ-ლეიტენანტი და რუსეთში ქართულ წიგნების აღმბეჭვდელიცო. ჩვენ ამაზე არას ვიტყვი და ის კი უნდა ვსთქვათ, რომ შახტანგის სამართლის წიგნი ერთის მხრით ჩვენის ტომისთვის საზარალოდ უნდა ჩაითვალოს, რადგანაც იმისი კანონების ძალით დამნაშავეს ზოგს თვალს სთხრიდნენ, ზოგს ენას სჭრიდნენ, ყურებს, ხელ-ფეხს და სხვა კიდევ ვინ იცის რაებს ჩადიოდნენ, რაიცა სასტიკად ეწინააღმდეგებოდა იმ დროის ქართველთ ცხოვრების პირობებს. ამიტომაც მიაქციეს ამას ყურადღება სოლომონ ლეონიძის ოსტატობით და კანონთ-კრებას სახე შეუცვალეს. შახტანგის სიმძულვარე რომ არ ჰქონოდა მეფეს, იქნება ამის შეცვლაზე არც კი დათანხმებულიყო; მაინც იმ დროს ჩვენი სამეფო არ იყო საშიშარის საქმეებით დატვირთული, ქურდობა სრულებით არ სცოდნიათ.

საქართველოს მსაჯულობა ჩვენში ყოველთვის ყოფილა, მაგრამ იმ უპირატესობის მინიჭებით კი, რაც სოლომონ ლეონიძეს მისთვისეს, ეს კი პირველ იქმნა; ეს პირველობა ამ კაცმა უფრო გამოიყენა და მით კიდევ უფრო დაწინაურდა და წინ წავიდა. მსაჯულობის დროს მრავალს მოგზაურობდა, სპარსეთშიაც იყო, შიმიაძინშიაც, ნახა სომეხთ პატრიარქი და მის წინაშე განავრცო შემდეგი:

„ქართველთ ერთგულება სომეხთა უნდა უადრესობით იწამონ. საქართველთ ძლიერება იქნება სომეხთა ძალა, ქრისტიანობის ბჭე. თქვენ უნდა იშრომეთ და ეცადეთ იმის სასარგებლოდ. საქართველთს გაძლიერებისათვის თქვენ უნდა გადასდეთ თქვენი ქონება, სარჩო, საბადო-ბეჭი. ქართველთ მეფობის განმტკიცება იქნება თქვენი მამავლის ცხოვრების აღდგენა, განმტკიცება და მკრმისის არ დაკარგვა“.

ასეთის სიტყვის გამო მან პატრიარქისაგან ლოცვა-კურ-

თხევაც მიიღო, მალე მთელს სომხეთში მოიფინა ხმა სოლო-
მონ მსაჯულისა, როგორც ქვეყნის ერთგულის, სომეხთა დი-
დის პატივის-მცემელისა, მათის მოსარჩლისა და ქომავისა.
ამით იგი ისე პატივცემულ იქნა მრავალთაგან, რომ თვით
სიკვდილის დროსაც კი მწარედ იქნა დატირებული სომეხ-
თაგან. სომეხთადმი სიყვარული მარტო შინაურულად ანუ
პურ-მარხის მიცემით არ კმაროდა. სოლომონ ლეონიძემ
გარს მიიმხრო სომხის გვარის იმ დროის ყველა მსწავლული
მოძღვარნი, რომელთაც თავიანთ დროის კვალად კაი ცოდნა
და ხმა ჰქონდათ შეძენილი. ამათ მოილაპარაკეს ურთიერთ
შორის, განაახლეს უწინ დაწყობილი მიწერ-მოწერის საქმე
და მალე მეფის თანხმობით ცნობებზე გაუგზავნეს ინდოეთის
ქალაქს მადრასეში მცხოვრებს მდიდარს შახრიმიანს და აუ-
წყეს საქართველოს სამეფოს ვითარება და მასთანავე დავა-
ლებაც, რომ შენ საქართველოს სამეფოს დახმარება აღმოუ-
ჩინე, ქართველთა მეფე ქრისტიანი მეფეა, სომხეთის სამე-
ფოს გვარის მომდინარე, ამათთან ჩვენ ნათესავობა ძველი-
დგანვე გვქონია, ამათის გაძლიერებით უკანასკნელ ჩვენც
გავძლიერდებითო, ბოლოს შესაძლებელი იქნება, რომ თვით სომ-
ხეთიც აღვადგინოთო. შახრიმიანმა ყველაფერი სიამოვნებით
მოისმინა, მან წინაღვე იცოდა მრეკლეს რაინდობა, ამიტომ
ყველაფერზე თანხმობა განაცხადა, კვლავინდებურად განახლ-
და მათ შორის მიწერ-მოწერა, სალამი და საქმის შესრულე-
ბის ნატვრა, საქმეც შესრულდებოდა, რომ მსაჯულსა და
მეფის შორის კავშირს ბოლო არ მოჰდებოდა. ზოგიერთ
შურიან პირებმა ველარ მოისვენეს, როგორ თუ სოლომონ
ლეონიძე წინ მიდისო, როგორ თუ ის შენიშვნებს გვაძლევს
ჩვენო, ამათ იმეცადინეს დიდად და მეფესა და მსაჯულს შო-
რის ქორები და მტრობა დათესეს; ამ მტრობით ისე აირ-
დაირბა ქართველთა საქმეები, რომ მას კარგი არაფერი მოჰ-
ყვებოდა სამერმისოდ. რა კი დაირღვა ქვეყანის მსაჯულის
კავშირი, რა კი ერთგულ მოღვაწეს ხელიდგან გამოეტკალა.

ძალა გამგეობისა და პატიოსანი შრომისა, რა თქმა უნდა, დაირღვა თვით ჩვენი სამეფოცა, მტრებს აუსრულდათ წადილი, მსაჯულის ჯავრი ამოიყარეს. ლეონიდის წინააღმდეგ პირთ შორის უპირველესობა ბიორგი ბატონიშვილს (მომავალ მეფეს) უნდა დავუთმოთ და მის დედინაცვალს ღარეჯანს. სოლომონ ლეონიდემ, როგორც თავისი თითები, ისე იცოდა ყველა ბატონიშვილები, იცოდა მათი ავი და კარგი, ცოდნა, ღირსება და ამიტომაც იყო, რომ მეფე მრეკლეს, ტახტის მემკვიდრედ ამუდარებდა ბიორგის ძეს ღავითს, რუსეთში გაზრდილს და ნასწავლს, გენერალ-ლეიტენანტს, მაგრამ საუბედუროდ ვერც ეს მოხერხდა, რადგანაც მრეკლე მეფემ მეორე ცოლი რომ შეირთო, მაშინ იგი ხნიერი იყო და ქალი კი ახალგაზდა. ახალგაზდა ქალმა აიყოლია გმირი მრეკლე მეფე და თავისს თითებზე დაიხვია, ხნიერი კაცი თითქმის თავისს მონად აქცია. აქ კი იძლია მეფე, იგი ის აღარ იყო, რაც წინედ; ის, ვინც წინედ ვერ დაიმორჩილა ორმა-სამმა სამეფომ, დაიმორჩილა ერთმა ქალმა! აი ამან დასცა უფრო ჭკვიან ქართველთა გული და ნამეტური მან, რომ ღარეჯანი არა კაღნიერად იქცეოდა, გერები სულ ერთმანეთს გადაჰკიდა, არია მთელი სამეფო ოჯახის საქმეები, ვითარება და თვით კი იმავე დროს იმრავლებდა. არა კეთილ პირებს, ვითარცა მსეფა შორლანოვი, რომლის ნაქნარ საქმეებისაგან დაირღვა და დაილეწა ყველა ისიც კი, რაც მრეკლე მეფემდის დიდის მხვერპლით იყო შექმნილის და აღორძინებული.

დედოფლისავე მეოხებით მეფემ დაარღვია წეს-რიგი, ძველს სამეფო ტახტის მემკვიდრეობისა და ეს გადავიდა ძმათა მეუფროსობაზე. ვინ დასწერა ამის წესდება? ერთმა უვიცმა მსეფა შორლანაშვილმა!

ლეონიდეს თვით ბატონიშვილებიც სძულდა, მას არ მოსწონდა თვით ბიორგიც, თუმცა მას ვერას უბედავდა, მამის ერიდებოდა. ბიორგი მეფე და მისი ნათესავები ჯავრით

სოლომონ ლეონიძეს მოურიდებლად ნაღვეკარს უხმობდნენ; ეს კი მათ ყურადღებასაც არ აპყრობდა. მისაც სურს გაიცნოს საქართველოს სამეფოს დაუძლიურების მიზეზები, იმას ვურჩევთ, ამ ხსენებულ კითხვებს მიაქციოს ყურადღება და ის მაშინ ნათლად წარმოიდგენს ჩვენის სამეფოს დაუძლიურების და მოსპობის მიზეზს. „შეთქმამ“ მეფე ერეკლე ძლიერ შეაშინა, დააფიქრა და ცოტა არ იყოს თვალები მოაფშენეტინა, მაგრამ არც ეს მოფშენეტა გახდა მის სამუდამო გაფხიზლების ძალად, რომ შემდეგ მაინც ემოქმედა შესმენით და პატარა რიგიანი გეგმა მიეღო სამეფოს მართვა-გამგეობის მოწყობისა და განმტკიცებისათვის. მეფე ერეკლე ცალის ხელით თუ რამეს აკეთებდა და მოქმედობდა, მეორე ხელით უფრო ბევრს ანგრევდა-აქცევდა, რაც განაკეთებზედ ერთი ათად უფრო დიდი იყო.

ღავასახელოთ თუნდა ის გარემოება, თუ ვისის წყალობით და მეოხებით აიშალნენ ქართველთ ბატონიშვილები და შვილის-შვილები? სულ თვით ირაკლის მოქმედების წყალობით. აშლილთ ბატონიშვილებზე-კი ვერც „შეთქმამ“ იმოქმედა, ვერც ქართველთ ქვეყნის უბედურმა მდგომარეობამ და ვერც იმ გარემოებამ, რომ ქართველნი სასტიკათ იყვნენ დაცემულნი. ამ არევ-დარევის და მემამოხეთ გვერდით იღვას. ლეონიძე და იგი მაღალის ხმით ასმენდა დაწყნარების სარგებლობას და დიდს საჭიროებას, მაგრამ ქართველნი ყურს არ იბერტყავდნენ, გამგონი აღარსად იყო, რადგანაც ამის მნიშვნელობა ქართველებში მას შემდეგ აღმოიკვეთა და დაირღვა, როცა საქართველოს ერთ-მეფობა სამ სამეფოდ განსქდა და სამი სამეფო ხუთ სამთავროდ. ამ განხეთქამ განხეთქა ურიასტანივით ერთობის და დაწყნარების დედა-ზრები ქართველებში და აქ სოლომონ ლეონიძე გინდ იერემიას ცრემლის ნაკადად გარდაქცეულიყო, გინდ ზეშთაგონებითის ნიჭიერებით აღსავსე სისხლის ცრემლად ქცეულიყო, მაინც იგი ყველა ამაებით ვერაფერს გააწყობდა და მემამოხეთ სა-

კუთვნილი უბედური მომავალი უნდა მოვლენოდათ!.. შინაურს მემამბოხეთ და მოუსვენართ ის უფრო აძლიერებდა და ფრთებს ასხამდა, რომ რამდენიც მეფე ხანში შედიოდა, იმდენი მას ძალა ეცლებოდა ხელიდგან სამეფოს მართვისა, გამგეობის დაუძღურება ერთობ მალლა აწევდა და მეფეს ეს უძღურება ყველაფერში დაეტყო, ნამეტურ შვილების აღზრდაში. ძარგად აღზრდილად ლევანს ასახელებენ, მაგრამ რა გამოვიდა, ესიც მოწამლვით მოუკლავსთ ტახტის მამიებელთ, ანუ შისს ძმის-წულებს და ბიძაშვილებს.

ასეთს მდგომარეობაში მყოფ საქართველოსთვის სწუხდნენ ყველა შესმენილნი ქართველნი, თვით მრავალნი ძველნი მოქალაქენი ქართველთა და ისეთი მხნელ-მთესველი მუშაკაცი, რომელთაც დიდი არაფერი ხმა ჰქონდათ, არც კოდნა, მაგრამ საქართველოს სიყვარული-კი უმანკო ჭეშმარიტებით ესმოდათ. მს გლენი რომ უმანკოებით არ ყოფილიყვნენ აღვსებულნი, ვერც ჩვენი სამეფო დარჩებოდა თავისს წესებით და ვერც მისი სხეული იქმნებოდა უმუწუკოდ; როცა გლენთა შორის, დიდებულთა უკანონო განკარგულებათა მეოხებით, გულის სიგრილე დაიბადა, განწირული შრომა მხოლოდ მისთვის, რომ მათთვის პირადის უფლების მფარველობის მეტი სხვა აღარა იყო რა სადიადო: როცა დიდებულთ ბოროტებამ მათზე თავისი კამარა გაშალა, გლენთა გულის და სულის მოსწრაფებამაც სხვა ნაირი აღფრთოვანება მიიღო და სწორეთ ამ სხვა მისწრაფების მიღების მეოხება იყო, რომ ჩვენს სამეფოსაც თავისს უძღურება და დასასრული მოუახლოვდა. მის ნაცვლად, რომ ქართველთ დიდებულთა ეგრძნოთ გლენთა ესეთი ვითარება, დაჭედიკრებოდნენ ქართველთ შავს ბედს, სისხლის ცრემლით დაწერილს ისტორიას, შავის სევდებით მოკულს გლენთა ცხოვრებას, საყოველთაოდ დიდათ უცმწიკვლულს მოძრაობას, რომ ამ დაკვირვებით იქმნება ავთამყოფნი კარგად გამხდარიყვნენ და არა სულთ-მობრძავად ქცეულიყვნენ,

— იგინი ამის ნაცვლათ უკანასკნელის სასარგებლოთ იღვ-
წოდნენ და ამის ნიადაგის გამაგრებისათვის შრომობდნენ.

სოლომონ ლეონიძე და რამდენიმე სხვა სასულიერო პირნი ამ გარემოების წინააღმდეგ ამხედრდნენ, ამათ დაიწყეს სიბრალოულის აღსაფხვებით საუბარი და ქადაგება, რომ გლეხთა სიმტკიცე და გამაგრება იქნება ბჭე ქრისტიანობისა, კარი სამოთხისა, ძალა სამეფოისა, სვეტი ქართველთ მოქალაქობისა; ამიტომ საჭიროაო, იტყოდნენ ხოლმე, რომ ურჩნი მოისპნენ, თორემ ურჩნი სხვებს არა ურჩებს სპობენ, სჩაგრავენ, უკანასკნელ ურჩნი გამაგრდებიან და მათის გამაგრებით წახდება ყოველისფერიო.

სოლომონ ლეონიძეს ჩვენის სამეფოს გამაგრების, გაფოლადების და გამდიდრების უმთავრესს ძალად ქართველთა გლეხთა და მოქალაქეთ კარგი ცხოვრების წეს-წყობილება და მიაჩნდა. უმთავრესს საგნად ეს მიაჩნდათ რამდენიმე პირთა და სწორეთ ამის მეოხება იყო, რომ სოლომონ ლეონიძემ 1780 წელს შემდეგი სიტყვა მოახსენა მეფე ერეკლეს:

„დიდებულა მეფეო! გიბედავსთ თქვენ მხსენებასა უბადრუკი და უხმარი სოლომონი, რომ თუ ქართველთ ტომის მონათესავეთ შორის თქვენ მტკიცე კავშირს დაამტკიცებთ და დაამყარებთ, მათში სიუვარულს ჩამოაგდებთ, მთელ ქართველთ ერთი აკვნის შვილებად გარდააქცევთ, მაშინ ჩვენი მტრები რაკი უველას ერთად დაკავშირებულებს და შეუვარებულებს გენახამენ, ჩვენს მტრებსაც ადვილად ვეღარ გაბედავენ, სწორეთ უბედურება აქ იმაშია, რომ ქართველთ შორის დარღვეულია ის ურთიერთ თანაგრძნობა და სიუვარული, რითაც მატრის სიტყვით მთელის ეკროპის სახელმწიფოთ ძალანი აღორძინებულან“.

ი.ა. მარუშიძე

(შემდეგი იქნება)

სახალხო ლექსები

(შეკრებილი თ. რაზიკაშვილის-მიერ)

(შემდეგი *)

ჭ ი დ ა თ ბ ა

ახალდაბელი კაკაო¹⁾
თხასავით მოიკაკაო,
პეპუამ წამოიკიდა,
ერთი ძალიან დასცაო

ზოგოს ქადა გამოეცხო,
ქერქი მოეზილა რძითა,
ერთი ვთხოვე, ორი მომცა,
ღმერთო, გაახარე ძითა;

ბედნიერი ცოლ-ქმარი.

ვისია მწვანე კარავი,
კარვებში არ ერეოდა;
ვისია ქალი ლამაზი,
ქალებში არ ერეოდა.
გვერდს ეჯდა კარგი ვაჟკაცი,
ჰკოცნის და ზედ ეღეოდჷ;
გვერდს ედგა საღვინით ღვინო,
სვამდა და არ იღეოდა;

*) იხილეთ № 2, გვ. 149.

1) სახელის კაცისა.

გარედან ხალხი შეჰჰნატრის:
 ნეტავი მაგის დედასა,
 სხვა რაღა დეველოდა.

დ. ძველიძე, ჩაწერილი 1897 წ.

კარგი მასხინძელი.

სტუმრისა შეიყვარს სტუმრობა,
 სტუმრისა არ ნახულისა:
 დააპო ურმისა მორგვი,
 ზაფხულის შენახულისა,
 დასწვა ფიწალი, ორთითი,
 ცეცხლი დაანთო გულისა,
 მთხკუთხივ ბოლი ამოდის,
 დახე, დახვედრა სტუმრისა!

ღ ა ლ ო ტ ვ ა.

სანამდი ღმერთმა გაცოცხლოს,
 სანამ გასძლებს მცხეთის ხიდი,
 ორას წელიწადს ხო გასძლებს,
 გინდ მაგაზედ ამიხირდი.

ზარმაცი მწეემსი.

არცა ვკამ რძესა,
 არც წავასხამ თხებსა,
 მკამ ფამფარასა,
 წამოვუწეები მზესა.

თ ო ფ ი.

თოფმა სთქვა: ჩემსა პატრონსა
 ჩემს უკეთესი რა ჰქონდა:

ერთი ისეთი თხა მოვკალ,
 თორმეტი ადლი რქა ჰქონდა,
 ვინც იმით ღვინო დალია,
 ფეხები ველარ დაჰქონდა.

—

სამი სიტყვა გუშინ გითხარ,
 სამი ღღესა—გახდა ექვსი.
 შენთან ვერა გავყიდე რა,
 ვერც შაირი, ვერცა ლექსი.

—

შუალმა ღმერთმა დალოცოს
 შენი მარჯვენა მხარენი,
 მე მაშინ გავიხარევი,
 ერთად რომ შავიყარენით.

—

ისემც მოვივა ზამთარი,
 როგორც შენა სთქვი მართალი.

უჭკუო ცოლები

სამოც-და-სამი ცოლი ჰყავს.
 ივანე ჭიშხერდიანსა,
 დადის და კიდევ დაეძებს
 გონიერსა და ჰკვიანსა.

—

მრთხელ მეც ვიყავ მეცხვარე,
 ცხვარი გავრეკე ლილოსა,
 სულ თავზედ შემოვიკრავდი
 მთელი ლეჩხუმის ტილოსა.

ვაუკატო.

მაეი კაცი ვარ ჯომარდო,
 აღმართი ჩემთვის ვაკია,
 არცა მყავს წვრილი შვილები,
 არც ღელა-კაცი მაკიჟ.

ცოლას დარდი.

რა ვქნა, რა ვუყო თავსაო,
 ამ ჩემს პატარა ქმარსაო!
 არცა აქვს შენახვის თავი,
 არცა მანებებს თავსაო.
 ძვირამდე კიდევ მოვუცდი,
 მერე გავყვები სხვასაო.

ქსლანდეთი ახალ-გაზდა.

მხლანდელი ახალ-გაზდა
 კერბი, კემუტი *) გამოვა,
 უფროსი რო დაარიგებს,
 იმის ჭკუაში არ შოვა.
 წავა იყიდის ქოშებსა,
 შინ ბაკა-ბუკით შემოვა,
 კედელს ცერცვი შეაყარე,
 ძირს ტყაბა-ტყუპით ჩამოვა.

ბ. პატაშვილი, ს. ხელთუბანი.

წმენდა

ძალაქს ვიყიდე ბარები,
 მცხეთას დავაგე ტარები,

*) გაუგონარი.

აქ შენამც ამოვარდნილხარ,
იქ მამაშენის გვარები.

სიღედრო, შეგვგრემანობით
არ დაიწუნო სიძეა,
სოფელში მიდი, იკითხე
გძელი ვენახი ვისია.

ცოლსა ქმარი მოჰკდომოდა,
ბუღბუღლივითა გალობდა,
აგრე ქმარს არა გლოვობდა,
როგორც შაიღის ნანობდა.

(ლექსებში კაკონილი)

რას სწუხარ, ბეჩა ნინია,
რაზედ ხარ მოღრუბლოლია;
სახეზე წყენა გეტყობა
სხვა რიგად გიცემს გულია!..

ხომ არ დაგჩაგრა ბედისგან
წამის-წამ ბრაზით ღრენამა,
ან ლუკმა პურის გულისთვის
მუღმივმა ოფლის დენამა?!.

— არა, რას მიზამს მე ჯაფა
და შრომა მრავალგვარია;
ჩემი ფოლადი მარჯვენა
მათშია გამომდნარია!...

შლელი ხარი ვიყიდე
გაზაფხულისა პირსაო,
ვთქვი ეხლა მაინც ავიყრი
სიღარიბისგან ჰირსაო;

მოგზნავ, მოვთესავ, მოვიმკი
 ვუმატებ მხნეობასაო;
 მოყვარეს მოყვრად დავხვდები
 მტერსა გავუწევ მტრობასო.

მაგრამ გაჰყიდეს შავთვალა,
 თან მიაყოლეს ყარაჩა,
 და აბა ერთი მითხარით
 სასიხარულო რა დამრჩა?!

არ გამაჩნია კიწაწი,
 არც ფიჩხი, არცა შეშაო
 და უსამართლოთ ცოლ-შვილიც
 სიცივემ დამიშეშაო.

რალა ვქნა, ვიღას მიემართო,
 ვიღა მომიხნავს ალოსა?
 ვინ მომიზიდავს შინ ძნასა, —
 ან ვინ გამიღეწს კალოსა?..

ღამღუბეს, დამახიჩავეს,
 მომჭრეს მარჯვენა მხარია,
 ლომისა მედგრად მებრძოლსა
 დღე დამაყენეს შავია...

ბ. ხაბულისაგან ჩაწერილი 1900 წ.

კულტურული ნაშთნი *).

ამ სტატიაში მე მსურს აღვნიშნო ძველქართული ხალხების რამდენიმე საყურადღებო კულტურული ნაშთი და განვმარტო ისინი სხვა ხალხების ანალოგიურ ნაშთებთან შეფარდებით.

თუმცა უხსოვარ დროიდგანვე განდევნილ იქმნენ პრაქტიკული ცხოვრებიდან გამოუსადეგარი და განუვითარებელი ტენიკური საშუალებანი და მოხერხებანი, მათ ნაშთებს მაინც დღესაც ვხედავთ სარწმუნოებრივ ცრუ-მორწმუნეობასა და ჩვეულებებში. უღებები **), მაგ., დიდი ხანია, რაც უკვე წუმწუმას ხმარობენ ცხოვრებაში, მაგრამ, როდესაც რაიმე სარწმუნოებრივი მიზნისათვის სჭირდებათ მათ ცეცხლი, უეჭველად ტალ-კვესიდგან უნდა გამოაკვესონ იგი, რადგანაც მათ მხოლოდ ამ ნაირი ცეცხლი მიაჩნიათ წმიდა ღვთაებრივ ცეცხლად. შართაშენელი მკითხავი სიყვითლით შეპყრობილ ავად-მყოფის მოსარჩენად სამჯერ აკვესებს მის პირის-სახის წინ ტალ-კვესიდგან ცეცხლს. საზოგადოთ ძველი საშუალებით გაჩენილ ცეცხლის სასწაულო-მომქმედ ძალაში დღემდე დარწმუნებულია მრავალი გაუნათლებელი

*) ეს სტატია ეკუთვნის ბ-ნ გ. ჩ—ანსა დაბეჭდილი იყო „სახლ მიმოხილვას“ ამ წლის № 5586-ში; ჩვენ სწორედ დაკინახეთ მის ქართულად გადმოთარგმნა და „მოგზაურში“ დაბეჭვდა. მთარგმნელი.

***) უღებები — შატრა ხალხია, სულ რამდენიმე ასე კომლი, ნუხის მაზრაში, სოფელ ვართაშენში.

ხალხი. ზერმანიის მიყრუებულ სოფელში გულ-უბრყვილო გლეხი რაიმე გადამდების სენის გაჩენის დროს ორი გამხმარი ხის ნაქრების ერთმანეთზედ ხახუნით აჩენს ცეცხლს და მის ალში ატარებს საქონელს, ან თვითონ ტხება ზედ და სწამს, რომ, როგორც მას, ისე მის საქონელს სენი აღარ მიეკარება. ასეთსავე ცეცხლს ანთებს რუსის გლეხი რომელიმე სენის გაჩენის დროს.

უძველესი დროის ტვირთთა და სიმძიმეთა გადაზიდვად მოტანის საშუალებებსაც დაუტოვებიათ თავიანთი კვალი ხალხთა ჩვეულებებში. ქავკასიაში და ბევრს სხვა ადგილებში; მაგ., ჩვეულებათა მიღებული მიცვალებულის სასაფლაომდე ხეჯით მისვენება. ზოგიერთა არა ქავკასიელ ხალხებს კი (მაგ., ლოპარებს) ჩვეულებად აქვთ— მიცვალებულის ნათესავების მარხილში შებმა და ამ გვარად სასაფლაომდე მიცვალებულის მარხილით მიტანა; ჩვეულების ამ წესში, რა გვარი თვალითაც უნდა შევხედოთ მას, არ შეგვიძლიან არ შევნიშნოთ ნაშთი იმ უძველესი დროისა, როდესაც კაცს თავის ხელით და ზურგით გადაჰქოდა ერთი ადგილიდან მეორეზედ სხვა-და-სხვა ტვირთი და სიმძიმენი. როგორც საქართველოში და მის აქლო-მახლო მდებარე ადგილებში, ისე რუსეთის ზოგიერთ ადგილებში დღემდე ჩვეულებად აქვთ გვალვის დროს (უწვიმოზას) დედა-კაცების გუთანში შებმა და გუთნის რიყეზედ ანუ წყალში გათრევა, წყლისათვის გადახვნა. ცხადია, რომ ეს გუთანში შებმული დედა-კაცი მოგვავაგონებენ იმ უხსოვარ დროს, როდესაც დედა-კაცი შეადგენდა ერთად ერთ სამუშაო შინაურ ცხოველს და შემდგომ ბევრის ხნის განვლისა, თუმცა უკვე ხარ-კამეჩებიც ჰყავდათ, მაგრამ დედა-კაცი მაინც წინანდებურად მიათრევედა ხელით გუთანსა ქვედა მგვიბტის და მდინარე იან-ძე-კიანგის (ჩინეთშია) ნაპირების დიდად ნაყოფიერ მინდვრებზედ.

ქავკასიის ხალხების უძველესი იარაღების ხსენებაც დარ-

ჩენილია სხვა-და-სხვა-გვარ ჩვეულებებში, რომელნიც აგრეთვე დიდად საინტერესონი არიან.

როგორც ვიცით ძავეკასიის ხალხებთა ზოგიერთა მოდგმათ დღემდე ჩვეულებად აქვთ მიცვალებულის დასაფლავების დროს დოღის და ნიშანში სროლის გამართვა. ამნაირი წესი ჩვეულებად ჰქონიათ ჰომეროსის დროს ბერძენთაც, ურომლისოდაც იმ დროს არც ერთის წარჩინებულის მიცვალებულის დასაფლავება არა ხდებოდა. შიდრე ჩვეულებრივ იარაღს შვილდი და ისარი შეადგენდნენ, სამგლოვიარო შეჯიბრებაც (состязание) ამ იარაღებით სწარმოებდა და ვინ იცის, იქნება უუძველესი იარაღებითაც-კი: კეტით, ქვით, ბრქვალებით და კბილებით. მაგრამ გაჩნდა თუ არა სწრაფ-სასროლი იარაღი—შვილდმა და ისარმა მაშინათვე დაჰკარგეს თავიანთი წინანდელი მნიშვნელობა, თუმცა სარწმუნოებრივ ჩვეულებაში მათ წინანდებულად შეინარჩუნეს პირველი ადგილი. ძავეკასიაში დღესაც ხმარობენ ჩერქეზები მიცვალებულის დასაფლავების დროს შვილდსა და ისარსა, თუმცა მათი ხმარება ეხლა იშვიათად-ღა იცის ვინმემ. მსამგლოვიარო შეჯიბრება იწოდება „კებეკში სრად“ და მდგომარეობს შემდეგში: მიწაში ურქობენ მალალ სარს და მის თავზედ პატარა რგვალ ფიცარს აკრავენ, რომელსაც კებეკა ეწოდება. მარდმა და მოსწრებულმა მხედარმა გაქანებული ცხენიდგან უნდა მოარტყას ისარი ამ ფიცარს. თუშებმაც მიცვალებულის დამარხვის დროს იციან ნიშანში თოფის სროლის გამართვა, ხოლო წლის თავზედ შვილდ-ისრის სროლა. შვილდს და ისარს ერთი თაობა უტოვებს მეორეს და მათ ინახამენ ამნაირ სარწმუნოებრივ საკიროებისათვის, როგორც საღმრთო საგნებს. ამნაირად მარტო ყმაწვილები კი არ ერთობენ თავს შვილდით და ისრით, არამედ მათ ხელს ჰკიდებენ ხოლმე მათი მხცოვანი პატრიარქნიც, რათა ამით აამონ წინაპრების საიქიოს მოსიარულე აზრდილებს.

უფრო შორეულ დროს ვინემ შვილდი და ისარი, ეკუ-

თვნიდა დაწული (წნელის) ფარი, მუხარადი და ჩაჩქანი. ამ უხსოვარი დროის იარაღების ხმარების კვალს ვხედავთ ჩერქეზთა ერთ ჩვეულებაში, რომელიც დღემდე დარჩენილია მათში და მდგომარეობს შემდეგში: სამგლოვიარო დროის დროს ცხენოსანთა ერთი ნაწილი ეწყობა დაწულ (მაგ., თხილის წნელით) ფარებით და მუხარად-ჩაჩქნებით, რე მას უკან მოსდევს ცხენოსანთა მეორე რაზმი; პირველნი ცდილობენ თავიანთ ორიგინალური იარაღებით გაქცევ გასხლტომას, ხოლო მეორენი კი ამ იარაღის წართმევას და მით შემოსვას.

დღეს, რასაკვირველია, ჩერქეზთა ხალ-გაზდობას ეს სამგლოვიარო ჯირითი უბრალო გასართობ ვარჯიშობად მიაჩნიათ, მაგრამ საუკუნეთა სიღრმიდგან მათ ლიმილით უმზერს აჩრდილნი შამა-პაპათა, რომელნიც ამგვარის შვილდ-ისრით, დაწულის ფარით, მუხარადით და ჩაჩქნით თავს იცავდნენ ბტრისაგან. ისტორია ყოველისფერს ასვამს თავისს ბეჭედს და ამიტომ ჩვეულება ადათებში, რომელნიც სარწმუნოებრივ ცრუ-მორწმუნეობის ბურუსით არიან მოცულნი, დაცულია მთელი ჯგუფი საუკუნოებისა, შრომისა და იარაღის ნაშთებისა, რომელნიც დიდი ხანია პრაქტიკული ცხოვრების მიერ განდევნილ და მივიწყებულნი არიან. მგვიბტელები რკინეულ საუკუნეში, მიცვალებულის გვამს შესამურველად გაჭრის დროს ხმარობდნენ ისევ ქვის დანას, რადგან რკინა მაშის საზრით ჰპოლწავდა მიცვალებულის გვამს; ებრაელები წინა-დაცვეთას ქვრს ღანთ ასრულებდნენ მანხები (ვოგულების მოდგმა) მიცვალებულებს და ღმერთებს შეწირული მსხვერპლის შესაქმელად იმ კოვზეფს კი არ უწყობენ, რომლებსაც ახლა თითონ ხმარობენ, არამედ ჩხირებს, რომლებსაც ხმარობდნენ მათი წინაპარნი.

იმ წესებში და ადათ-ჩვეულებებში, რომელნიც სარწმუნოების გავლენით არიან განმტკიცებულ-განვითარებულნი, ნივთების საკეთებლადაც უეჭველად უძველესი დროის მასალა იხმარება. რკინას ამჯობინებენ ბრინჯაოს და ბრინჯაოს—

ქვას. ეს წესი ყველგან მრღებულ დატულია. ღვთის-მოყვარე გურული შინ მოქსოვილის სელის ტილოთი სუდრამს მიცვალებულს, რადგანაც გურულების რწმენით ქარხანაში მომზადებულ სამოსელს შეუძლიან ვნება მოუტანოს მიცვალებულის სულს. ამ ნაირი წარმოდგენის დასაწყისი იმალება იმ ძველ დროში, როდესაც გურიაში, გარდა შინ მოქსოვილ სამოსლისა, არ მოიძებნებოდა სხვაგვარი სამოსელი. ის გარემოება-კრ, რომ სამოსელი უეჭველად სელის ტილოსი უნდა იყოს, გვამცნევს გურულების ძველ მეურნეობა-მრეწველობას. ის ხალხები, რომელთაც დაუცვამთ ხსენება თავიანთ წარსულ მწყემსურ მდგმოიარობაზედ, ცრუ-მოაწმუნებრივ პატივის-ცემით ეკიდებიან მატყლეულ ტანისამოსსა. მაგ., ქურთ-ეზიდების სასულიერო პირთ არ შეუძლიანთ სხვა-გვარი ტანისამოსის ხმარება, გარდა შალეულისა და ისიც უთუოდ ტიტველა ტანზედ. მოლდავანებსაც გურულებივით დიდ ცოდვად მიაჩნიათ მიცვალებულის გვამის, განსჯუთრებით თავ-პირისა, ნასყიდი ტილოთი შესუდვრა. მიცვალებულს იმ გვარად სუდრამენ, როგორც მათი წინაპრები იცვამდნენ. მიცვალებულის ნათესავები თავიანთ მწუხარების გამოსახატავად იცმენ შინ მოქსოვილ მსხვილ-მოუხეშავ ქსოვილიდან შეკერილ ტანისამოსსა. ამ ნაირი მგლოვიარობა წესად აქვთ მიღებული გურულებს, იმერლებს, ოსებს და სხვა ხალხებს. ამავ ეზრით, რომაელთა და ბერძენთა სამგლოვიარო ტანისამოსიც იაფი და მსხვილი ქსოვილიდგან იკერებოდა; ამიტომ სპენსერი სრულიად სამართლიანად სთვლის სამოსლის მოუხეშეობას სამგლოვიარო ტანისამოსის არსებითს კუთვნილებად. ბევრმა წეს-ჩვეულებამ შეგვიანაზა არა მარტო ის, თუ რომელი მასალიდგან იკერებოდა ძველი დროის ტან-საცმელი, არამედ ისიც-კი, თუ სხეულის რომელ ნაწილს, რომელი საცმელი აკლდა. იმერლები და წარდაშენელი ვერაგლები დღემდე მიცვალებულს სასაფლაომდე ფეხ-შიშველა მისდევენ; აგრეთვე ქართლ-კახელები და სომხებმ ხშირად ფეხ-შიშველა

მიდიან ხოლმე სალოცავად რომელისამე წმინდანის დღეობაში. ხევსურელი დეკანოზი საღმრთო ლუდის მომზადების დროს ფეხ-შიშველა არის ხოლმე. ყოველივე ეს იმ დროის მომაგონებელია, როცა კაცი უფეხ-საცმლოდ იოლად მიდიოდა. სხვა ხალხთა მაგალითები ცხადად მოწმობენ, რომ ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს კულტურულ უცვლელობასთან (переживанія). მადრასში ყოველ წლიურ დღესასწაულზე დაბალი ხალხი იხდის საყოველღეო სახმარ. ტანისამოსსა და იფარებს წინა კალთებზედ ხის ფურცლებსა, ე. ი. ადამიანთ პირველ დროის ტანისამოსს. ძუნძულ ბორნეოზედ კაიანცები იხდიან ხოლმე უცხოელთ-მიერ მოტანილ მშვენიერ ქსოვილებიდან შეკერილ საყოველღეო ტანთსაცმელს და იცმენ ხის ქერქიდგან შეკერილ ტანისამოსს, ე. ი. იმ ტანისამოსს, რომლითაც მათი წინაპრები დახეტიალობდნენ ტყე-ღრეებში. ამ ნაირად კაცობრიობა პატივსა სცემს ცივილიზაციის-მერ განვლილ საფეხურებს.

ლამბერტის ძველის აღწერით, სამეგრელოში მდულარე წყლით მსჯავრის დროს, წყალს მხოლოდ ერთგვარის ჯურის შეშით ადუღებდნენ; შეუძლებელი იყო სხვა ჯურის შეშის ხმარება, ბურიაში დღესაც ჩვეულებად აქვთ ბოროტი სულის გასადევნად და გარდაცვალებულ ნათესავთა სულის გასათბობლად ახალ-წელიწად დღეს დილით ცეცხლის დანთება უთუოდ რცხილის შეშით, სხვა გვარი შეშის ხმარება არ შეიძლებაო. ეს ჩვეულება შეიძლება აიხსნას იმით, რომ ესა თუ ის ჯურის შეშა ძველ დროშივე იყო ხმარებაში და ამიტომაც უპირატესობა ეძლევა მას. ბურულების-მიერ რცხილის შეშისადმი უპირატესობის მიცემა მოწმობს იმას, რომ მათი წინაპრნი ძველთაგანვე ცხოვრობდნენ იმ ადგილებში, სადაც რცხილის ხის ტყე იყო.

დასასრულ, ავლნიშნავ კიდევ გურულების ერთ ცრუმორწმუნოებას. ამ უკანასკნელ დრომდე ისინი იმ აზრისანი იყვნენ, რომ მშობიარე დედაკაცს ზედ მიწაზედ უფრო აღ-

ვილად შეუძლიან შვილის გაჩენა, ვინემ იატაკზედაო. ამიტომ, შშობიარე დედაკაცს პირდაპირ მიწაზედ უშლიდნენ ჩალას და აწვედნენ ზედა. ჩვენი დროის მაგალითებმა დაარწმუნეს ისინი ამ უსაფუძვლო შიშის უნიადაგობაში. ცხადია, რომ ეს ჩვეულება მომდინარეობდა იმ დროიდგან, როდესაც გურულები სახლებს უიატაკოდ იშენებდნენ და ცარიელ დედა-მიწაზედ იბადებოდნენ და იხოცებოდნენ.

იმის მიზეზი-კი, თუ რათ ინახება პირვანდელი კაცობრიობის მდგმოიარობის ნატეხები ცრუ-მორწმუნოებრივ ელემენტებით სავსე ჩვეულებებსა და ადათებში, ცხადია, რომ ასე სცხოვრობდნენ წინაპრები და ასე სცემდნენ ღმერთებს თაყვანსა. სხვა-და-სხვა გამოგონებით იადვილებს რა კაცი ცხოვრებას, იგი ვერა ჰბედავს ახალი გამოგონებით: ძველ ჩვეულებათა სიწმიდის სავსებით დარღვევას. ამიტომ, საკვირველი არ არის, რომ ამ ჩვეულებებში და ადათებში იმალება ისტორიის საკმარისი მასალა. მსენი ერთგვარი სასაფლაოანი და გორხანები (Курганы) არიან, რამდენადაც გულ-მოდგინეთ ვსთხრით სკვითების და სხვა ხალხების სასაფლაოებს, რომდენადვე გულ-მოდგინეთ უნდა ვთხაროთ ხალხთა ცრუ-მორწმუნოების და ადათ-ჩვეულებების მთები და გორაკნი, რომლებშიც რიგზედ აღბეჭდილნი არიან კაცობრიობის წარსულის კულტურის საფეხურები.

მღვდ. პ. ტატუნაშვილი

გ უ რ ი ა

(შ ე მ დ ე გ ნ *).

ბი ჩემურის მოწყობილობაც: ძირს ქვის ჩემურია (ქვიჯა, სანაყვია), საცა ჩაპყრიან გასაცხებს სუფთა ღომის მარცვალსა. ამ ქვიჯაში ღომს ურტყამს წირისთავი, რომელიც დიდი ხის კოვზის მეორე წვერზე აქვს ჩამოჩაქუჩავებული; მეორე წვერზედ კოვზსავით ამოიღილია, სადაც ერთი ფუთი წყალი ჩავა. ეს კოვზი წყლის ღარისაკენაა მიპირებული და წყალი ჩადის; რა აივსება, დასძლევს კოვზი და მეორე წვერი—წირისთავი, მალლა წავა, კოვზი კი დაბლა და ამ რიგობით დაიცილება წყლიდგან, რის შემდეგ მსუბუქდება წირისთავზე მეტად, წირისთავი სძლევს და ტყვიასავით ეცემა ქვიჯაში ღომსა. ღომი ამ ცემით სქდება გარსიდგან, კანიდგან გამოდის, რომელსაც გადუნიავენ და რჩება შიგნითი მარცვალი, რომელიც მალე მოიხარშება და იქმება. ამგვარად კოვზი ისევ წყლისკენ მიეპირება და აივსება, დასძლევს, წყალი დაიდვრება და ამალღებული წირისთავი კი ისევ ქვიჯისკენ ტყვიასავით ეშვება. ასე, ამ გვარად, ყოველი წამის განმავლობაში 3—4-ჯერ იმეორებს და ამ გვარად 5—6 საათის განმავლობაში ერთიან გაცხებს საქმელად ღომსა.

რა გახმება კარგად სიმინდი (ღომის ნაღი სიმინდში შედის), სტებენ კოტას და დანიშნულს ადგილას ისვრიან დასაგროვებლად; რა მოსტებენ ერთიან, იმ წვირილ გროვებს მოზიდავენ კალოზედ და თუ სახლთან ან ნალიასთან ახლოა ყანა, აქავე გაარჩევენ, თუ შორსაა და შინ წაიღებენ გასარჩევად.

*) იხ. № 2.

ბარჩევასაც ნადი სჭირია. აი სიმინდის რჩევაზედ ნადი, ღიდი თუ პატარა ორივე სქესისა შინაურ-მეზობლები (მიიპატრუებენ საგანგებოდ ნადსა), მოუსხდებიან სამის მხრიდან გორასავით შეყრილს სიმინდსა და არჩევენ, გარჩეულს სიმინდს ისერიან დასახვავებლად და ნარჩიელა ქუჩეჩას კი მუხლს ქვეშ იჩრიან. რასაც მეტს იბრძვიან რჩევაში, იმდენი კალოს აკლდება, წინ იწევენ და ასე ამ გვარად გადააბრუნებენ გასარჩევს ხვავს გარჩეულ ხვავად. ღიდი ნხიარულებსა ამ დროს ნადის ქალ-ვაჟთ შორის, ნამეტურ ახალ-გაზდებში: ხუმრობა, აშიყობა, სიცილ-ხიციანი, სიმღერა და ყოველ-ნაირი მათდა წასადგომი შემაქცევარი ამბები. სიმღერას უფრო ხელხვავს ამბობენ.

რა გარჩევენ ერთიან (რადგანაც რჩევა უმეტესად ღამით ხდება ხოლმე), შეუდგებიან ვახშმის ქამას. აქ ქამას იმდენი მნიშვნელობა აღარა აქვს, რადგანც ღამე ნატეხი და მოღალეული ნადი თვალების ზღვრით უგემოთ მიირთმევეს. ეს დრო ისეთი დროა გურულებისთვის, რომ დღე და ღამე იბრძვიან ისინი ქალით კაცამდე, რომ, როგორმე ავდარმა ხელი არ შეუშალოს მათ ნამუშევარის შესაზამთრებლად, რადგანაც ახლა მოდის რაც მოდის: ღომი, სიმინდი, ყურძენი, ხილი, ბალჩეულობა და სხვ.

ბარჩევის შემდეგ სიმინდს შეჭყრიან ნალიაში და იქიდან თითო ქილობით ხარჯვენ საჭმელად. ჭაფშენიან და ფქვავენ წისქვილში.

ახლა მივედით ჩალის მოჭრაზედ. ახლაც, როგორც ტეხა-კრეფაზედ, სათითაოდ შეავლებენ ხელს და სჭრიან; მოჭრილი კონებად უნდა შეკონონ და შეაზინონ. მაღალს ხეზედ ზამთარში შესაჩახად, საიდგანაც საქონელს უზოგვენ კონა-კონებადა, როდესაც თოვლს დაფარული აქვს მიდამო; თუ დაფარული არაა, მაშინ საქონელი ბალახსა სძოვს.

სამჯერ მარგლა-თოხნაში შემოუარეს სიმინდს დღ ღომსა, ორჯერაც ტეხა-კრეფაზედ და სიმინდის მოჭრაზე, ეს ნ-

ჯერ შემოველო ხელი თვითო ღერს და ადვილი წარმოასადგენია, რომ სიმინდი და ღომი ბევრად ძნელი სამუშაო ყოფილა პურზედ და ქერზედ. ამიტომ საკვირველი არ არის, რომ გურული სწრაფი იყოს; სახუმრო ხომ არაა, იმოდენა თვალ-უწვდენ ღომისა და სიმინდის ყანებს ყოველს ღერს ხუთჯერ შემოავლოს ხელი; სიჩქარე თუ არ იხმარა გურულმა, ხომ ვეღარ მიეწევა გულის წადილს და საქმეც გაუკეთებელი დაურჩება...

ახლა ყურძნის კრეფაზედ მივიდეთ.

ისეც დადლილ-დაქანცული მუშა გურული სწრაფად მიდის თვალ-უწვდენ 20 საჯენის სიმალლე ხეზედ, საცა გასულია ვაზი და ყურძნის ჰკრეფს გიდელში; რა აავსებს გიდელს, ჩამოუშვებს ბაწრით, რომელიც წელზე მორტყმული აქვს, ქვევით დაუცლიან გოდორში და ცარიელა გიდელს ჩამოკაუჭებულს ჩამოუკიდებენ (თუ კიდევ მოსაკრეფი იქნება) და თან ეტყვიან: „მშვიდობით ჩამოდიო“. ასე ამ გვარად 100—200 ძირი და მეტიც ხეები უნდა მოიაროს და საცოდნავად ჰკრიფოს ყურძენი. ნადი აქაც იციან (ყურძნის კრეფაზედ), შემდეგ მოიტანენ და საწნებელში ჩაჰყრიან დასაწნებად.

აი წნეხვაც: გაიხდის გურული ფეხთ, დაიბანს, ჩადგება ხის საწნებელში და წნეხს ნახევარს საათს, შემდეგ ამოვა, ტკბილს ამოიღებს და გარეცხილს ქურში ასხამს. ტკბილის ამოღების შემდეგ ჭაქას დაქაზრავს, ე. ი. ჭაქას სიმძიმეს დაადებს, რომ მას ყოველივე სიქყინტე წაართვას; შემდეგ იმასაც ამოწურავს და ჭაქას არყისთვის გაამზადებს.

მოჭკრეფენ მსხალ-გაშლსაც ზედ ამ დროს და მოკრეფილს ოდის თავზედ გაუკაკალებენ (თითობით დააწყობენ) რავდენიმე კვირეს, შემდეგ ყუთებში შეინახვენ ჩალით საზამთროთა, გასაყიდს გარეთს. მსხალს კი ქურში ინახვენ.

ბაღჩეულსაც (ბოსტნეულს) ახლა იღებენ: მხალს, კეფერს, ბაღრიჯანს და სხვა ზე მთავით სდებენ საზამთროდა. ლა

ბიოს ჰკრეფენ და სხვენზედ ჰყრიან გასახმობათ; ნიგოზს, მსხალსა და სხვა მისთანობას ჰკრეფენ და ინახვენ.

შემდეგ ამისა კი, რა დახედავს ყველაფერი ნამუშევარი თავ-თავის ადგილას შეინახა გურულმა წიფობის თვის დამლევს და გიორგობის თვის ნახევრობამდის, მაშინ, იღებს ცულს ხელში და ფებს ტყეში შესდგამს საზამთრო შეშისათვის, სადაც ორ კვირას მაინც კიდევ მუშაობს, ქრისტეშობისთვის დამლევამდის და შემდეგ კი ცეცხლს მოუჯდება გვერდით და იანვრის დამლევამდე ამ ორ თვეს გემობს თავისი ნამუშევართა და ცხოვრებას სწევს; აი ამ ორი თვისათვის ივანავგლახა, რომ გემო ახლა ენახა. შანის მუშაობას თუ რავდენი დღე მოუნდა ჩქარი გურული აღვნიშნოთ მოკლედ.

მაისში რა დათესა ყანები, ყოველი ორ-ორი კვირის შემდეგ, თოხი დასჭირდა მარგლა-თოხნას—სამი თოხი, სულიქნება ექვსი კვირა; ორი კვირაც ავდარი ვთქვათ, როცა არ იმუშავებოდა—ორი თვე—ივნისი და ივლისი. მარიამობისთვეში ყანაში აღარ მუშაობს გურული, არამედ სხვას ცდილობს მაშინ. ენკენისთვის ნახევრიდგან დაიწყება ცხარე ტეხა-კრეფა წიფობისთვის დამლევამდე. ორი კვირეც გიორგობისთვეც მივუმატოთ ყოველივე საქმეების მოსასრულებლად—ორი თვე. ორი თვეც წინეთ გვქონდა—4 თვე. აი, ამ ოთხ თვეში მოიმუშავა ყოველიფერი, მარა დიდი საქმე-კი ენკენისთვის ნახევრიდგან გაუჩნდა; ამ ხნის განმავლობაში სიმინდი და ღომი ასწიოს, ხილი და ყურძენი მოკრიფოს, დაწინხოს და ქურებში ჩაუშვას, ბაღჩეული ხილი და სხვა მისთანობა ახლა უნდა მოჰკრიფოს და შეზიდოს სახლში; ეს სულ ორ თვეში უნდა გაათავოს; მარა იმისთანა წვიმიანი დღეებიც გამოერია უმუშიერი, 15 დღემდინ ვიანგარიშოთ, რომ ვერ იმუშავებდა. დარჩება თვე ნახევარი. თვე-ნახევარში 6—7 დღე კვირა-უქმეა, დარჩება—38 დღე. ამ 38 დღეში ისწრათა გურულმა და საქმე

ბიბლიოგრაფია.

ბიბლიოგრაფია. ბიბლიოგრაფია. ბიბლიოგრაფია.

XIX საუკუნის დასაწყისს საქართველო დაუკავშირდა რუსეთს. მის შემდეგ ქართველთათვის აუცილებელ საჭიროებად შეიქმნა რუსეთის მთავრობის, ერის და მის ცხოვრების გაცნობა. ასევე საჭიროდ გახდა ახალის მთავრობისთვის საქართველოს ერის გაცნობა, ნამეტურ მის წარსულ დროთა ცხოვრების წვლილთა. საუბედუროდ, მაშინ თვით ქართველთა საქართველოს ისტორიის შეგნება სულ არ ჰქონდათ და თვით ქართულს ენაზედაც სულ არ იყო დაბეჭდილი ისტორიული წიგნები. იმ დროს მხოლოდ ორი წიგნი დაიბეჭდა საქართველოს შესახებ. მათი ქართულიდან რუსულად ნათარგმნი „ნაჩკვევი“ ლავით ბატონიშვილისა, რუსულად „საქართველოს ისტორიად“ წოდებული და მეორე „Грузія“ პლეჩანდრეს აკადემიის გამოცემა 1805 წ.; ამის შემდეგ რუსეთის ხელში ჩვენ ისე გავლეთ 40 წელიწადი, რომ არამც თუ რუსულს ენაზედ, არამედ ქართულს ენაზედაც ერთი საჭირო წიგნიც ვერ დავსტამბეთ. მისხედით ჯანდარს ქვეშ დავარ-ჰარალოს ვმდეროდით, ისომდით და მამა-პაპეულს მამულეზს, ეკლესიებს და თვით საფლავეებსაც კი ვყიდდით და განაყიდსაც, რასაკვირველია, ვფლანგავდით.

ჩვენს მდგომარეობას ისევ ევროპიელთ ორიენტალიზტებმა მიაქციეს ყურადღებუ; პირველად მათ დასძრეს საქართველოს ერის შესახებ ევროპაში ხმა, პირველად სენ-მარტენისაგან განისმა ქართველთ ცოვრების გაცნობის ნატვრა და ამ ნატვრამ აიყოლია ბროსე, ლუბოა და სხვანი. ამასობაში 1840 წლებიც მოახლოვდა და ქართულ ისტორიის ასპარეზ-

ზედ ორიოდე რუსული წიგნიც დაიბეჭდა, ერთი შომინ ცა გარლისა და ერთიც სხვისა. ამავე დროს გამოვიდა პლატონ იოსელიანი, რომელმაც დაუცხრომლად დაიწყო რუსულს ენაზედ წერილების წერა და ბეჭდვა. მცირე დროის განმავლობაში რუსის საზოგადოებას მან საკმარისად გააცნო საქართველოს ერი და მთელი რიგი წიგნებთ დაბეჭდა ჩვენის წარსულის შესახებ. პ. იოსელიანს მოჰყვა ნიკოლოზ ბერძენოვი, რომელმაც თვალ-საჩინოდ იმოღვაწა ქართველთ სასარგებლოდ რუსულს ენაზედ და მალე ღიმიტრი ბაქრაძეც გაჩნდა. ამათ გარდა დრო-გამოშვებით სხვა-და სხვა პირებიც სწერდნენ რუსულს ენაზედ, მაგალითებრ, ღიმიტრი შიფინი, ძონს. შამაცაშვილი და სხვანი.

მრთხელ პ. იოსელიანს მე ასე ვუსაყვედურე: „თქვენ რუსულად წერა და ბეჭდვა უფრო ადრე დაიწყეთ, ვიდრე ქართულად ქართულს ენაზედ მარტო „მეფე გიორგის ცხობრება“ დასწერეთ და რუსულად კი აუარებელი-მეთქი“. მან მომიგო: „რუსულად წერა საჭირო იყო, მთავრობა არ გვიცნობდა, მე მიტომ ვსწერდი და ვბეჭდავდი უფრო, რომ მით შემძლებოდა მათს წინაშე ჩვენის დიდებულის წარსულის თვალთ-წინ გადაშლა და გაცნობა, თორემ იყო დრო, როცა ისინი ჩვენ ჩვენსავე წარსულში უვიცებად გვთლიდნენო“. ამავე დროსვე მოღვაწეობდნენ დაუცხრომლად მ. ჩუბინაშვილი, ს. ბარათაშვილი და ნამეტურ აკადემიკი მარი ბროსე.

ამათ მოჰყვნენ: ალექ. ცაგარელი, ალ. ხახანაშვილი, ნ. მარტი, ევისკოპოსი ძირიონი, ლ. ისარლოვი, ნატროშვილი და მრავალიც სხვანი. მოსე ჯანაშვილმა ხომ აუარებლად იმუშავა რუსულს ენაზედ, ამის შრომა უმაგალითოა, მისის ნაშრომით კაცი განცვიფრდება, ბევრი რამ დასწერა და აღადგინა ამ პირმა და იმედია ჯერ ბევრსაც დასწერს.

უკანასკნელ დროს ჩვენის ისტორიის ასპარეზზედ აღმოჩნდა ბ.ნი ბორის მსაძე. ბორის მსაძემ მცირე ხნის განმავლობაში რამდენიმე წიგნი დასტამბა საქართველოს ერის და

ისტორიის შესახებ. მისი ნაწერების გაცნობა საყურადღებოა როგორც უცხოთათვის, ისევე ჩვენთვის, რადგანაც იგი ჩვენს წარსულს მაღალის სიმპატიით უმზერს. რუსულს ენაზედ წერას საქართველოს შესახებ ჩვენ დიდს მნიშვნელობას ვაძლევთ. ჩვენს ამ გვარს საჭირო მხარეთ ბევრი უმნიშვნელოდ სთვლის, მას ჯეროვან ყურადღებას არ აპყრობენ; წერით-კი სწერენ, მაგრამ ცარიელის წერით რა გამოვიდა, თუ იგი იმავე დროს ჩვენის გულის მოძრაობის და მისწრაფების სხივით არ იქმნება გამთბარი. რამდენათაც ვიცით ბ. ბორის მსაძეს ნაწერები სწორედ ასეთის თბილის კილოთია დაწერილები. დამწერი თავისს ნაწერების ყოველის სიტყვით და სტრიქონით უაღრესად ბრწყინავს, ცხადათ ემჩნევა, რომ დამწერი მკაცრად უნდა იყოს გამსჭვალული ჩვენის წარსულის სიყვარულით და თავისს თანამემამულეთა მომავალის ცხოვრების ნატვრით და განკაცებით.

მხნე და ნიჭიერ მშრომლის ნაწერებს ჩვენ აქ ყველას ვერ მოვსაფლეთ, ამას ოდესმე სხვა დროს დავუბრუნდებით. ამ ჯერათ-კი ეს ვიკმაროთ, გავიხსენებთ მხოლოდ შემდეგს: ამ უკანასკნელ ხანებში ბორის მსაძემ დასტამბა ორი წიგნი, სადაც აღწერილია საქართველოს რუსეთთან დაახლოვება და, უკანასკნელ, დაკავშირებაც. აქვე აღწერილია ნიახურის ომი, რომელსაც „იგრის ომს“ უხმობენ. ეს ბრძოლა ქართველთა სამეფოს უკანასკნელი ომი იყო, მის შემდეგ დადუმდა მკლავი და მხარი ქართველთა, მის შემდეგ განისმა აწ განსვენებულის გენერალ-ლეიტენანტის და სახელმწიფო რჩევის წევრის გრ. ორბელიანის სიტყვები:

„მამული ვეღარ იხილავს, ირაკლის ხმაღსა მღეფავაკს, დაღება ივერიისა მასთან მარხია სამაკეს!“

მეორე წიგნში „აღბომში“ მოთავსებულია თვით სურათი ც-კი ივრის ომისა, სადაც ქართველნი რუსთა დახმარებით ებრძვიან მტერს *); ეს აღწერა ქართულად ნათარგმნი

*) სამწუხაროდ უნდა აღვნიშნათ, რომ ჩვენ განკუბ ბევრი

„ივერია“-შიაც დაისტამბა, ამ სურათს გარდა, თფილისში რუსის მხედრობის შემოსვლის სურათიც არის მოთავსებული და ბევრიც სხვ. საყურადღებოა აგრეთვე ის გარემოებაც, რომ ბ. ბორის მსაძე, თვალ-ყურს ადევნებს საჯახტო გამოცემებს და იქ თუ რამეს ნახავს ჩვენის წარსულის წინააღმდეგს, უპასუხოდ არ სტოვებს. ამის მაგალითია მისი პასუხი, რომელიც „პეტერბურგის ველომოსტში“ დაიბეჭდა. ჩვენის ქვეყნის და ერის ისტორიულ წერილებს გარდა სხვა საგნების შესახებაც სწერს. ამ ჟამად იგი მუშაკობს საქართველოს ძველის დროის ნაშთების აღწერაზე და დასურათებაზე. სულით და გულით ვინატრებთ ამ მხნე ქართველის წარმატებას და თავისს სამშობლო ქვეყნის ისტორიის ასპარეზზე თავ-გამოდებით მოქმედებას. იმედია ამისს სიმპატიურ შრომას ბევრი პიტვიის მცემელი და მიმბაძავი გამოუჩნდება. ამას ვითხოვთ ჩვენ ნამეტურ ქართველ ახალგაზრდა სამხედრო პირებისგან.

რედაქციამ მიიღო ახალი წიგნი: **ლექსები** ლავით გაბრუნებული, გამოცემა დ. ვეძეისა, ფასი 25 კაპეიკი. მასში სხვათა შორის მოთავსებულია გალექსილი ლევინდა, თუ რად დაერქვა ბაქჯომის და აწეურს ეს სახელები. ლევინდის ლიტყვით, იმ ადგილებში, სადაც დღეს დაბა ბორჯომია გაშენებული, პატარა ძანს (ორაკლი მეორეს) ჰქონია სასტაკი ომი მტერთან და როცა ბრძოლა მეტად დიდს ხანს გაგრძელებულა, მეფეს უთქვამს:

„ომი ძაღიან გაგვიბორჯდაო.“

ესინჯეთ თვით ლექანი ამ სურათისა, ბევრი ვეძებთ მასზე ქართული მეომრები, მაგრამ იმოდენს ჯარში, რომედიც სურათზეა დახატული, რომ იტყვიან — წამლად ვერ ვიპოვეთ ისინი. ეს, რასაკვირველია, მხატვრის ბრალია.

უნდა ვიხმარეთ სხვა რამე სერსი, თორემ ჯარ სულ გაგვიწუდა“.

ღიდებულებს ურჩევიათ მეფისთვის: „ზავი შეეკრათ, ომი შევაჩეროთ“, მაგრამ ჰატარა კახს არ უქნია. გაუმხნევებია ჯარი და იერიშის მიტანით გაურეკნია მტერი მალლობები-დგან, საილამაც ისინი დიდს ზიანს აყენებდნენ ქართველებს. შეფე ამით არ დაკმაყოფილებულა და უთქვამს:

„არ დამაჭრან მე აწ ყური,
ნუკას დრას მაქებთ ვაჟ-კაცობასა,
თუ მე გავეშვა ერთი სული“-ო.

შეუკრავს მტრისათვის ყოველის მხრიდან გზები, ვინც დაჰმონებია ხომ კარგი, ვინც არა და სულ ერთიან აუნია-ვებია. მას აქეთ არისო, განაგრძობს ავტორი გარდმოცემის თანახმად:

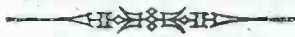
„ბუნებით შემკულს მთა-სიმაგრეში
დიდხანსა ჰქონდათ რომ მტერთან ომი,
ამა წამების მოსაგონებლად
დაერქვა მიტომ ადგილს ბორჯ-ომი“...

„რომ გაიმარჯვეს ქართველთა სრულად,
მიწას ალოკეს სისხლისა ღვარი,
და ამა დღეთა მოსაგონებლად
დაარქვეს ადგილს აწ-ყური“-ო. *)

რედაქციამ მიიღო დიდი სურათი „~~ჯგუფი ქართველ მწერლებისა~~“, ტ. შომცელიძისგან (განსვენებულის როინა-

*) შენიშვნაში ავტორი ამბობს: „თუმცა დარწმუნებული ვარ, რომ ეს ამბავი „ჰატარა კახს“ არ ეკუთვნის, რადგანაც უწინაც ბორჯომი და აწყური ეწოდებოდაო, მაგრამ ხალხურის გარდმოცემის დირსების დასაცვლად მეც კვ ვიხმარე, რადგანაც „ჰატარა კახს ასახელებენ“.

შვილის ფოტოგრაფიის გამგეა) შედგენილი და ფოტოტიპით აღბეჭდილი. სურათზე აღბეჭდილია 30-მდის ჩვენი მწერალი — რუსთაველი, მარბელიანები, შავჭავაძენი, მრისთავენი, წერეთლები, შურცვლაძე, მგალობლიშვილი და სხვანი. საზოგადო სახე სურათისა მშვენიერია. შასი ვაგზავნით ექვსი აბაზია.

[Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

აქციათქ ფუნჯი... ისინი... იხილნ ნივთი...
 ...ნათქვამი... მადონი...
 (* ...)

...
 ...
 ...
 ...

ბრძოლა თარგამოსიანებისა ნებროსთან *)

ასტყდა ისეთი საშინელი კვეთა, რომ

„მტვერი ფეხისა მათისა იყო ვითარცა დრუბელი მათისა; ელვა აბჯრის მათისა ვითარცა ელვა ტისა; ხმა ზირისა მათისა ვითარცა ხმა ქუხილისა, ტუორცნა და სიმრავლე ისართა და ქვათა—ვითარცა სეტყვა ხშირი და დანთხვევა სისხლისა მათისა ვითარცა დვარი სეტყვათა. გაგრძელდა კვეთა მათ შორის და მოსწყდა ორგინთვე ურიცხვი. სძლიეს მათ შინ თარგამოსიანებმა და მოსრხეს სრულიად გმირნი იგი სამოცნი და სხანი მათნი ნახ: ნებროსმა მოსრვა გმირთა და სხათა თვისისა, გაწყრა დიდად და წარმოემართა თარგამოსიანებისკენ უფლითა ძალითა თვისითა და იყო აღჭურვილი იგი რკინითა და რვალითა ¹⁾ ტერფიღან ²⁾ ვიდრე თხემამდე ³⁾. ადვიდა ნებროსი ერთსა გორასა ზედა და დაუწყო ღახარაკი ჭაოსსა, რომ დაემოქმედებოდა. მიუახლოვდა ჭაოსი ნებროსსა, სტუორცნა ისარი და მოჭკვლა იგი. დაფრთხა მათ შინ ბანაკი ნებროსისა და გურღარა დაიხურეს ასურელებმა არარატის ქვეყანა“.

ბრძოლა თარგამოსიანებისა ხაზარებთან.

ახლა შეაჭირვეს თარგამოსიანები ხაზარებთან

*) იხ. „სახსახხო ისტორია საქართველოსი“, № 2.
¹⁾ რვალი.—სპილენძი და თითბერი; ²⁾ ტერფი—ფეხის გული; ³⁾ თხემი—მწვერვალი ანუ თავი რისაზე.

შეიკრიბნენ მაშინ ქართველები და დანარჩენნი თარგამოსიანები და 1647 წელსა ქრისტეს შობამდე, გადაიარეს ჭავჭავაძის მთები, მოსტყვევენს და ააოხრეს ყოველნი საზღვარნი ხაზარეთისანი და მობრუნდნენ უკან.

ამოიღრჩიეს მას შემდეგ ხაზარებმა მეფე, წარმოიძღვარეს იგი, გამოიარეს ზღვის-კარი და მოედვნენ თარგამოსიანების მთელს მხარეს. ვერ წინააღუდგინენ თარგამოსიანები, რადგანაც იყო სიმრავლე ხაზართა ურიცხვი, და წარტყვევენს მათ სოფლები და ქალაქნი მთელის არარატის მხრისა და საქართველოსი. ბადურჩინენ მხოლოდ სიმაგრისა გამო: თუხარისი, სამ-შვილდე, მტკვრის-ციხე, იმერეთი და შიდა-ქართლი, ე. ი. ეხლანდელი ბორის მაზრა.

ისწავლეს მას მერე ხაზარებმა საქართველოში გადმოსასვლელი ორივე გზები, დარაჯის ანუ ჭავჭავაძისა და დარუბანდის ანუ ზღვის-კარისა *) და მოუხშირეს გამოსვლა და ტყვევნა საქართველოსი...

ბრძოლა თარგამოსიანებისა სპარსელებთან.

1607 წელს ქრისტეს შობამდე, საქართველოს ახლა სპარსეთის მეფე აფრიდონი შემოესია. ამან დაიპყრა მთელი საქართველო და დააყენა აქ თავისს მოადგილედ ვინმე არდამი. არდამმა განდევნა ქარ-

*) ზღვის-კარი — ასე იწოდებოდა იმ დროს დარუბანდის გასავალი კასპის ზღვის შირად, სადაც დასწყდება ჭავჭავაძის მთები ზღვასთან.

თლიდამ ხაზარები, გაამაგრა საქართველოში შემოსასვლელი კარები და მოზღუდა მცხეთა და ქალაქი შართლი ქვით-კირის კედლებითა. ეს იყო პირველი ქვით-კირის შენობანი საქართველოში და ქართველებმა მისგან ისწავლეს პირველად ქვით-კირით შენება სახლებისა და ციხეებისა.

აფრიდონის სიკვდილის შემდეგ სპარსეთში მოხდა არეულობა: შართველებმა ისარგებლეს ამით და გაინთავისუფლეს თავი.

1500 წლებში თურქების დიდ-ძალი ნაწილი, დევნილი სპარსეთის მეფისაგან, ძასპის ზღვის და მდინარე მტკვრის აუოლებით ამოვიდა მცხეთაში და სთხოვეს მცხეთის მამასახლისს ადგილი დასასახლებლად, რისთვისაც აღუთქვეს მას თავისი მკერდით დაცვა საქართველოსი სპარსელებისაგან. შართველებმა მიიღეს მათი თხოვნა და დაასახლეს ისინი სარკინეთში *), სადაც მათ ააშენეს სიმაგრეები.

ამათ შემდეგ, დაახლოვებით 1000 წლის წინად ქრისტეს შობამდე, მოვიდნენ საქართველოში, არაგვის-კარით, ჩინეთის **). სამეფო გვარის, ჯენ-ბაკურის უფლის-წულები ***) დიდის ჯარითა და სთხოვეს ქართველებს აგრეთვე დასასახლებელი ადგილი იმავე პირობითა, როგორც თურქებმა. მამასახლისი დაეკი-

*) ესწანდელ სოფელ ქვევის მახლობლად შუაფე ხევში, მცხეთის ზემოდ; ხანგრევები მისი ახლაც მოჩანს აქ.

**) ჩინეთი — დადი სხუელმწიფოთა აზიის აღმოსავლეთს ნაწილში.

***) უფლის-წულები — მეფეთა ან დიდებულთა შვილები.

თხა ხალხსა და მათის თანხმობით მისცა მათ ორბეთის
ციხე, რის გამოც იწოდნენ ჯამბაკურ ორბეჯიანებად. შემ-
დეგში ორბელიანები შეიქმნენ საქართველოში პი-
რველ თავადებად.

821 წელს ქრისტეს შობამდე დაემხო ურიების
სამეფო და მას მერე 587 წელსა იერუსალიმი გაანა-
დგურა ბაბილონის მეფემ ნაბუქოდონოსორმა; ებრაე-
ლები აიყარნენ და ათასობით გადმოიხვეწნენ ჩვენს
ქვეყანაში, განსაკუთრებით იმერეთში. აი რით აიხ-
სნება მათი სიმრავლე იქა.

ბრძოლა თარგამოსიანებისა სომხებთან.

შეექვსე საუკუნეში ქრისტეს შობამდე, თარგა-
მოსიანებს ახლა სომხები შემოესივნენ (ამბობენ ური-
გიდიგან, რომელიც მდებარეობდა მცირე აზიის და-
სავლეთს ნაწილში). დასუსტებული გამუდმებულის
ომებითა მოსაზღვრე ხალხებთან, თარგამოსიანებმა
ველარ გაუძლეს ახალ მოსულებსა. სომხებმა დაი-
პყრეს ძაბადოკიის (ჭანეთის), არზრუმის, ქურტისტა-
ნის, მუშაშირის, ვანის და არარატის მხარენი, სა-
დაც იმ დრომდე ცხოვრობდნენ თარგამოსიანები და
ზოგნი მათგანი გააძევეს, ზოგნი ამოწყვიტეს და ზო-
გნიც ჩანთქეს, ასე რომ თვით თარგამოსიანების ის-
ტორიაც კი მიითვისეს. ეს გარემოება იყო მიმეზიო,
ამბობს ერთი მეცნიერი, რომ სომხურს ენაში მოი-
პოვება მრავალი ქართული სიტყვები, რის გამოც
დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართულს ენას სომხურის
ენის შესწავლაში.

რომ ეს მართალია და 600 თუ 700 წლის წინად ქრისტეს შობამდე სომხებს სრულებით არ უცხოვრიათ მოხსენებულს ქვეყნებში, ნათლად დაამტკიცეს ალარდიელების, ე. ი. ანაკტელების და საზოგადოთ **თარგამოსიანების** ჯუჯსმუჯმა წარწერებმა, რომლებიც ბლომად აღმოაჩინეს ეხლანდელმა მეცნიერებმა პარატის ქვეყნებში. მსთქვათ ამ ლურსმულ წარწერებზე რამდენიმე სიტყვა.

როგორც ზემოთაც ვსთქვით, უწინდელს ქართველებს და საზოგადოთ **თარგამოსიანებს** დიდი ომები ჰქონდათ სამხრეთის მოსაზღვრე ხალხებთან—ასირიელებთან, ბაბილონელებთან და მიდიელებთან. ხოლო მშვიდობიანობის დროს, ომების მაგივრად, რაღა თქმა უნდა, ჰქონდათ მისვლა-მოსვლა და ვაჭრობა ერთმანეთში. ეს მოსაზღვრე ხალხები უწინდელს დროში იყვნენ უგანათლებულესნი ხალხნი მთელს ქვეყანაზე და სხვათა შორის იცოდნენ წყა-კითხვაც. მათს წერას ეწოდებოდა ჯუჯსმუჯი, რადგანაც ასოები მათის ანბანისა ლურსმანივით წვეტიანები იყო.

ამ ლურსმულის ანბანის მიხედვით, **თარგამოსიანებმაც** შეადგინეს თავიანთებური ჯუჯსმუჯი ანბანი და სცდილობდნენ გაეგრცელებინათ წერა-კითხვა და იმ დროის ყოველივე სწავლა-განათლება თავისს მონათესავე ხალხებში. მაგალითად, იზოვნეს ერთი წარწერა, ლურსმულის ასოებით ამოჭრილი, რომელიც დაუწერიანებია **თარგასიანთ** ერთ მეფესა. ამ მეფეს ჰრქმევია სახელი ბეჯიტ ჯუჯი და ყოფილა შვილი ჯუ-

ტიბეტისა, ნაიჩის მეფისა. მას განუძრახავს სწავლა-განათლებისა და წერა-კითხვის გავრცელება თავისს ხალხში და ამისთვის მოუწვევია თავისს სამეფოში ასირიელი მსწავლულნი, რომელთაც ჯერ ასირიულად უწერიათ, მაგრამ მალე, თვითონ მეფე ბეჰიტ-დუჩის შვილის, ისხუნის დროს, უკვე **თარგმოსიანებისათვის** შედგენილის ლურსმულის ანბანით დაუწყვიათ წერა, რომლიდგანაც შემდეგში წარმოსდგა ჩვენი ხუცუბო, ხოლო ხუცურიდგან ახლანდელი მხედრული წერა. ამ ადგილობრივის ენით ამოწერილი წარწერები ორმოცამდეა ნაპოვნი **პარატისა, მანისა, ძურაისტანისა** და **პრზრუმის** ქვეყნებში და მეცნიერები ამტკიცებენ, რომ ამ წარწერების ენა ამ სამის ათასის წლის შემდეგაც შესანიშნავად ემსგავსება ქართულსაო.

ეს უწინდელი ხალხები **პარატისა, მანისა, პრზრუმისა** და **ჰაბადოკიისა** სრულიად განირჩევიან სომხებისაგან, რომლებიც ამბობენ, რომ ჩვენ **თარგამოსის** შვილის ჰაოსის შთამომავალნი ვართო. მაგრამ, როგორც ვსთქვით, ეს მართალი არ არის, რადგანაც **თარგმოსიანების** ლურსმული წარწერების ენა სრულიად არა ჰგავს სომხურსა და ის ხალხები, რომელსაც ამოუჭრიათ ეს ნაწერები და რომელნიც **მარტოდ-მარტო** ჰფლობდნენ მოხსენებულს. ქვეყნებსა მეექვსე საუკუნემდე ქრისტეს წინად, არავითარი ნათესავნი არა ყოფილან სომხებისა, არც შთამომავლობით, არც რჯულითა და არც ენითა და ზნე-ხასიათით. როგორცა სჩანს წერწერებიდამ, ეს ხალხები წვრილ-წვრილ სამეფოებად და თემებად ყოფილან დაყოფი-

ლნი, მაგრამ ენა და რჯული-კრ ყველას ერთი ჰქონიათ. როგორც ამავე ნაწერიდამ სჩანს ისინი ყველანი თაყვანსა სცემდნენ უმაღლესს სამეფოს. ამ სამეულში პირველს პირს ეწოდებოდა ქაღდისი ანუ ქაღდია, რომლისგანაც, როგორც ხსნის ჩვენი მეცნიერი ალექსანდრე ხახანაშვილი, ქართველებს ეწოდა სახელი ქართველი, ე. ი. ქალდიის აღმსარებელი და თაყვანის მცემელი. ეს სამეული წარმოადგენდა შემდეგ დმერთებსა: პირველი—ბრწყინვალე ცას, მეორე—მზესა და მესამე მთვარესა.

ასურეთის მეფე სარიუკინი სწერს ერთს წარწერაში:

„მე გავემართე მარზანას, მუშაშიკის მეფის ქვეყნსა საკენ (რომელიც მდებარეობდა ვანის ტბის პირად) და მუშაშიკის ქალაქს მოვეხუარ, ვითარცა ძველ-მოსილი: შევიხუარ მეფის ცოლი, ვაყები და ქალები, ავიღე იმისი საჭურჭლე და ყოველივე, რაც მოიხვედებოდა მის სასახლეში, დავიჭირე 20,000 ტყვე და ყოველივე მათი ქონება და აგრეთვე დმერთი ქაღდია მისის მრავალის სამკაულით და ისე დავბრუნდი შინა“, ე. ი. გაუ-

ძარცვავს ქალდიის ტაძარი.

სომხების შემდეგ, 530 და 300 წლებში ქრისტეს შობამდე, განოჩნდა ორი შესანიშნავი მეფე: ერთი იყო სპარსეთის მეფე ძიროსი, ხოლო მეორე მაკედონიისა, — ალექსანდრე, წოდებული დიდად. ძიროსმა დაიპყრო მთელი დასავლეთის აზიის ქვეყნები და მათ შორის ჩვენი საქართველო და სომხეთიცა, ხოლო ალექსანდრე დიდმა დაიპყრო მთელი უზარმაზარი სპარსეთის სამეფო და ჩვენი ქვეყანაც, მაგრამ

ძალიან ცოტას ხნობით კი. პლექსანდრე დიდის სიკვდილის შემდეგ, რომელიც მოხდა 323 წელსა ძრისტეს შობამდე, მცხეთის უკანასკნელის მამასახლისის, სამაქას, ძმის-წულმა, ფანავაზმა, ააჯანყა ქართველები ბერძნებისა და მაკედონელების წინააღმდეგ, შეჰკრიბა ძლიერი ჯარები, დაამარცხა ისინი და გაანთავისუფლა რა საქართველო, გამოაცხადა იგი დამოუკიდებელ სამეფოდ, ხოლო თავისი თავი საქათველს შეუდ. მაგრამ საქართველოს სამეფოს დაფუძნებაზედ და მის პირველ მეფეზედ, შარნავაზზე, ჩვენ უფრო დაწვრილებით შემდეგ ვილაპარაკებთ, აქ კი განვაგრძოთ ამბავი საქართველოს მეზობელ ხალხებისა.

(შემდეგი იქნება).

განცხადება.

„მოკსაურის“ რედაქციაში ისყიდება შემდეგი ქართული წიგნები დაკლებულ ფასად:

ფასი გაგზავნით:

1. „აღბომი ქართველთა ტომი“, (ქართლელნი, კახნი, იმერნი, გურულნი, მეგრელნი და სხვანი ყველანი), ასზე მეტი სურათით 1 მ. 20 კ.
2. პირველი ოთხი წიგნი რუსულ-ქართულ ენციკლოპედიურ ლექსიკონისა ვარაყიანის ყლით 831 გვერდი 4 მ.
3. შრომა, სიმღიდრე და ფული, მოკლე პოლიტიკური ეკონომია ადამ სმიტისა 10 კ.
4. გმირი როლანდი, მოთხრობა 10 კ
5. დროა გონს მოვიდეთ! ღვინის წინააღმდეგ წერილი. 10 კ.
6. ლიპნარდი და გერტრუდა, მოთხრობა პესტალოცისა, ყმაწვილთა წესიერ აღზრდის შესახებ. 15 კ.
7. ხტუნია ციყუნია, საბავშვო წიგნი, მრავალის სურათით 15 კ.
8. ცივილიზაციის ისტორია ინგლისში, თხზულება ბოკლისა, თარგმანი სოლორაშვილისა 40 კ.
9. შიო თავადი, პოემა ნინო-წმინდელისა 10 კ.
10. როგორ ცხოვრობენ ჩინელები 15 კ.
11. სოფლის წურბელა, მოთხრობა (გლახთა ეკსპლოატაცია ჩარჩ-მჯილთაგან) 10 კ.
12. მაჰმადი, ცხოვრება და რჯული მისი 10 კ.
13. ღარვინიზმი, წიგნი I-ლი: ცხოველთა და მცენარეთა წარმოშობა 15 კ.
14. იგივე, მეორე წიგნი, ადამიანის წარმოშობა. 10 კ.

II

15. სიფრთხილეს თავი არ სტკივა, საქონლის ჭირის შესახებ	5 კ.
16. ისტორია სწავლა-განათლებისა	10 კ.
17. ტყის გონიერი მოვლა-გაშენება	10 კ.
18. სოფლის მოღვაწენი, მოთხოვნა	10 კ.
19. შინაური საქონლისათვის საჭირო ბალახების თესვა-მოყვანა სურათებით	15 კ.
20. საყმაწვილო საჩუქარი ყრმათათვის, 40 სურათით	15 კ.
21. ახალი საუკეთესო წესი ვენახების გაშენების საქართველოში	10 კ.

Краткое объяснение рисунковъ и древнихъ надписей № 3
грузинскаго журнала „МОГЗАУРИ“.

	стр.
1. Портретъ князя Г. С. Голицына, главно-начальствующаго на Кавказѣ	195.
2. Сионскій соборъ въ Тифлисѣ	200.
3. Каурминская церковь съ надписями XI в.	209.
4. Селеніе Уджарма, основ. въ III в. по Р. Х.	212.
5. Замокъ царя Вахтанга Горгаслана V в.	217.
6. Котъ и левъ, басня С. Орбеліани, XVIII в.	225.
7. Святая Нина, царь Мирианъ, царица Нана	226.